

2014/4

XXIII. évfolyam

POLITIKATUDOMÁNYI SZEMLE

Az MTA Politikatudományi Bizottsága
és az MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont
referált folyóirata

© MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont, 2014
© A kötetben publikáló szerzők, 2014

Kiadja az MTA TÁRSADALOMTUDOMÁNYI KUTATÓKÖZPONT
A kiadásért felel az MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont főigazgatója

MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont
1014 Budapest, Országház utca 30.
Postacím: 1399 Budapest, Pf. 694/115

ISSN 1216-1438

Megjelenik a L'Harmattan Kiadó gondozásában
Tördelő- és olvasószervező: Kardos Gábor

Nyomdai munkák: Robinco Kft.
Felelős vezető: Kecskeméthy Péter

A szerkesztőség címe: 1014 Budapest, Országház utca 30.
Postacím: Budapest, Pf. 694/115
1399
Telefon: 224-6724
Honlap: www.poltudszemle.hu
E-mail: posze@mtapti.hu
Szerkesztőségi titkár: D. Nagy Judit

Szerkesztőségi fogadóóra: kedden 9–13 óra között

*A folyóirat a Magyar Tudományos Akadémia
és a Nemzeti Kulturális Alap támogatásával jelenik meg*

TARTALOM

POLITIKAI ELMÉLET

- Szűcs Zoltán Gábor: Politika egy tökéletlen világban –
A politikai realizmus elméleti előfeltevéseiről 7

EURÓPAI POLITIKA

- Kovács Attila: A konzultációtól az együttdöntésig – Az Európai Parlament
megnövekedett szerepe a Közös Agrárpolitika jogalkotásában 35

MOZGALMAK ÉS KAMPÁNYOK

- Mikecz Dániel: Új tiltakozási és szervezeti formák
a radikális jobboldali mozgalmi eszköztárban 71
- Nábelek Fruzsina: Negatív kampány
a pártok közvetlen kommunikációjában Magyarországon 92

KITEKINTŐ

- Málík József Zoltán: Mechanizmusokon alapuló
módszertani mozgalom a társadalomtudományokban 117

RECENZÍÓ

- Bozóki András: Elitizmus és populizmus, a két jó barát
(Umut Korkut: Liberalization Challenges in Hungary:
Elitism, Progressivism, and Populism) 139
- Pál Gábor: Szociális ellátórendszer alulnézetből
(Bódi Ferenc–Fábián Gergely–Lawson, Thomas R. (eds):
Local Organization of Social Services) 146

KÖNYVFIGYELŐ 155

ÖSSZEFOGLALÓK 159

SZERKESZTŐK

Boda Zsolt (főszerkesztő)
Szabó Andrea
Szűcs Zoltán Gábor

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG

Szabó Márton (elnök)
Ágh Attila
Balogh István
Bayer József
Bozóki András
Csizmadia Ervin
Enyedi Zsolt
Ilonszki Gabriella

Kende Péter
Körösényi András
Kurtán Sándor
Lánczi András
Pálné Kovács Ilona
Szabó Máté
Tóka Gábor

POLITIKAI ELMÉLET

Szűcs Zoltán Gábor

Politika egy tökéletlen világban

A politikai realizmus elméleti előfeltevéseiről

POLITIKA EGY TÖKÉLETLEN VILÁGBAN

A politikai realizmus elméleti előfeltevéseiről

Szűcs Zoltán Gábor

(tudományos munkatárs, MTA TK Politikatudományi Intézet)

ÖSSZEFOGLALÓ

Jelen írás a politikai realizmus tizenegy ismert toposzának áttekintésével, logikai kapcsolataik bemutatásával és a klasszikus szerzőktől vett példákkal való illusztrálásukkal arra tesz kísérletet, hogy átfogó – de nem karikaturisztikusan leegyszerűsítő – képet adjon a realista politikaelméletéről. Megmutatva, hogy a közismert realista toposzok egy része más toposzokra épül fel, s hogy ugyanakkor néhány toposz (bár nem feltétlenül a legismertebbek) az elmélet szempontjából „primitívnek” tekinthető, tehát nem visszavezethető más toposzokra. Az írás választ kínál arra a kérdésre, hogy mennyire lehet objektíven, történeti kontextustól függetlenül azonosítani egy realista elméletet különböző szerzők műveiben, s hogy lehetséges-e koherens elméleti rendszert alkotni a politikai realizmusból. A tanulmány mellett érvel, hogy a realista toposzok közötti logikai kapcsolatok bizonyos mértékű elméleti koherenciát adnak a realizmusnak, és ennyiben nem önkényes egymástól térben és időben távoli szerzők műveiben is felfedezni a realizmust. Továbbá, hogy ugyanakkor a politikai realista elméleti hagyománytól idegen egy paradigmatiszta zártasra törekvő elméleti rendszer kidolgozása, mégpedig részben olyan okokból, amelyek magukban a realista elméletben gyökereznek.

Kulcsszavak: realizmus ■ politikaelmélet ■ eszmétörténet ■ nemzetközi viszonyok ■ Machiavelli

BEVEZETÉS

Machiavelli *A fejedelem* II. fejezetében meglehetősen szikársággal határozza meg értekezése célját: másutt már éppen eleget mondott a köztársaságokról, ezért ezúttal kizárólag az egyeduralkodó fajtáiról fog beszélni és arról, hogy hogyan lehet az egyeduralkodókat „kormányozni és megtartásukat biztosítani.” Ebben a leírásban nem annyira az az érdekes, ami szerepel benne, hanem az a sok minden, ami hiányzik. Hogy egy egyeduralkodónak kormányoznia kell országát s hogy szeretné megtartani a hatalmát, abban önmagában semmi meglepő nem lenne, ha nem hiányozna mellőlük a *jól* kormányozni vagy a *jó fejedelemmel lenni* követelménye. Így válik *A fejedelem* a politikai realizmus, a „hatalmi érdekek által definiált politika” (hogy egy másik híres realista, Hans Morgenthau meghatározására utaljak) klasszikus szövegévé.

Az alábbiakban erről a realista politikaelméletről lesz szó, s arra fogok kísérletet tenni, hogy átfogó, mégsem karikaturisztikusan leegyszerűsítő áttekintést adjak róla, sorra véve konstitutív elemeit és megvizsgálva ezek összefüggéseit. Tapasztalataim szerint ugyanis hiányzik a magyar nyelvű irodalomból a politikai realizmus megfelelő értelmező bemutatása, s bőven van mit bepótolni ezen a téren a kortárs angol nyelvű politikaelméleti szakirodalom tanulságaiból is.¹ Vállalkozásom akkor tekinthető sikeresnek, ha nem marad érdemi hiányérzet az olvasóban a realista elméletről adott leírás átfogó jellegét illetően (tehát nem tűnik úgy, mintha lényegi elemek kimaradtak volna), és ha sikerül túllépni a pusztá bemutatáson és némiképp új megvilágításba helyezni a realista elmélet belső viszonyait. Nem szakirodalmi áttekintést („literature review”-t) szerettem volna írni tehát, hanem egy többé-kevésbé eredeti leírást a politikai realizmusról.

Fontos hangsúlyozni, hogy fejtegetéseim politikaelméleti jellegűek, nem eszmetörténetiek és nem is a nemzetközi viszonyok elméletének összefüggéseiben értelmezendők. Ennek jelentőségére az alábbiakban részletesebben kitérek majd.

Írásom² a következőképpen fog felépülni:

- 1) Először arról lesz szó, hogy mit jelent az, hogy a politikai realizmust mint politikaelméletet és nem mint eszmetörténeti jelenséget vagy a nemzetközi viszonyok elméletének egyik paradigmáját kezeljük (*Realizmus mint politikaelmélet*).
- 2) Másodszor összefoglaló formában mutatom be a realista politikaelmélet konstitutív jegyeit (*Mi teszi a realista elméleteket?*).
- 3) Végül pedig tételről tételre végigmenve kifejtem ezek tartalmát és néhány példával, a realizmus klasszikus szövegeire hivatkozva illusztrálom azok szerepét a realista gondolatmenetekben (*A realista toposzok helye a realista elméletben*).

A REALIZMUS MINT POLITIKAELMÉLET

Mielőtt rátérhetnénk a realista politikaelmélet vizsgálatára, két kérdést kell előzetesen tisztáznunk a lehetséges félreértések elkerülése érdekében. Az első kérdés az, hogy mit jelent a politikaelmélet fogalma? A második pedig, hogy milyen problémákat vet fel a realizmus politikaelméletként való kezelése?

Ami az első kérdést illeti, jelen írásban a politikaelmélet kifejezés mindegyik előtti a *politikai természetére* vonatkozó kérdésfelvetést jelenti.³ Mint ilyet, meg kell különböztetnünk az empirikus politikatudománytól, amely nagyrészt eltekint ennek a kérdésnek a megvizsgálásától, ugyanakkor legalább implicit módon mindig tartalmaz bizonyos politikaelméleti előfeltevéseket, valamint a politikai filozófiától, amely egy normatív politikai rend megalapozására szol-

gáló alkalmazott etikának tekinthető. Mindez nem azt jelenti, hogy egy politikaelmélet ne lehetne normatív, hanem, hogy a sajátosan politikaira rákérdező politikaelmélettel szemben a politikai filozófia mindenekelőtt tematikusan kapcsolódik a politikához, általánosan érvényesnek tekintett elvek specifikus kifejeződéseként tárgyalva a politikát. (Körösenyi 2011: 3–6.)

Emellett, még mindig az első kérdésnél maradva, a politikaelmélet jelen írásban a politikai természetével kapcsolatos olyan reflexiót jelent, amely *a történelmi múlt*hoz is a jelen kérdései iránt érdeklődve fordul. Ennyiben pedig megkülönböztetendő az eszmetörténeti megközelítéstől, amely a politikai reflexió múltbeli dokumentumait az elmúlt korok jobb megértése érdekében tanulmányozza.⁴ Ezt azért érdemes külön kiemelni, mert a realista politikaelmélet megértéséhez nem csak kortárs szerzőkön, hanem igen gyakran a realista klasszikusok művein keresztül vezet az út. Márpedig Machiavelli vagy Hobbes eszmetörténeti értelmezése egészen másféle tárgyalásmódot, szövegkezelést és problémaérzékenységet igényel, mint a politikaelméleti. Eszmetörténeti szempontból akár az is kérdésesnek tűnhet, hogy létezik-e egyáltalán olyan politikai realizmus, amely egyszerre tanulmányozható ókori kínai legalisták vagy indiai politikai gondolkodók, görög és római szerzők, reneszánsz kori firenzei politikusok és 17–18. századi angol filozófusok, 19. századi német történészek vagy éppen 20. századi amerikai politológusok műveiben.

S végül még azt is fontos megjegyezni az első kérdés kapcsán, hogy a realizmus itt használt fogalma *tágabb, mint ahogy azt a nemzetközi viszonyok elméletéből ismerhetjük*. A nemzetközi viszonyok elméletének keretei között a realizmust egy önálló elméleti paradigmának tekintik, amelynek jól beazonosíthatóak az elméleti előfeltevései és kulcsfogalmai, és amely könnyen szembeállítható más nemzetközi politika-elméleti paradigmákkal (Barkin 2010).⁵ A nemzetközi viszonyok irodalmából ismerős tanulságok rendkívül hasznosak a tágabb értelemben vett politikaelméleti megközelítés számára is, ám éppen amiatt, mivel a nemzetközi politikaelmélet érdeklődési köre szűkebb, néhány, az alábbiakban megfogalmazott állítás akár meglepőnek, szokatlanak is tűnhet annak ismerői számára. Ez azonban könnyen megérthető akkor, ha figyelembe vesszük, hogy számos politikai jelenség kívül esik a nemzetközi viszonyok klasszikus vizsgálatán.

A második kérdésre adandó válasz attól függ, hogy mit várunk el egy politikaelmélettől: mennyire számítunk arra, hogy annak egyes elemei végül összeállnak egy koherens, zárt, paradigmászerű elméleti rendszerré. A kérdést az teszi különösen indokoltá, hogy a nemzetközi viszonyok keretei között a politikai realizmust paradigmaként szokás kezelni, tehát nagyon erős koherenciát feltételeznek a realista elmélet egyes elemei között. Nekünk azonban nem szükségképpen kell követnünk ezt az utat, annál kevésbé, mert ez a pozíció korántsem támadhatatlan (Barkin, 2010). Kétségeket támaszthat a paradigmatisztikus megközelítéssel szemben például az a tény, hogy a realista szerzők

többszörre nem törekednek a politika átfogó leírására, sőt, szkeptikusak az ilyen jellegű elméletalkotói ambíciókkal szemben (márpedig nekünk miért kellene ambíciózusabbaknak lennünk, mint nekik?), továbbá, hogy gyakran alapvető ügyekben nem értenek egyet egymással (s nem mindig könnyű eldönteni, ki képviseli a realistább álláspontot), valamint, hogy számos szerzőt és művet tekintünk szokás szerint realistának, akik maguk vagy nem tekintették magukat realistáknak vagy nem is tekinthették, mert még a címke sem létezett. Hogy kikerüljük ezeket a nehézségeket, kézenfekvő választásnak tűnik azokból az elméleti toposzokból kiindulni, amelyeket többszörre a politikai realizmussal szoktunk asszociálni. Így nem kell előzetes döntést hoznunk azzal kapcsolatban, hogy mennyire alkot koherens elméleti rendszert a realizmus, de nem is tagadjuk meg tőle az elméleti státust vagy a koherencia bizonyos fokát sem az egyes elemek között. Az alábbiakban következő gondolatmenet éppen ezt az utat választja, *s tizenegy toposz köré rendezve mutatja be a politikai realizmus sajátosságait.*

MI TESZI A REALISTA ELMÉLETEKET?

A toposzok szerinti tárgyalás nem jelenti azt, hogy figyelmen kívül kellene hagynunk a politikai realista elmélet belső kapcsolatait. Épp ellenkezőleg, egy kizárólag listázó jellegű bemutatás kifejezetten megnehezítené a politikai realizmus mint politikaelmélet értelmezését.

Ezért az alábbiakban úgy lesz szó a realista toposzokról, hogy kétféle kapcsolattípusra is tekintettel leszünk a realizmus tárgyalása közben: egyrészt aszerint csoportosítva lesznek bemutatva az egyes toposzok, hogy melyek elsősorban az *episztemológiai* (pl. a politikáról nehéz általános törvényszerűségeket megfogalmazni), *ontológiai* (pl. a politika konfliktusos természete) vagy *antropológiai* (pl. az emberek korlátozott racionalitása) jellegűek; másrészt pedig hivatkozni fogok arra, hogy mely toposzok vezethetők le más toposzokból és melyek azok, amelyek másra vissza nem vezethető elemei a realizmusnak.

Előbbi csoportosítás azért hasznos számunkra, mert segít differenciálni az egyes elemek szerepéről alkotott képünket, a második felosztás pedig azért, mert néhány – elsőre talán nem is annyira magától értetődő – következtetésre ad alkalmat az egyes elméleti toposzoknak a politikai realizmuson belül betöltött relatív súlyával kapcsolatban.

Emellett azért is hasznosnak tűnik az elméleti toposzokból kiindulni, mert korántsem minden toposz egyformán fontos minden realista szerző számára és vannak toposzok, amelyek megjelenése korántsem egyértelműen interpretálható a realizmus keretei között. Hivatkozni fogok például az alábbiakban David Hume-ra és Thomas Hobbesra, akikről ugyan a szakirodalomban többkevesebb meggyőző erővel szokás állítani, hogy van közük a realizmushoz, de

– különösen Hume esetében – alternatív értelmezéseknek esetleg még nagyobb magyarázó értéke lehet. Ez nem feltétlenül jelenti azt, hogy Hume ne lenne bizonyos mértékig realista, hanem, hogy a realizmus inkább egyfajta spektrumként fogható fel, s hogy vannak inkább és kevésbé realista szerzők. Hume alighanem azok közé tartozik, akiknek a politikai gondolkodása tartalmaz számos realista elemet (lásd: Whelan, 2004), Hobbes elméletében viszont sokkal markánsabban vannak jelen a realista toposzok.⁶

Mindezek figyelembevételével a következő toposzokat fogom a tanulmányban áttekinteni:

Episztemológia	<i>Tudománnyal szembeni szkepszis</i>
	<i>Polémikus viszony a normatív elméletekkel</i>
Ontológia	<i>A politika konfliktusos természete</i>
	<i>A hatalom kiemelt szerepe</i>
	<i>A hatalom instabilitása</i>
	<i>A cselekvés elsődlegessége</i>
	<i>Látszat és valóság ellentéte</i>
Antropológia	<i>Manipuláció</i>
	<i>Korlátozott racionalitás</i>
	<i>Morális tökéletlenség</i>
	<i>Politikai ügyesség</i>

A REALISTA TOPOSZOK HELYE A REALISTA ELMÉLETBEN

Episztemológiai kérdések

Mint minden elmélet, természetesen a realista elmélet is reflektál arra a kérdésre, hogy mik a helyes megismerés feltételei. A realizmus esetében az ilyen episztemológiai jellegű kérdéseknek az adja a sajátos báját, hogy mint azt az elmélet elnevezése is mutatja, a realisták többnyire gyanakvóak és néha kifejezetten elutasítóak az elméletalkotással szemben és igyekeznek azt rövid pórázon tartani, a lehető legszorosabban hozzákötni a valósághoz és a tapasztalathoz.

Mindezt két toposz érzékelteti különösen jól a realista politikaelméleti szövegekben: a tudományos megismeréssel szembeni szkepszis hangsúlyozása és a normatív politikaelméletekkel folytatott szüntelen polémia. Ezek a toposzok jelölik ki a realista politikaelmélet episztemológiai távlatait és korlátait.

Ha Machiavellinek a bevezetőben felidézett kérdését úgy tekintjük, mint amelyre minden politikai realista keresi a választ, akkor az itt tárgyalandó episztemológiai problémák úgy tekinthetők, mint amelyek eldöntik, hogy ho-

gyan nem érdemes – mert merő hiábavalóság lenne – arról gondolkodni, hogy miként tartható fenn az uralom.

A tudománnyal szembeni szkepszis

A tudománnyal szembeni szkepszis annak ellenére is erős pozíciókat foglal el a politikai realizmuson belül, hogy a 20. század, a modern társadalomtudományi diszciplínák intézményesülése óta a realizmust a tudományos diskurzus keretei között is szokás képviselni, ami érdekes paradoxont jelent. Ráadásul azt sem lehetne állítani, hogy a realizmus klasszikusai maguk ne törekedtek volna valamiféle tudományos tárgyalásmódra.

Hogy mindennek ellenére a tudományos megismeréssel kapcsolatos kételemek olyan fontos szerepet töltenek be az elméletben, annak két oka is van. Egyrészt politikai realista megközelítésben kétségesnek tűnik, hogy egy külső megfigyelő rendelkezhet-e a megfelelő információkkal a politikai folyamatok helyes megítélésére, másrészt azzal kapcsolatban is óvatosság szoktak lenni a realisták, hogy mennyire általánosítható az egyedi politikai eseményekről szerzett tudás. Ezért is részesítik előnyben gyakran a történetírást mint a bonyolult és nagyfokú egyedi események magyarázatát a társadalomtudomány törvényalkotó, absztrakt formáival szemben.⁷

A fent említett paradox viszonyra a tudománnyal kapcsolatban seregnyi példát lehet hozni. Machiavelli egyrészt azt írta *A fejedelemben*, hogy sokan sosemvolt országokról írva beszélnek arról, hogy hogyan kellene működni az államnak, de szerintem, akik nem azt nézik, hogy miként működnek a dolgok a maguk valójában, hanem elképzelt országok erkölceit tanulmányozzák, azok valójában semmit sem tudnak az életről. Másrészt, mindennek ellenére is lehetségesnek tartotta, hogy általánosítható tudást szerezzünk a politikáról: így például a rómaiak példáját minden további nélkül alkalmazhatónak érezte saját korának uralkodói számára (Machiavelli, 1993).

Kortársa, Francesco Guicciardini, a politikai realizmus másik alapító atyja viszont még nála is radikálisabban támadta az általánosítható tudás koncepcióját, s éppen ezen a téren kritizálta Machiavellit, mondván, hogy „Mennyire tévednek azok, akik azon az állásponton vannak, hogy mindenben a rómaiak példáját kellene követnünk! Ehhez ugyanis ugyanazon elvek szerint épült és megszervezett városa lenne szükség, mint amilyen az övék volt, azután lehetne azt példájuk szerint kormányozni.” (Guicciardini, 2010., idézi: Gyulai 158., vö. Viroli 2007) Mint látható, Guicciardini még sokkal szkeptikusabb volt a történelmi példák tanulságainak általánosíthatóságával kapcsolatban, mint Machiavelli. Egyebek mellett ezért is mondhatta róla a neves olasz eszmétörténész Maurizio Viroli, hogy Guicciardinire sokkal jobban ráillik a realista címke, mint Machiavellire (Viroli, 2007).

De gondolhatunk Hobbesra is, aki egyfelől a *Leviatánban* kifejezetten amellett érvel, hogy az egyedi esetekre vonatkozó tudás, a tapasztalat nem elegendő

dő eszköz a fejedelem számára, hogy a sokféle politikai helyzetben az emberek viselkedését megérthesse, hanem az emberekről szóló lehető legáltalánosabb és valóban tudományos tudásra van szüksége (Hobbes, 2001). De másfelől mégsem véletlen, hogy a *Leviatán* a kortársak szemében korántsem alapozta meg morális és teológiai értelemben kielégítően a politika tudományát (Skinner, 1997b), hiszen Hobbes végső soron egy korlátlan hatalmú szuverénre bízta minden vitás kérdés eldöntését, ahelyett, hogy általános elveket kínált volna a társadalom működésének magyarázatául.

Ugyanígy Hans Morgenthau a *Politics among Nations* híres előszavában azt írja, hogy mivel a politikai szereplők racionálisak abban az értelemben, hogy a hatalmi érdekeiket követik, ezért lehetséges, sőt szükséges is, hogy a kutató feltárja a viselkedésük mozgatórugóit (Morgenthau, 1978). De másfelől élesen szembeállítja egymással a politikusok gyakorlati tudását és a liberális jogászok elméleti konstrukcióit a *Scientific Men versus Power Politics*ban (Morgenthau, 1946).

S hogy a tudománnyal szembeni szkepszis mennyire meghatározó kérdés lehet: a nemzetközi viszonyok tanulmányozásából jól ismert, úgynevezett neo-realisták expliciten kritizálják a tudománnyal kapcsolatos hagyományos realista szkepszist (Waltz, 1979). Ugyanakkor egyesek szerint, amint erre Samuel Barkin rámutat, ezzel már valójában a realizmus határait, saját elméletük belső koherenciáját feszegetik (Barkin, 2010). S az „evaluatív politikai realizmust” proponáló Roger Spegele már könyve bevezetésében élesen támadja az „elmélet” hagyományos fogalmát, annak „God’s-eye-view” megközelítése miatt (Spegele, 1996).

A fenti példák azt mutatják, hogy a realisták viszonya a tudományos tudáshoz legalábbis ambivalens. S ennek oka szerintük a politikában keresendő. Azt mondhatjuk, hogy a realisták hajlamosak azt feltételezni, hogy maga a politika teszi nehezzé a külső megfigyelő számára a politika megértését és áll ellen minden kísérletnek, hogy rendszerezett tudást adjanak róla. Tilo Schabert is ilyen értelemben írja a *Boston Politics*ban, hogy mivel a politika a lényegét illetően fluid, nehezen megragadható, ezért azok a kísérletek, amelyek a politika által kreált intézményekből, normákból igyekeznek a politikáról szóló általános tudással szolgálni, valójában alapvetően elhibázottak, mert épp arra nem figyelnek oda, ami a politika lényege. Ezért is mondja, hogy a politika helyes megértésének egészen másfélének kell lennie: szüntelenül arra kell törekedni, hogy képesek legyünk felismerni benne a folyamatszerűséget, ami egy nagyon speciális, lezáratlan és lezárhatatlan tanulási folyamattá változtatja a politika tudományos megismerését. Hérakleitoszt parafrázálva úgy fogalmaz Schabert, hogy bár nem lehet kétszer ugyanabba a folyóba belelépni, de lehetséges kétszer is megtapasztalni ugyanannak a folyónak a szüntelen áramlását (Schabert, 1989). R. B. J. Walker pedig, ha nem is megy idáig, egy 1987-es cikkében amellet érvel, hogy a politikai realizmus nem annyira egységes elmé-

letként érthető meg, mint inkább a politikai *változás* magyarázatára törekvő különféle kísérletek találkozási pontjaként (Walker, 1987).

Polémikus viszony a normatív politikaelméletekhez

A politikai realista elméleti szövegek másik feltűnő és visszatérő vonása, hogy élénk polémiát folytatnak a normatív politikaelméletekkel, és fő kifogásuk ezekkel szemben az, hogy szerintük félreértik vagy nem is ismerik a politika természetét és a politika tényleges működését.

Első pillantásra a tetszetős retorika ellenére sem könnyű értelmezni a normativitás realista kritikáját. Úgy tűnhet ugyanis, hogy aligha lehet egy elmélet disztinktív vonása, hogy vitatkozik más elméletekkel, vagy az, hogy azt állítja magáról, hogy más elméletekkel ellentétben a valóságról szól. Hiszen okkal gondolhatjuk, hogy minden tudományos elmélet valamilyen más elmélettel szemben határozza meg magát és minden elmélet a valóságot akarja minél pontosabban megragadni. Ha azonban ebből indulunk ki, alapvetően fogjuk félreérteni a realista elméletnek ezt a kiemelkedően fontos szerepet betöltő toposzát és keverjük össze a politikai realizmus retorikáját és elméleti álláspontját. Ugyanis a politika valóságára hivatkozás és a polémia a normatív elméletekkel szemben valójában mindössze azt az erős meggyőződést fejezi ki, hogy a politikának megvan a maga saját, autonóm logikája, megvan a saját természete. A normatív elméletekkel szembeni kritika lényege az, hogy a realisták szerint a normatív elméletek politikán kívüli szempontokat próbálnak a politikai szférára kényszeríteni, s hogy ezáltal félreértik a politika valóságos viszonyait, mert egyáltalán nem vagy legalábbis nem kellőképpen veszik figyelembe a politika autonómiáját az emberi létezés más szféráival szemben. Ha lefejtjük a realizmusról a kétségkívül zavarba ejtő retorikát, akkor azt találjuk, hogy a politika valóságára való hivatkozás valójában a politika autonómiájára való hivatkozás, s hogy a normativitás kritikája valójában a politika autonómiájának védelme.

Így aztán hiába mutat rá valaki teljes joggal, hogy a politikai realizmusnak is megvan a maga normatív dimenziója, mégpedig az autonóm politikai gyakorlat játékszabályai tiszteletben tartásának követelménye, ahogy arra is, hogy valójában a normatív elméletek sem nélkülözik a hivatkozást a politika valóságára, ezek a megállapítások önmagukban véve nem ássák alá a realizmus által feltételezett ellentét érvényességét: hogy vannak elméletek, amelyek a politikát autonómnak, míg mások külső tényezők által meghatározottnak tekintik.

S valóban nem lehet túlbecsülni ennek a polémiának a szerepét a realista elméletalkotásban. Gondoljunk csak arra, hogy milyen sokat foglalkozik azzal Machiavelli, hogy a fejedelemnek a hagyományos erkölcsi felfogással sokszor ütköző módon kell viselkednie (Machiavelli, 1993); vagy, hogy Max Weber mi-

lyen jelentőséget tulajdonít annak, hogy a professzionális politikának megvannak a maga sajátos játékszabályai (Weber, 1998); vagy, hogy Morgenthau milyen elszántan veszi védelmébe a hatalmi politikát és az államférfiúi mesterségbeli tudást a tudománnyal, az értelemmel és a liberális ideológiával szemben (Morgenthau, 1946); vagy, hogy milyen erősen kritizálja E. H. Carr az utópikus gondolkodást (Carr, 1995); s hogy Bernard Williams egész politikaelmélete az idealizmus realista kritikája (Williams, 2005). De ezért van az is, hogy a kortárs angolszász realisták szemében lényegében minden elmélet realista, amely az uralkodónak tekintett liberális felfogást kritizálja azon az alapon, hogy a liberális normatív politikaelmélet a politikára mint nemkívánatos rosszra tekint a társadalom működésében, és intézményekkel és normákkal mintegy ki akarná a politikát küszöbölni az életünkéből (vö. Galston, 2010).

Különösen tanulságos példája ennek a realista hozzáállásnak David Hume esszéje az eredeti szerződésről, amelyben a skót filozófus meglehetősen szarkasztikus hangnemben szedi ízekre korának két kedvelt normatív politikaelméletét: azt, amely a hatalmat isteni eredetűként próbálja legitimálni és azt, amely az eredeti szerződésből kívánja levezetni. A hatalom isteni eredetével az a baj, mondja Hume, hogy bár metafizikai értelemben vitathatatlan az érvényessége, viszont éppen arra nem alkalmas, amire szánják, vagyis, hogy különbséget tegyenek vele a legitim és az illegitim hatalomgyakorlás között, hiszen ha *minden* hatalom istentől való, akkor a zsarnoké is, nem csak a jó uralkodóé. Az eredeti szerződés nehézsége pedig egyrészt abban áll, hogy kirívóan életszerűtlen, mivel egy réges-régi, sokszorosán elavult megállapodással kívánná megkötni a jelenben élők kezét, másrészt, hogy a történelmi tapasztalatok egyáltalán nem igazolják, hogy a hatalomgyakorlás alapja a tisztességes megegyezés vagy önkéntes önalávetés lenne (Hume 1994: 186–205.) Hume kritikája tehát arra mutat rá, hogy a politika megítélésére a politikán kívülről bevezetett szempontok végső soron erőtlenek, amennyiben nem tudjuk őket hozzáigazítani a politika tényleges valóságához.

Ontológiai kérdések

A jól ismert realista toposzok következő csoportját a politikai közösségben élés törvényszerűségeire vonatkozó elképzelések adják. Hogy képesek legyünk megválaszolni Machiavellinek a bevezetőben felidézett klasszikus kérdését, vagyis, hogy miként tartható fenn az uralom, meg kell tudnunk, hogy miként működnek a politikai közösségek és ezek a toposzok lényegében ebben a kérdésben igazítanak el.

Mint közismert, a realizmust többnyire a hatalmi politikával szokás összekapcsolni, s valóban számos toposz forog a realista politikaelméletben, ame-

lyek a hatalomnak a politikán belül betöltött szerepével kapcsolatosak, de azt is látni fogjuk, hogy korántsem a hatalom a realista politikai ontológia sarokköve.

E toposzok lényegében azt ismételgetik, hogy a politikába belépő ember egy tökéletlen világban él, ahol az egyes emberek vágyai összeegyeztethetetlenek, ahol az embernek legalább akkora figyelmet kell fordítani céljai elérésének eszközeire, mint magukra a célokra, ahol a fennálló viszonyok eredendően instabilak s ezért állandó kihívást jelentenek, s ahol semmi sem egészen az, aminek látszik.

A politika konfliktusos természete

Habár sokan úgy vélik, hogy a realizmus legfontosabb ismérve a hatalomra hivatkozás vagy másként a politika autonómiájának elve, valójában mindkét megfogalmazás végső soron visszavezethető a politika konfliktusos felfogására.

Az a gondolat ugyanis, hogy a politikának megvannak a maga sajátos játékszabályai, valójában abból következik, hogy a politika nem más, mint szüntelen küzdelem és választás egymással össze nem egyeztethető, versengő szempontok (eszmék, érdekek, értékek, normák, stb.) között.⁸ Nagyon sokszor előfordul, mondják a realisták, hogy teljesen egyenértékű, legitim szempontokat sem lehet egymással kibékíteni: ezért van szükség a politikára. Ha például az ilyen helyzeteknek mindig lenne erkölcsi keretek között valamilyen megoldása, akkor a megoldás nem politikai, hanem erkölcsi természetű lenne. De gyakran az is előfordul, hogy még ha meg is találjuk az elvileg minden szempontból legjobb megoldást, az egyszerűen nem fog működni, mert az emberi természet olyan, hogy ütközik vele a javasolt megoldás. S ami még ennél is érdekesebb: a realisták szerint a politikán kívüli szempontok sokszor éppen politikai értelemben fenyegetnek katasztrófával.

Mindez gyakran vezet olyan megfogalmazásokhoz, amelyek a nem realisták számára ijesztőek, amorálisak és elfogadhatatlanok.

Kevés megrendítőbb illusztrációja van ennek, mint a mélosziak és athéniak párbeszéde Thuküdidésznél. Mint ismert, a spártai eredetű mélosziak szeretnék megőrizni a szabadságukat, s cserébe a barátságukat ajánlják az athéniaknak, akik viszont úgy vélik, nekik egyedül a mélosziak teljes alávetettsége elfogadható megoldás, kevesebbkel nem érthetik be, különben gyengének látszanának. S egyébként is, a hatalom felülír minden egyéb szempontot, s jogokra csak ott lehet hivatkozni, ahol az egyik fél nincs erőfölényben, s nem tudja a másikra kényszeríteni az akaratát – közlik meglehetősen nyersen az athéniak. Hiába hivatkoznak a mélosziak arra, hogy a méltányosság hosszabb távon a jelenleg erősebb érdeke is, mert annak hiányában, ha fordul a kocka, ők maguk sem számíthatnak irgalomra, az athéniak cinikusan azt felelik, nem

aggódnak saját jövőjük miatt és a mélosziaknak sem kellene mással törődniük, csak azzal, hogy mivel menthetik meg a pusztá életüket (Thuküdidész, 1985: 453–463.). Mint látható, a morális szempontok elutasítása mögött az a feltevés húzódik meg az athéniak érvelésében, hogy a két fél igényei semmilyen módon nem egyeztetetők össze, ezért végső soron elkerülhetetlen a konfliktus közöttük, amelyet éppen azért kell az erőnek eldöntenie, mert egyéb megoldás nincs.⁹

Machiavelli is éppen ezért a felismerésért válhatott az ördögi „machiavelizmus” névadójává (Skinner, 1996: 9.), holott *A fejedelem* egyszerűen csak arra mutat rá, hogy ha azt kérdezzük, hogy a fejedelem miként tudja kormányozni országát és miként tudja fenntartani uralmát, akkor gyakran beleütközünk abba a problémába, hogy az uralom fenntartása szempontjából hasznos dolgok időnként összeegyeztethetetlennek bizonyulnak más szempontokkal. Kivételesen világosan fogalmazza meg ezt Machiavelli abban a passzusban, ahol azt kérdezi, hogy „szeressék-e inkább az uralkodót, mint féljék, vagy ellenkezőleg.” Válasza nem hagy kétséget afelől, hogy bizonyos helyzetekben nem lehetséges összeegyeztetni az egymással versengő célokat: „Azt feleljük, egyik is, másik is szükséges lenne, de mivel nehéz e két dolgot összekapcsolni, biztonságosabb, ha tartanak tőle, mint ha szeretik, ha már az egyiknek hiányoznia kell.” (Machiavelli, 1993: 50.)

De ugyanerre a logikára épül fel Hobbes egész politikaelmélete is. Ő ugyanis úgy véli, hogy az emberek természetes késztetései, ha nem létezne fölöttük valamilyen külső kontroll (pl. a büntetéssel való fenyegetés), vég nélküli háborúskodáshoz vezetnének, mivel a különböző céljaik elvileg összeegyeztethetetlenek egymással. Éppen ezért van szükség szerinte az államra és olyan szuverén hatalomra, amely korlátok nélküli döntési kompetenciával rendelkezik minden vitás kérdés elrendezésére és kellő erővel, hogy rákényszerítse az akaratát mindenkire (Hobbes, 2001).

A modern politikaelméletben végül a piszkos kezek dilemmájaként kanonizálódott ez a probléma, miután Michael Walzer 1973-as cikkében egy korábbi szimpózium írásaira reflektálva, amelynek résztvevői Thomas Nagel, R. B. Brandt és R. M. Hare voltak, kifejtette saját válaszát arra a dilemmára, hogy létezhet-e a politikában olyan helyzet, amelynek nincs morálisan helyes megoldása. Walzer Jean-Paul Sartre-től kölcsönözte a piszkos kezek dilemmája nevet, s hosszasan érvelt amellett, hogy egyrészt nem lehetséges „ártatlanul” kormányozni, de hogy ez másrészt korántsem jelenti azt, hogy az „ártatlanság” elvesztése ne lenne súlyos morális probléma (Walzer, 1973). Mindezt könnyű lenne úgy érteni, mint a politika autonómiájának egyik újabb megfogalmazását, ám a lényeg éppen az benne, hogy a morál nem egyszerűen nem alkalmas a politikai problémák megoldására, hanem, hogy a megfelelő politikai válasz megtalálása nem érvényteleníti a morális problémát.

A hatalom kiemelt szerepe

A fentiek alapján azt mondhatjuk, hogy a látszattal és némely szerzők állításaival ellentétben a hatalom szerepe a realista elméletben fontos ugyan, de csupán származtatott. Ha ugyanis elfogadjuk, hogy a politika konfliktusos természetű, vagyis definíció szerint nem más, mint egymással elvileg összeegyeztethetetlen szempontok közötti kényszerű választás, akkor lényegében egyetlen dilemmára szűkül le a további elméletalkotás. Vagy következetesen előnyben részesítünk valamilyen politikán kívüli szempontot, tekintet nélkül arra, hogy az a szempont jó eséllyel a hatékony politikai cselekvésnek is gátja lehet – ez esetben valamilyen normatív politikaelmélethez jutunk, vagy pedig azt gondoljuk, hogy a politikai cselekvőképesség bármilyen normatív cél elérésének *sine qua nonja*, ezért a politikai cselekvés feltételeinek megteremtése és megtartása – azaz a hatalom – minden egyéb szemponttal szemben elsőbbséget kell hogy élvezzen: ez pedig egyenesen elvezet a politikai realizmushoz.

Vagyis a hatalom azért jut kiemelt szerephez a realista elméletekben, mert a hatalmat a realisták a politikai cselekvés szükséges előfeltételének tekintik, és azért, mert a hatalom a célok megvalósításának egyetlen garanciája a realisták szemében, és nem valamilyen öncélú hatalomkultusz miatt.

Machiavelli és a „machiavellizmus” különbsége éppen abban áll, hogy bár *A fejedelem* központi kérdése valóban az, hogy miként lehet az uralmat fenntartani, de ebből nem következik, hogy semmilyen más célja ne lehetne a fejedelemnek uralkodása közben. Éppenséggel rengeteg olyan tanácsa van Machiavellinek a fejedelem számára, amelyeket egy normatív elmélet is teljesen elfogadhatónak tartana.¹⁰ Mindössze arról van szó, hogy Machiavelli feltételezte, hogy a fejedelemnek uralma fenntartása érdekében néha olyasmit is tennie kell, ami semmi másból nem következik és semmi mással nem is indokolható, mint az uralom fenntartásának követelményeivel. Vagy, ahogy ő maga megfogalmazza: „nemcsak a jót kell szem előtt tartania, hanem a rosszat is meg kell tennie, ha a szükség úgy kívánja” (Machiavelli, 1993: 54.).

A *Leviatán* sem azzal indokolja a szuverén korlátlan hatalmát és a neki szóló feltétlen engedelmesség követelményét, hogy a hatalom öncél lenne. Éppen ellenkezőleg, Hobbes szerint a hatalom pusztán a céljaink elérésének eszköze, és a legnagyobb hatalom, az állam létezését éppen az indokolja, hogy az emberek legfőbb célja, önmaguk megvédése csak az államnak köszönhetően érhető el: az úgynevezett természeti állapotban ugyanis az emberek képtelenek a kooperációra, állandó háborúskodásuk pedig végső soron azt eredményezi, hogy soha senki sem érezheti magát biztonságban, vagyis a legfőbb cél nem elérhető ekkor (Hobbes, 2001).

Morgenthau is visszatérően amellet érvel, hogy csak a politika realista felfogásának segítségével, tehát azt felismerve, hogy a nemzeteket a hatalmi érdekek mozgatják, lehet a békét, minden nemzet legfőbb érdekét megteremteni és fenntartani (Morgenthau, 1978).

És ne gondoljuk, hogy a fenti példák kivételek: mivel a realista elméletben a hatalom elsőbbséget élvez ugyan minden más szemponttal szemben, de korántsem érvényteleníti azokat, időről időre felmerül az az igény, hogy különféle normatív szempontokat, amennyire ez lehetséges, összeegyeztessenek a realizmussal.

Meinecke például, a német réalpolitikai hagyomány jelentős képviselője, a *Die Idee der Staatsräson in der neueren Geschichte* című műve bevezetőjében arról beszél, hogy az államrezon – vagyis mindaz, amit a politikusnak meg kell tennie, hogy megőrizze az állam egészségét és erejét – egyfajta egyensúly a különféle (erkölcsi és hatalmi, idealisztikus és utilitárius, egyéni és közösségi) normatív motivációk között (Meinecke, 1924).

De említhetjük Lukács György híres *Taktika és etikáját* is, amelyben a marxista filozófus arra tesz kísérletet, hogy a taktikát vagyis „a cselekvő csoport által kitűzött célok megvalósítására szolgáló eszközt” az „üres réalpolitikával” szembeállítva valamilyen normatív keretbe ágyazza be. Lukács szerint a marxista elmélet (etika) és a realizmus (taktika) között sajátos, dialektikus – nem is teljesen szembenálló, de nem is teljesen harmonikus – viszony áll fenn. Ennek pedig az lesz a következménye, hogy az említett szöveg a politikai realizmus szinte minden fontosabb toposzát felvonultatja a politika tudományos megismerhetőségével szembeni szkepszistól egészen az ember morális tökéletlenségéig (Lukács, 1987).

Jelenjen meg tehát nagyon különböző történeti, tudományos, ideológiai kontextusokban, a realizmus a hatalmi szempontokat többnyire más szempontok mellett, mint megkerülhetetlen, korántsem kizárólagos szempontot szokta tárgyalni. Ennek ellenkezőjére, hogy tehát a hatalom öncélként jelenjen meg a realista szövegekben, kifejezetten kevés példát találni.

A látszat ellenére például Michael Oakeshott híres kijelentése arról, hogy a politikai tevékenység olyan, mint a hajózás egy határtalan és feneketlen tengeren, ahol nem várja kikötő a hajósokat és ahol az egyetlen cél, hogy ne hagyják a hajót felborulni, aligha sorolható ide. Oakeshott ugyanis itt nem a politikai cselekvési lehetőségek önmagáért valóságáról beszél, hanem arról, hogy egy politikai közösség fennmaradásának nincsenek önmagán kívüli, racionálisan belátható céljai, csupán a történelmi véletlenek sorozata által megteremtődött okai (Oakeshott, 2001). Ha valamivel, Meinecke organikus államfelfogásával állítható leginkább párhuzamba ez a kijelentés: az is, ez is igyekszik normatív elemet becsempészni a politika realista felfogásába anélkül, hogy expliciten ellentmondana a politikán kívüli normákkal szembeni realista gyanakovásnak.¹¹

Még leginkább Tilo Schabert *Boston Politics* című művét lehetne megemlíteni, mint ahol a hatalom bizonyos értelemben mégiscsak öncél. Schabert számára ugyanis a politikai tevékenység folytonos teremtés (a művészeti kreativitással állítja párhuzamba) és mivel hatalom nélkül nincs politika, ezért a

politikai tevékenység mindenekelőtt a hatalom megszerzésére és biztosítására irányul (Schabert, 1989).

Vannak persze ezzel ellentétes értelmezések is. Egy Morgenthauról szóló tanulmány például úgy véli, hogy számára az emberek szüntelen hatalomvágya a politikai ontológia kiindulópontja, további magyarázatot nem igénylő alapelve, amelyre a realista politikaelmélet egésze felépíthető (Söllner, 1987). Az ilyen értelmezéseknek azonban maga Morgenthau is nem egy ponton el-lentmond, s mivel a hatalomvágy visszavezethető a politikai konfliktusos jellegére és a realista szerzőkre egyébként sem jellemző a hatalom öncélúsága, azt kell gondolnunk, hogy az ilyen értelmezés nem áll meg a lábán.

Ha valahol, a realizmus karikatúráiban lehet megtalálni a hatalom öncélúságának doktrínáját. Az utóbbi évek egyik legnépszerűbb és politológusok körében is népszerű televíziós sorozata, a *House of Cards* főszereplőjét, a Frank Underwood nevű figurát például valóban kizárólag patológikus és teljességgel amorális hatalmi vágyai mozgatják. Ironikus módon azonban ennek a realizmusképnek az érvényességét a sorozat dramaturgiája éppen azáltal ássa alá, hogy akkora figyelmet szentel Underwood erősen patológikus oldalának. Ezáltal ugyanis a főhős antihőssé és a politika normalitásához képest kivételes alakká válik.

A hatalom instabilitása

Szintén fontos, ám ugyancsak származtatott eleme a politikai realizmusnak az a meggyőződés, hogy a hatalom eredendően instabil és folyton megerősítésre szorul. Ez is ugyanúgy a politika konfliktusos természetével függ össze, mint magának a hatalomnak a kiemelt szerepe. Ha ugyanis a hatalom megléte és éppen adott elrendeződése nem vezethető le semmilyen magasabb rendű elvből – hiszen a hatalom semmi más, mint céljaink elérésének eszköze – akkor minden újabb konfliktus újabb és újszerű kihívást jelent az adott hatalmi struktúrával szemben. Az addig létező hatalmi viszonyoknak sem a hatékonysága, sem a hasznossága nem garantált a folyton változó körülmények között, ezért a status quo fenntartása is mindig aktív megerősítésre szorul.

A középkor és a kora újkor embere a szerencse forgandóságaként fogta fel a hatalom instabilitását, mert mélyen átgázta gondolkodásukat minden földi dolog mulandóságának tudata, s a forgandó szerencse antik eredetű allegóriája különösen alkalmasnak tűnt ennek megragadására. Így találhatta Machiavelli is, aki közismerten azt írja *A fejedelemben*, hogy a szerencse felerészben ura a sor-sunknak (a másik fele viszont szerint a politikai ügyesség, a *virtú*) (Machiavelli, 1993: 74.), kortársa, Guicciardini pedig még nála is jobban hitt abban, hogy az ember ki van szolgáltatva a szerencse hatalmának (Guicciardini, 2010).

Hobbes ettől némiképp különbözően tárgyalja az instabilitás kérdését: egyrészt azt mondja, hogy az emberek egész életükben hatalomra vágynak, mert sehogy máshogy nem tudják biztosítani a már meglévő hatalmukat, mint még

több hatalommal, másrészt pedig úgy véli, hogy a szuverén abszolút hatalma és a neki való engedelmesség képes – legalábbis elvi szinten – korlátokat szabni ennek az egymással folytatott állandó küzdelemnek (Hobbes, 2001). Ez a gondolatmenet abban különbözik Machiavelliétől, hogy az instabilitást nem annyira a külső körülményekből, mint inkább a társadalom tagjai, az egyes emberek természetéből vezeti le. Az emberek önzése és hatalomvágya Machiavelli vagy Guicciardini számára sem ismeretlen probléma, de egészen nyilvánvaló, hogy náluk a hangsúlyok máshová kerülnek, mint Hobbesnál, ahol az emberi természet szolgál az egész politikaelmélet kiindulópontjául.

A hatalom instabilitásának jellegzetes modern koncepciójára ismerhetünk rá Schumpeter elitista demokrácia felfogásában, amelynek középpontjában a hatalomért való versengés áll. Ez maga is azt feltételezi, hogy a politikai közösség hatalmi struktúrái nem előzetesen adottak, hanem instabilak, sőt, a politikai vezetők aktív közbeavatkozásának köszönhetően jönnek létre éppen abban a formában, ahogy létrejönnek. A „manufactured will” fogalma azt jelenti nála, hogy a közakarat nem adott, nem közvetlen következménye a társadalom részei vagy egésze akaratának, hanem annak a folyamatnak az eredményeként jön létre, ahogy a hatalmi versengés során a vezetők győzelmük érdekében a társadalomban meglévő kívánságokat, törekvéseket megszervezik és a maguk érdekében beemelik a politikába (Schumpeter, 2003: 263., Körösiényi, 2012).

A cselekvés elsődlegessége

Az eddigiekből adódik, hogy arra a társadalomelméleti kérdésre, hogy vajon a struktúráknak vagy a cselekvésnek van-e nagyobb szerepe a politikában, a realista válasz egyértelműen az, hogy a cselekvésnek.¹²

Ez nem azért van, mintha minden realista úgy vélekedne, hogy a politikai szereplőknek mindig van lehetőségük radikálisan átalakítani a politikai viszonyokat a saját javukra, hanem, mert a politika realista magyarázatában a strukturális tényezők inkább csak közvetve, a szükségyszerűség felismerésének és a kínálókozó alkalom, cselekvési lehetőség kihasználásának formájában, vagyis a cselekvésnek alárendelten vannak jelen. Ahol a strukturális tényezők nem hagynak helyet a politikai cselekvés számára, ott a politikai realizmus relevanciája megszűnik, mégpedig az elmélet alapvető előfeltevései szerint. Nem túlzás azt állítani, hogy a normatív elméletekkel szembeni heves realista polémia egyik magyarázata éppen az, hogy a politikai realisták szerint az autonóm politikai cselekvést általában véve nem teszik lehetetlenné a strukturális tényezők.

Úgy tűnik, a politikai realizmus meghatározó eleme az az elgondolás, hogy az esetek többségében sem az nem egyértelmű, hogy egy adott döntési helyzetben milyen célnak kellene elsőbbséggel rendelkeznie más célokkal szemben, sem az nem világos mindig, hogy mely eszközök a legalkalmasabbak bi-

zonyos célok elérésére. Ennek köszönhetően pedig tágas tér nyílik a politikai cselekvés előtt és a strukturális tényezők befolyása másodlagos a cselekvéshez képest.

A cselekvés elsődlegessége melletti elköteleződésnek persze megvan a maga elméleti nehézsége: ha realistaként elsősorban a cselekvésben, annak a kreatív, másból levezethetetlen vonatkozásaiban látjuk a politika legfőbb magyarázatát, akkor fennáll a veszélye, hogy túlságosan szűk korlátok közé szorul a magyarázatunk: esetleg csak retrospektíven, mindenféle előrejelzésre való képesség nélkül fogjuk tudni leírni a politika működését. A tudománnyal kapcsolatban fentebb emlegetett realista szkepszis mögött mindig ott van az a meggyőződés is, hogy a tudományos modelleknél az élet mindig bonyolultabb és kiszámíthatatlanabb.

Machiavelli már idézett maximája, hogy a politika csak felerészt szerencse, felerészt viszont a fejedelem elszántságának és kitartásának kérdése, jól kifejezi ezt az elméleti elkötelezettséget a politikai cselekvés elsődlegessége iránt, de *A fejedelem* lépten-nyomon azt a kérdést teszi fel, hogy mit kell *tennie* a fejedelemnek, ha meg akarja őrizni uralmát. Hasonlóképpen Hobbes is egyértelműen a cselekvés oldaláról vizsgálja a politikát. Számára a cselekvés elsődlegessége olyannyira központi jelentőségre tesz szert, hogy minden ügy eldöntését a szuverén korlátlan szabadságának rendeli alá, mert szemmel láthatóan az intézményekben és más struktúrákban semmiféle ellensúlyt nem lát az egyes emberek cselekvéseivel szemben (Hobbes, 2001). A modernek közül Schumpeter a demokratikus politika egészét a versengő vezetők teremtményének tekinti (Schumpeter, 1987), Schabert pedig úgy véli a politikai egyfajta művészi, kreatív tevékenység (Schabert, 1989).

Tilo Schabertnél azért érdemes külön elidőzni, mert munkájában nagy teret szentel annak, hogy megmutassa, a valódi politikai hatalom személyes és nem intézményi jellegű, s még, ahol a hatalmi viszonyok intézményesítve is vannak, ott is az informális, fluid és átláthatatlan intézmények elsőbbséget élveznek a formális intézményekkel szemben (Schabert, 1989). Schabert fejtegetéseinek ezt a részét egyértelműen Machiavelli és a kora újkori államrezon irodalma ihlette, amit jól mutat az is, hogy Boston polgármesterének informális hatalmi struktúráit fejedelmi Udvarnak nevezi.¹³

A kreatív cselekvésnek általa tulajdonított kiemelt szerep miatt érdemes megemlíteni, hogy W. H. Riker politikaelmélete igen közel jut a realizmushoz egy attól eredetileg tulajdonképpen idegen elméleti rendszer, a rational choice keretei között is. Míg ugyanis a számára kiindulópontként szolgáló rational choice eredetileg azt feltételezi, hogy létezik egy optimális (egyensúlyi) megoldás az egymással versengő, a politika szempontjából exogénnek tekinthető döntési alternatívák között, Riker az Arrow-féle lehetetlenségi teorémára és a Condorcet-paradoxonra támaszkodva a politikai folyamat eredendően egyensúlytalan voltát hangsúlyozza. Erre a belátásra alapozza aztán heresztétikai

elméletét, valamint azt a felismerését, hogy a politikai siker az ügyes politikusok hatékony és innovatív cselekvésének, a politikai döntési helyzet megfelelő manipulálásának eredménye és így előre kalkulálhatatlan kimenetelű: egyfajta művészet. Mindez talán még nem realizmus, de olyan közel kerül hozzá, amennyire egy racionalista elmélet egyáltalán kerülhet: szkeptikus a tudományos megismeréssel szemben, polémiát folytat a normatív elméletekkel, a politikát konfliktusos természetűnek tekinti, a hatalomnak kiemelt jelentőséget tulajdonít, a hatalmat alapvetően instablnak tekinti és előnyben részesíti a cselekvést a struktúrákkal szemben (Riker, 1980; Shepsle, 2003).¹⁴

Látszat és valóság ellentéte

Van azonban egy strukturális kérdés, amely ugyanakkor mégiscsak központi szerepet játszik a politikai realizmusban, s amelyet talán leginkább a látszat és valóság ellentétének vagy a hatalom arkánumának lehetne nevezni. De akár-hogy is nevezzük, ugyanarról van szó: a realista elmélet szerint nem minden politikai szereplőnek van egyforma hozzáférése a politikában releváns információkhoz és nem is minden politikai helyzet egyforma abból a szempontból, hogy mekkora beleszólási lehetősége van az egyes politikai szereplőknek a döntési szituáció alakításába. Az információhoz való hozzáférés tehát a realisták szerint hatalmi erőforrás és mint olyan, a politikai küzdelem egyik legfőbb tárgya.

Lehet ezt a toposzt kissé felstilizálva úgy is átfogalmazni, hogy a hatalom a titokzatosság körülményei között érzi igazán jól magát, de bármilyen megfogalmazást is használunk, a lényeg az, hogy a politika természete szerint egyenlőtlen feltételeket teremt a különböző politikai szereplők számára, és ez a természetes egyenlőtlenség nem csak azt jelenti, hogy a realista elméletek általában valamiféle politikai elitizmussal járnak együtt, de azt is, mint ahogy majd a politikai manipuláció kapcsán látni fogjuk, hogy az információkkal való megfelelő gazdálkodás a sikeres politikai cselekvés előfeltétele is a realisták szerint.

A leglátványosabb példája ennek Hobbes szuverenitás felfogása, ahol a strukturális elválasztottság a szuverén szerepe és az alattvalók szerepe között olyan mértékű, hogy az az egyik oldalon abszolút és nyilvánosan elszámoltathatatlan hatalomhoz, a másikon feltétlen és a szuverén tetteit sosem megkérdőjelező engedelmességhez vezet az elmélet szerint (Hobbes, 2001). De természetesen Machiavelli minden olyan megszólalása ide tartozik, amely arra vonatkozik, hogy a látszat a politikában fontosabb, mint maga a dolog. Például, amikor arra panaszkodik, hogy az emberek képmutatók, ezért kell a fejedelemnek sokszor színlelnie vagy amikor azt mondja, hogy nem baj, ha a fejedelem erényes, de sokkal fontosabb, hogy annak látsszon (Machiavelli, 1993: 54.).

A látszat és valóság szembeállítása a 16-17. század egyik slágertémája volt: az udvari embernek rejtőzködni kell élnie, másként kell viselkednie, mint

ahogy valójában érez, mondták például, s az is a korabeli politikai irodalom közhelyévé vált, hogy a hatalom fenntartásának egyik feltétele, hogy bizonyos dolgok titokban maradjanak (Vigh, 1999; Bene, 1999). S bár az udvari színlelés (simulatio, dissimulatio) problémájától és a Tacitustól eredeztethető arcana imperii fogalmától a modern államtitkokig hosszú az út, de a gondolat, hogy a politikai hatalom birtokosait valójában nem ugyanazok a motívumok mozgatják és nem ugyanazokon az információkon alapulnak a politikai döntéseik, mint amelyekről nyilvánosan beszélnek, legalábbis Machiavelli óta a politikai realizmus egyik meghatározó eleme maradt.

Antropológia

A realista toposzok harmadik nagy csoportját azok az elképzelések jelentik, amelyek arról szólnak, hogy milyen a politikában megjelenő, cselekvő ember. Míg az episztemológiai toposzok a realista elméletalkotás kereteit jelölik ki, s az ontológiai jellegű toposzok azt tárgyalják, milyen kihívások elé állítja a politikai közösség természete a politika résztvevőit, az antropológiai toposzok az egyes politikai cselekvő tulajdonságairól adnak számot.

Ezek a toposzok, akárcsak az ontológiai jellegűek, a tökéletlenséget hangsúlyozzák. Az ember kénytelen manipulálni, mert a céljai korántsem érhetők el egyenes úton, ugyanakkor korlátozott megismerőképessége és morális tökéletlensége határt szab vágyai elérésének, s egyetlen reménye politikai ügyessége lehet, amely azonban nem könnyen megragadható természetű képesség. Nem véletlenül mondja Machiavelli, hogy a politikus nincs egészen kiszolgáltatva a szerencsének, de még ő sem bíztat többel, mint, hogy bár „a szerencse felerészben ura tetteinknek, hanem a másik felét, vagy majdnem annyit, önnön erőnk mozgat” (Machiavelli, 1993: 74.).

A manipuláció szerepe

Ha a politikában a hatalom fenntartása elsőbbséget élvez minden más céllal szemben, ha a látszat és a valóság között a politikában mindig is strukturális különbség van és a politikai cselekvésnek elsődlegessége van a strukturális tényezőkkel szemben, akkor ezekből az következik, hogy egy realista számára az információk kezelése és a nyilvánosság legitim módon instrumentalizálható. S valóban, a politikai realizmusnak ez az egyik feltűnő ismérve.

Ugyanakkor fontos látni, hogy a manipulációnak koránt sincs akkora jelentősége a politikai realizmusban, mint azt elsőre gondolhatnánk és mint azt a realizmus bizonyos (például a machiavellizmust érő) kritikái alapján elhihetnénk. Az információk és a nyilvánosság instrumentális használata ugyanis hozzájárulhat a politikai sikerességhez, de megvannak a maga korlátai: egy tökéletesen manipulatív politika ugyanis egy tökéletesen racionális politikai

cselekvőt feltételezne, ez azonban éppenséggel nemhogy nem alapvető jellemzője a politikai realizmusnak, de kifejezetten ellentétes vele.

Érdemes ebből a szempontból vetni egy pillantást *A fejedelemre*, amelyet jóformán kezdettől a politikai manipuláció kézikönyvének tartottak. Ez a szöveg ugyanis végső soron nem szól másról, mint arról, hogy milyen hatást kell kiváltania az alattvalóiban a fejedelemnek, ha a hatalmát fenn akarja tartani, s hogy ehhez milyen eszközök állnak a rendelkezésére. A félelemtől a szeretetig széles érzelmi skálán tud játszani, hathat az alattvalók érényeire, de bűneire is. Ugyanakkor azt is látni kell, hogy Machiavelli számára még a sikeres politikai cselekvés sem mindig átgondolt és gondosan kivitelezett politikai tervezés következménye, hanem bizonyos politikusi képességek és a körülmények szerencsés összjátékának köszönhető. Úgy is mondhatjuk, hogy a politikai sikerhez több út is vezet és ezek nem mindegyike igényel racionális tervezést, s a szónak ebben az értelmében nem is tekinthető szándékos manipulációnak (Machiavelli, 1993: 54.).

Politikai racionalitás korlátozottsága

Talán nem lenne ennyire kiemelt szerepe a látszat és lényeg ellentétének vagy a manipuláció kérdésének a realista elméletben, ha a politikai realizmus nem azon a feltevésen alapulna, hogy az emberi racionalitás korlátozott. Ha ugyanis az ember sokkal inkább racionális lény lenne, akkor lehetséges volna a politikai konfliktusokat más eszközökkel is kezelni, mint amelyeket a realisták a politikára jellemzőknek tartanak, és akkor a politikának nem is feltétlenül lenne a titok a szükségzerű velejárója.

A helyzet azonban az, hogy a politikai realizmus komoly kétségeket táplál az ember racionalitásával kapcsolatban, többféle értelemben is. Egyrészt, az emberi megismerőképesség korlátozottságát hangsúlyozzák: vagyis, hogy többnyire nem állnak rendelkezésre a megfelelő információk a politikai döntési helyzetekben. A politikai döntések a realisták szerint tipikusan jelentős bizonytalanság közepette születnek. Másodszor, azt is hangsúlyozzák, hogy az emberek azért sem feltétlenül tudják a megfelelő döntéseket meghozni, mert nem mindig működik jól az ítélőképességük. Vagyis, még ha rendelkeznek is a szükséges információkkal, gyakran hibás eljárásokkal következtetnek vagy túl lassan döntenek, stb. S végül harmadszor, a realisták szerint az emberek viselkedését nagyon gyakran nem is racionális, hanem érzelmi motívumok befolyásolják: félelmek, remények, ambíciók, jellemhibák, indulatok vagy más. Éppen ez a politikai realizmus legfontosabb megkülönböztető jegye az első pillantásra nagyon is realistának tűnő rational choice-elméletekkel és általában a racionalista, utilitárius emberképpel szemben: habár nem minden realista tulajdonít ugyanakkora szerepet a nem racionális motívumoknak az emberi viselkedésben, de hogy jelentős szerepet tulajdonít neki, az biztos.

Machiavelli egyenesen odáig megy, hogy azt írja *A fejedelemben*, hogy a sikeres fejedelemnek nem a racionális tervezés a titka. Olyannyira nem, hogy egy szerencsésen megválasztott emberi gyengeség (pl. a makacsság) sokkal előbbre viheti a politikust (II. Gyula pápa a klasszikus példa a szövegben), mint a határozatlansággal párosult ész. (Machiavelli 1993: 75)

Morális tökéletlenség

Nem kevésbé fontos eleme a politikai realizmusnak az a meggyőződés, hogy az ember morálisan tökéletlen. Ahogy a korlátozott racionalitás kizárja, hogy az emberek közötti együttműködést a mindenki számára legelőnyösebb megoldás elfogadtatására alapozzuk, úgy a morális tökéletlenség következményeként mindig szükség lesz arra, legalábbis a realisták szerint, hogy erőnek erejével tartsuk vissza az embereket bizonyos dolgok megtételétől.

Jól ismert tény például, hogy Machiavelli sokat panaszkodik az emberi jellem gyengeségeire és ezzel magyarázza, hogy a politikai sikernek nem garanciája a fejedelem erényessége (Machiavelli, 1993: 53.).

Guicciardini pedig rezignáltan jegyzi meg: „Talán rosszindulatúnak vagy elfogultnak tűnhet a következő mondás, ám istenemre mondom, nagyon igaz: »Több gonosz ember van a világon, mint jó.«” (Guicciardini, 2010: 137.), más-kor pedig, hogy „Nem létezik olyan kormányzás, amelyben a miniszterek ne lopnának” (Guicciardini, 2010: 139.). Hobbes pedig, mint az jól ismert, azt állítja, hogy azért van szükség államra, mert kizárólag a büntetéssel való fenyegetéssel lehet rákényszeríteni az embereket a békére és a rendre (Hobbes, 2001).

Hume a kormányzat eredetéről szóló esszéjében azt írja, hogy hiába látják be az emberek az értelmük segítségével az igazságosság szerepét a béke és a rend fenntartásában, az emberi természet túlságosan törékeny és romlott, s ezért nem lehet mindenkit folyton az igazságosság útján tartani (Hume, 1994: 20.). A parlament függetlenségéről szóló esszéjében pedig a parlament királyi befolyásolását – ezt a morális érvekkel gyakran kifogásolt politikai eszközt – védelmezi, mondván, hogy az nem sérti a brit szabadságot, csupán a hatalmi tényezők közötti egyensúly helyreállítását szolgálja (Hume, 1994: 24–27.).

Továbbá mindenképpen említést érdemel a huszadik századi klasszikus angolszász realizmus egyik meghatározó alakja, Reinhold Niebuhr, aki jóformán egész munkásságát annak szentelte, hogy kimutassa a morális tökéletlenség szerepét az emberi társadalmak működésében a *Moral Man and Immoral Society* című korai munkájától kezdve (Niebuhr, 1963).

Politikai ügyesség

Az utolsóként említendő toposz bizonyos értelemben a politikai realizmus egyik legismertebb eleme, hogy a sikeres politizáláshoz mindenekelőtt sajátos politikai képességekre van szükség, amelyek nem keverendők össze a tudo-

mányos tudással, az elmélettel, a morálisan helyes viselkedéssel és nem is foglalkozhatók jól össze a szabályai.

Hogy miért ilyen nehezen megragadható a politikai ügyesség tartalma, az persze könnyen megérthető, ha egy pillanatra visszagondolunk a korábban felsorolt realista toposzokra. Azért nem lehetnek tudományos tudással jól megragadhatóak ezek a képességek, mert a tudományos tudás számára a politika valósága csak korlátozottan hozzáférhető. Emellett, a politikai ügyességnek egyfelől tartalmaznia kell azt a képességet, hogy elvileg megoldhatatlan helyzetekben találjon megoldásokat (ami a politika konfliktusos természetéből következik), mégpedig oly módon, hogy ne rombolja le önmaga jövőjét (azaz képes legyen a hatalmi szempontra tekintettel lenni és a politikai hatalom instabilitásának nehézségeit is kezelni tudja). A politikai ügyességnek ráadásul egy strukturálisan aluldeterminált cselekvési térben kell érvényesülnie, miközben tekintettel kell lennie a politikailag releváns információk egyenlőtlen eloszlására (ezt lehetőség szerint a saját javára kell fordítania), az emberi racionalitás korlátozottságára és az emberek morális tökéletlenségére.

Mindez azt jelenti, hogy a politikai ügyesség nem teljesen esik sem a racionalitás, sem a morálisan helyes illetékességébe, ami miatt a realista szerzők gyakran használnak olyan fogalmakat a leírására, amelyek magyarázó értéke főként abban lelhető fel, hogy miként határolja el az adott fogalom a politikai ügyességet más, racionális és/vagy morális képességeket jelentő fogalmaktól. Machiavelli *virtúja* például a legtöbb kutató szerint hiába idézi fel a morális erények hagyományos terminológiáját, valójában egy autonóm politikai szféra játékszabályainak megfelelő alkalmazását jelenti (Skinner, 1996). Guicciardini *discrezionének* nevezi a politikai ügyességet és bár fontosnak tartja a tanulását, számos alkalommal kifejezi szkepszisét a politikai ügyesség elsajátíthatóságával kapcsolatban (Guicciardini, 2010). Weber „politikai hivatása” ugyan inkább bizonyos strukturális feltételek következményének, de mégiscsak olyasféle tudást jelent, amellyel nem mindenki rendelkezik, és amelynek elsajátítása nélkül a politikai siker nem lehetséges. Ezért is beszélhet ő „szemmértékről” a megfelelő politikai cselekvés kapcsán (Weber, 1996: 195.). Schumpeter demokratikus politikusa innovatív vállalkozó (Schumpeter, 1987: 263.), Schabertnél pedig a politikai vezetés megfelelő analógiája eleve a művészi kreativitás (Schabert, 1989).

ÖSSZEFOGLALÁS

A fentiekben a politikai realizmust igyekeztem bemutatni átfogó, ugyanakkor reményeim szerint nem túlságosan leegyszerűsítő módon. Ehhez tizenegy realista toposzt hívtam segítségül, külön tárgyalva az episztémológiai, az ontológiai és az antropológiai kérdéseket. Ezeket röviden áttekintve és egyúttal a realizmus klasszikusaitól vett példákkal illusztrálva azt igyekeztem megmu-

tatni, hogy a realizmusnak, ha az egyes toposzokból nem is áll össze koherens elmélet, megvannak a jól felismerhető és egymással gyakran szoros logikai kapcsolatban álló konstitutív elemei, amelyek egyfelől beazonosíthatóvá teszik, történeti kontextustól eltekintve is a realista szerzőket és műveket, másfelől érthetővé teszik, hogy miért éppen ezek a toposzok azok, amelyek rendre visszaköszönnék a realista művekben.

Úgy tűnik, egyes toposzok megelőznek logikailag másokat, mint például a politika konfliktusos természete vagy az emberi racionalitás korlátozottsága, mások viszont inkább származtatottak, még akkor is, ha esetleg olyan ismeretek és fontosnak tartottak, mint a hatalom kiemelt szerepe a realista politika-elméletben. A politikai realizmus viszonylagos egységét tehát az biztosítja, hogy az egyes toposzok nem minden esetben függetlenek egymástól, ami azt is jelenti, hogy nincs elvi akadálya annak, hogy valaki egy koherens elméleti rendszert próbáljon alkotni belőlük.

Egy paradigmaticusan zárt realista elmélet kidolgozásának azonban vannak gyakorlati és elméleti buktatói. Az egyik ilyen a realisták szkepszise az elméletekkel és a tudományos tudással szemben, ami könnyen megérthető a korlátozott emberi racionalitás elvéből. Nem lehetetlen egy többé-kevésbé koherens realista elmélet megalkotása, csak éppen hiábavalóságnak tűnhet, éppen realista szempontból. Alighanem ezért is van, hogy a realisták többnyire a normatív elméletek kritikájaként és nem önálló elméleti rendszer alkotására törekedve fogalmazzák meg gondolataikat. Egy másik buktató pedig az lehet, hogy a realista hagyomány klasszikusai korántsem egyformán érdeklődtek mindegyik realista toposz iránt és korántsem ugyanazon a módon értették azokat. Aki tehát a realizmust koherens elméletté akarja alakítani, voltaképpen a realista hagyománnyal kénytelen szűkkeblűen bánni, feláldozva annak egy tetemes részét – azt, amelyik nem illik bele az általa alkotott realista elmélet rendszerébe.

JEGYZETEK

¹ A „state of the art” különösen jól felmérhető a *European Journal of Political Theory*, 2010/4. száma segítségével.

² Ezúton szeretném megköszönni a tanulmánnyal kapcsolatos felbecsülhetetlenül hasznos megjegyzéseiket Gyulai Attilának és Illés Gábornak, valamint a két opponensnek.

³ Hans Morgenthau is ilyen értelemben mondja a *Politics Among Nations*hoz csatolt nevezetes *Six Principles of Political Realism* elején, hogy a politikát az emberi természetben gyökerező objektív törvények kormányozzák és ezekkel szembeállni csak a bukást kockáztatva lehet. Azt is mondja, hogy a politikaelméletnek összhangban kell állnia a politika valóságával (Morgenthau, 1978).

- ⁴ Az itt adott meghatározás különösen igaz a cambridge-i eszmetörténeti iskola felfogására. Ennek egyik mára már klasszikussá vált alapító szövegében Quentin Skinner hosszasan érvel a prezentizmus, a jelen kérdéseinek a múlta való visszavetítése ellen (Skinner, 1997).
- ⁵ A dolog természetesen korántsem ilyen egyszerű, s legfeljebb bevezető tankönyvek szintjén lehet ennyire kategorikus kijelentéseket tenni a nemzetközi politikaelmületről. De azon a szinten mégiscsak lehet, s lehet a fenti kijelentések mentsége.
- ⁶ Richard Tuck ugyanakkor többször is amellet érvel, hogy a *Leviatánban* Hobbes a szuverénról a „képviselőt nyelvét” használva beszél, ezért könnyű annak liberális olvasatát adni (Tuck, 1993 és 2003). A dolog tehát sosem fekete-fehér.
- ⁷ A nemzetközi viszonyok elméletének keretei között a klasszikus realizmust szokás alapján véve historicistának tekinteni (vö. Walker, 1987).
- ⁸ Felvethető ezen a ponton, ahogy a tanulmány egyik opponense is joggal tette, hogy nem igaz-e a pluralizmusra is, hogy a politikát konfliktusosnak tekinti? S ha így van, miben áll a különbség a realista és a pluralista álláspont között? Mivel számos realistát pluralistaként is szokás számon tartani (Bernard Williams, Michael Oakeshott), erre az az első kézenfekvő válasz, hogy nincs feltétlenül ellentmondás a realista és a pluralista pozíció között. A konfliktusos politikakép a realizmus sine qua nonja, de ez nem jelenti azt, hogy elégséges feltétele is volna a realizmusnak. De talán nem túlzás azt állítani, hogy minél pesszimistábbak vagyunk a konfliktusos „békés” megoldását illetően, annál realistábbak vagyunk. Ezért is szokás a hatalomnak kiemelt szerepet tulajdonítani a realista gondolkodásban.
- ⁹ Némiképp más perspektívába helyezi a kérdést Lebow (2003), aki Thuküdidész, Clausewitzet és Morgenthaut elemezve a realisták „tragikus víziójáról” beszél, amelynek az a felismerés az alapja, hogy az igazságosság és a szenvedés között nincs semmilyen közvetlen kapcsolat (Lebow, 2003: 40.). A megfogalmazás különbözősége ellenére korántsem áll ez az értelmezés távol a fent leírtaktól: a politika konfliktusos természete pontosan azt jelenti, hogy a morál nem igazít el a politikai létezés alapkérdéseiben.
- ¹⁰ Erre legutóbb Boda Zsolt hívta fel a figyelmet *A politika emberképei és a politikai cselekvés legitimitációjának összefüggései* című előadásában az MTA TK PTI-ben, 2013. december 6-án tartott, *A politika antropológiája nyomában* című konferencián.
- ¹¹ Érdemes lehet itt megemlíteni, hogy bár Antall József nem alkotott rendszerezett politikaelméletet, de gyakran fogalmazott reflexiót a politika természetére vonatkozóan és ilyenkor kísértetiesen hasonlóan értelmezte a nemzeti közösség szerepét. Gondolkodásának realista vonásaihoz és a realizmus és a nemzeti szempont összeegyeztethetőségéhez Antallnál lásd Szűcs, 2010.
- ¹² Mindez első pillantásra sem igaz a már említett neorealista elméleti irányzatra (Waltz, 1979), de itt ismét csak hivatkozhatunk arra, hogy a neorealisták a realizmus határait feszegetik (Barkin, 2010).
- ¹³ Érdekes párhuzama Schabert fejtegetéseinek Carl Schmitt rövid elemzése a hitleri rezsím „személyes jellegéről” (Schmitt, 1987).
- ¹⁴ Azt, hogy Riker elmélete milyen közel kerül a realizmushoz, azt Körösi András egyértelműen realista Riker-értelmezései jól mutatják, s az is nyilvánvaló, hogy Riker útja nem kivételes: Andrew Hindmoor szintén rational choice kiindulópontú New Labourról szóló könyvében a

politikai vezetés és az innováció szerepét külön hangsúlyozza, s jelzi azt is, hogy bár ismeri Riker munkásságát, következtetéseihez tőle függetlenül jutott el (Hindmoor, 2005).

IRODALOM

- Barkin, Samuel (2010): *Realist constructivism*. Cambridge–New York, Cambridge University Press.
- Bene Sándor (1999): *Theatrum politicum*. Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó.
- Carr, Edward H. (1995): *The twenty years' crisis, 1919–1939: an introduction to the study of international relations*. London, Papermac.
- Galston, William A. (2010): Realism in political theory. *European Journal of Political Theory*, Vol. 9., No. 4., 385–411.
- Guicciardini, Francesco (2010): *Politikai és erkölcsi intelmek / Ricordi politici e civili*. Ford.: Tekulics Judit. Budapest, Eötvös József Könyvkiadó.
- Gyulai Attila (2011): In utramque partem. *Politikatudományi Szemle*, XX. évf., 1. sz., 155–163.
- Hindmoor, Andrew (2005): *Constructing Political Space: New Labour at the Centre*. Oxford, Oxford University Press.
- Hobbes, Thomas (2001): *Leviatán. 1-2. rész*. Bev. és jegyzetekkel ellátta: Nagy Levente. Ford.: Vámosi Pál. Kolozsvár, Polis.
- Hume, David (1994): *Political essays*. Ed.: Knud Haakonsen. Cambridge, Cambridge University Press.
- Körösényi András (2011): A politika mint konstitutív. Carl Schmitt hozzájárulása a politikai meghatározásához. *Századvég*, 60. sz., 3–24.
- Körösényi András (2012): Monopolista verseny, árverés és felhatalmazás. Politikai vezetés és politikai piac, schumpeteri nézőpont. *Politikatudományi Szemle*, XXI. évf., 2. sz., 7–223.
- Lebow, Richard Ned (2003): *The Tragic Vision of Politics. Ethics, Interests and Orders*. Cambridge–New York, Cambridge University Press.
- Lukács György (1987): Taktika és etika. In: *Forradalomban: Cikkek, tanulmányok, 1918–19*. Vál., szerk., a jegyzeteket és a kronológiát írta: Mesterházi Miklós. Budapest, Magvető.
- Machiavelli, Niccolo (1993): *A fejedelem*. Ford.: Lutter Éva. Budapest, Magyar Hírlap–Maecenas.
- Meinecke, Friedrich (1924): *Die Idee der Staatsräson in der neueren Geschichte*. München, Oldenbourg.
- Morgenthau, Hans J. (1946): *Scientific man vs. power politics*. Chicago, The University of Chicago Press.
- Morgenthau, Hans J. (1978): *Politics Among Nations: The Struggle for Power and Peace*, Fifth Edition, Revised, New York, Alfred A. Knopf, 4–15.
- Niebuhr, Reinhold (1963): *Moral man and immoral society: a study in ethics and politics*. London, SCM Pr.
- Oakeshott, Michael (2001): Politikai képzés. In: *Politikai racionalizmus*. Szerk. Molnár Attila Károly. Budapest, Új Mandátum, 153–174.

- Riker, William H. (1980): Implications from the Disequilibrium of Majority Rule for the Study of Institutions. *The American Political Science Review*, Vol. 74., No. 2., 432–446.
- Schabert, Tilo (1989): *Boston politics: The creativity of power*. Berlin–New York, W. de Gruyter.
- Schmitt, Carl (1987): Apropos the question of Reich Minister and Chief of the Reich Chancellery: Observations from the standpoint of constitutional law. Trans. Joseph W. Bendersky. *Telos*. Nr. 72., 116–123.
- Schumpeter, Joseph A. (2003): *Capitalism, Socialism, and Democracy*. London–New York, Routledge.
- Shepsle, Kenneth A. (2003): Losers in Politics (And How They Sometimes Become Winners): William Riker’s Heresthetic. *Perspectives on Politics*, Vol. 1., No. 2., 307–315.
- Skinner, Quentin (1996): *Machiavelli*. Ford. Pálosfalvi Tamás. Budapest, Atlantisz Könyvkiadó.
- Skinner, Quentin (1997a): Jelentés és megértés az eszmetörténetben. In: Horkay Hörcher Ferenc (szerk.): *A koramodern politikai eszmetörténet cambridge-i látképe*. Pécs, Tanulmány. 7–54.
- Skinner, Quentin (1997b): Hobbes politikai gondolkodásának ideológiai kontextusa. In: Horkay Hörcher Ferenc (szerk.): *A koramodern politikai eszmetörténet cambridge-i látképe*. Pécs, Tanulmány. 161–193.
- Söllner, Alfons (1987): German conservatism in America: Morgenthau’s political realism. *Telos*. Nr. 72., 161–172.
- Spegele, Roger D. (1996): *Political realism in international theory*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Szűcs Zoltán Gábor (2010): *Az antalli pillanat*. Budapest, L’Harmattan.
- Thuküdidész (1985): *A peloponnészoszi háború*. Ford.: Muraközy Gyula. Budapest, Európa.
- Tuck, Richard (1993): *Philosophy and government 1572–1651*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Tuck, Richard (2003): Introduction. In: Thomas Hobbes: *Leviathan. Revised Student Edition*. Cambridge, Cambridge University Press. ix–xlv.
- Vigh Éva (1999): *Éthos és kratos között: Udvar és udvari ember a 16–17. századi Itáliában*. Budapest, Osiris.
- Viroli, Maurizio (2007): Machiavelli’s realism. *Constellations*, Vol. 14., Issue 4., 466–482.
- Walker, R. B. J. (1987): Realism, Change, and International Political Theory Source. *International Studies Quarterly*, Vol. 31., No. 1., 65–86.
- Waltz, Kenneth (1979): *Theory of International Politics*. Reading–Manlo Park–London–Amsterdam–Don Mills–Sydney, Addison–Wesley.
- Walzer, Michael (1973): Political action: The Problem of Dirty Hands, *Philosophy and Public Affairs*, 2 (2): 160–180.
- Weber, Max (1998): A politika mint hivatás. Ford.: Wessely Anna. In: *Tanulmányok*. Budapest, Osiris. 156–209.
- Whelan, Frederick G. (2004): *Hume and Machiavelli: Political Realism and Liberal Thought*. Lanham, Lexington Books.
- Williams, Bernard (2005): *In the beginning was the deed: realism and moralism in political argument*. Selected, edited, and with an introduction by Geoffrey Hawthorn. Princeton, Princeton University Press.

EURÓPAI POLITIKA

Kovács Attila

A konzultációtól az együttdöntésig

Az Európai Parlament megnövekedett szerepe a Közös Agrárpolitika
jogalkotásában

A KONZULTÁCIÓTÓL AZ EGYÜTTDÖNTÉSIG

Az Európai Parlament megnövekedett szerepe
a Közös Agrárpolitika jogalkotásában

Kovács Attila

(PhD hallgató, Budapesti Corvinus Egyetem, Agrárközgazdasági és Vidékfejlesztési Tanszék)

ÖSSZEFOGLALÓ

Az Európai Parlamentnek az európai uniós döntéshozatalban, jogalkotásban betöltött szerepe régóta a politikatudományi elemzések tárgyát képezi. Ezek egy része az EP és az EU jogalkotásában részt vevő másik két intézmény – a bizottság és a tanács – egymáshoz viszonyított erejét elemzi, másik részük az EP erejét méri a különböző – konzultációs, együttműködési, együttdöntési – jogalkotási eljárások esetén.

A Maastrichti Szerződés által bevezetett együttdöntési eljárás – a széles körben osztott vélekedés szerint – növelte az EP uniós jogalkotásban meglévő erejét. Az ezt követő további uniós szerződések – amszterdami, nizzai, lisszaboni – az EP szerepét főként az által növelték, hogy további területekre terjesztették ki az együttdöntési eljárás hatályát.

Jelen cikk a Lisszaboni Szerződés által a Közös Agrárpolitikára kiterjesztett együttdöntési eljárás – ekkor már rendes jogalkotási eljárás – hatását vizsgálja az EP-nek a jogalkotásban meglévő befolyására, azon belül is a Mezőgazdasági és Halászati Miniszterek Tanácsával szembeni érdekérvényesítő képességére. A vizsgálat központi kérdése, hogy az EP által elfogadott módosító javaslatok a tanáccsal folytatott tárgyalásokat követően milyen eséllyel épülnek be a végső jogszabályba.

A vizsgálat alapját egy újonnan, a szerző által elkészített adatbázis szolgáltatta, melynek segítségével lehetőség nyílik nem csak a tanács által is elfogadott módosító javaslatok sikerességi rátáinak kiszámítására, de az európai parlamenti módosítók elfogadását befolyásoló változók elemzésére is. Ilyen típusú elemzésre, a konzultációs és az együttdöntési eljárás összehasonlításra a Lisszaboni Szerződés elfogadása óta mindezidáig még nem került sor.

Az elvégzett elemzés eredményei megerősítik, hogy az együttdöntési eljárás növelte az Európai Parlament jogalkotási erejét a Közös Agrárpolitika terén: a tanács által elfogadott EP módosító javaslatok száma megduplázódott. Emellett a Lisszaboni Szerződést követően növekedett az EP-képviselők jogalkotás terén meglévő aktivitása is. Az elemzés rámutat, hogy az együttdöntési eljárás során növekszik a nettó befizető tagállamok EP-képviselői által jegyzett módosító javaslatok elfogadásának valószínűsége is.

Kulcsszavak: Európai Parlament ■ konzultációs eljárás ■ rendes jogalkotási eljárás ■ Lisszaboni Szerződés ■ Közös Agrárpolitika

A KUTATÁS HÁTTERE ÉS CÉLJAI

Az Európai Parlamentnek az EU döntéshozatali folyamatában betöltött szerepével már számos korábbi elemzés foglalkozott. Ezek egy része az EP-nek az

EU más intézményeivel – az Európai Bizottsággal és a tanáccsal szemben meglévő erejét kívánta mérni, más része viszont – az elsőtől nem függetlenül – az EP erejét az egyes uniós jogalkotási eljárások során kívánta összehasonlítani.

Az Európai Unió alapszerződések az elmúlt 25 évben jelentősen megváltoztatták az EU intézményi egyensúlyát és az egyes intézményeknek az uniós jogalkotásban betöltött szerepét és erejét. Ebben a folyamatban a legfontosabb mérföldkövek a Maastrichti Szerződés, az Amszterdami Szerződés, a Nizzai Szerződés és a Lisszaboni Szerződés voltak. A négy uniós szerződés közül is a két legjelentősebb az 1993-ban hatályba lépő, az együttdöntési eljárás bevezetésével az Európai Parlamentet társjogalkotóvá tevő Maastrichti Szerződés, valamint a 2009-ben hatályba lépő, az együttdöntési eljárás¹ alá tartozó szakpolitikák körét tovább bővítő Lisszaboni Szerződés volt.

Mindazonáltal a témával foglalkozó szakemberek és a tudományos világ képviselői között nincs egyetértés azt illetően, hogy az Európai Parlament szerepe hogyan változott ebben az időszakban. Egyes szakértők álláspontja szerint az együttdöntési eljárás bevezetésének és szakpolitikai kiterjesztésének folyamata fokozatosan nagyobb szerephez és befolyáshoz juttatta az Európai Parlamentet, míg mások véleménye szerint ezzel épp ellenkezőleg, az EP-nek a politikai döntéshozatalban meglévő szerepét csökkentette az együttdöntési eljárás.

A témával foglalkozó kutatások az 1990-es években és a 2000-es évek elején voltak a leginkább intenzívek, amikor az egymást néhány év elteltével követő alapszerződések jelentősen megváltoztatták az EU jogalkotási rendjét, amely jelentős tudományos figyelmet is vonzott a téma iránt. A Lisszaboni Szerződést követően azonban még nem született olyan elemzés, amely az Európai Parlament erejének, jogalkotási befolyásának² megváltozását mérte volna.

Jelen cikk célja, hogy számszerűsítve mutassa be az Európai Parlament erejének megváltozását a Lisszaboni Szerződés életbe lépését követően egy konkrét szakpolitikai terület, a Közös Agrárpolitika (továbbiakban: KAP) példáján keresztül. A cikk célja annak megállapítása, hogy megfelel-e a valóságnak az a politikai, szakmai szereplők által széles körben osztott nézet, mely szerint az együttdöntési eljárás kiterjesztése növelte az EP erejét a Közös Agrárpolitika jogalkotásában.

A cikk egy esettanulmány, amely az Európai Unió legnagyobb költségvetésű közös politikája, a Közös Agrárpolitika esetén elemzi az Európai Parlament jogalkotási befolyását két egymást követő európai uniós pénzügyi programozási időszak, 2007–2013 és 2014–2020 vonatkozásában. A 2007–2013-as időszak vonatkozásában – a Lisszaboni Szerződés hatályba lépését megelőzően – az EP a konzultációs eljárás keretében vett részt a KAP jogalkotási folyamatában. A 2014–2020-as időszak esetében azonban már az EP társjogalkotóként, az együttdöntési eljárásban vett részt. Így tehát a két uniós költségveté-

si időszak összehasonlítása egyben a két uniós jogalkotási eljárás, illetve az EP-nek a két jogalkotási eljárásban betöltött szerepének összehasonlítását is jelenti.

A cél emellett annak a vizsgálata is, hogy mely tényezők határozzák meg az EP által előterjesztett módosító javaslatok elfogadását a két jogalkotási időszakban. Ennek során a módosító javaslatot jegyző EP-képviselőkhöz, az általuk képviselt tagállamhoz kötődő tényezők – magyarázó változók – vizsgálatára is sor kerül. A módosító javaslatok elemzése kapcsán a cikk célja az EP jogalkotási befolyásának számszerűsítése. A cikknek ugyanakkor nem célja az európai parlamenti módosító javaslatok tartalmi elemzése vagy szubjektív kategorizálása. Ugyan jelentősen befolyásolhatják a módosító javaslatok elfogadását, a cikk nem elemzi azonban az informális fórumok – így például a trilógus tárgyalások – jogalkotási folyamatra gyakorolt hatását sem.

AZ INTÉZMÉNYI ERŐ ÉS BEFOLYÁS ÉRTELMEZÉSE A JOGALKOTÁSBAN

Jelen kutatáshoz elengedhetetlen a „befolyás”, az „erő”, vagy „hatalom” fogalmak meghatározása, különösen az intézmények, illetve az intézményi jogszabályalkotás vonatkozásában.

Nagel (1975) álláspontja szerint „A”-nak hatalma van „B” felett, ha „A” valamilyen olyan cselekedet elvégzésére tudja „B”-t kényszeríteni, amelyet „B” máskülönben nem tenne meg. Ez az elvont definíció azonban a társadalomtudományokban csak korlátozottan alkalmazható. A „jogszabályi befolyás” definíciója Crombez (1997: 112.) értelmezésében „egy intézmény ereje és képessége, hogy az általa kívánatosnak tartott politikai eredmény irányába mozgátsa el a politikai folyamatokat”. Ennek mérésére a politikai végeredmény – egyensúlyi politikai állapot – és az intézmény által kívánatosnak tartott – ideálisnak tekintett – politikai helyzet közötti távolság meghatározását használják, ahol a kis távolság az intézmény nagyobb befolyását mutatja. Egy másik cikkében Crombez (2000: 5.) a jogalkotás folyamatában meglévő erőt az Európai Parlament azon képességeként határozza meg, amelynek révén a politikai végeredményt a saját politikai álláspontjához igyekszik közelíteni.

Összhangban Barry (1980) és Blondel (1970) meghatározásával, Selck és Steunenbergh (2004: 40.) a hatalmat a politikai szereplők döntéshozatali képességeként definiálják. Ez a hatalom magában foglalja egy javaslat megtételének – a politikai napirend meghatározásának –, módosításának, elfogadásának és elutasításának jogát.

Számos cikk alkalmazta az Európai Parlament jogalkotásban betöltött szerepének, erejének, befolyásának megállapítására az EP által tett módosító javaslatok elfogadásának mutatószámait. Ezek az elfogadási – más szóhasználatlal sikerességi – ráták az elméleti modellek megállapításainak empirikus

alátámasztásául vagy cáfolatául is szolgálnak. Kreppel (1999 és 2002), illetve Earnshaw és mtsai. (1997) elemzéseikhez hasonlóan Lucic (2004) is a módosító javaslatok sikerességi rátáinak kiszámítását, valamint a módosító javaslatokhoz kötődő változók logisztikus regresszióval történő tesztelését végezte az EP befolyásának, illetve a módosító javaslatok elfogadását befolyásoló tényezők feltárásának céljából. Tsebelis és Kalandrakis (1999) álláspontja szerint az elfogadott módosítók száma alapján képzett sikerességi ráták megfelelő képet adnak az EP befolyásáról. Mindezt megerősíti Tsebelis és mtsai. (2001: 577.), akik szerint a tanács által elfogadott módosító javaslatok az EP jogalkotást befolyásoló képességének mérőszámaként is felfoghatók.

AZ EU JOGALKOTÁSI ELJÁRÁSAI

Az Európai Unióban alapvetően négy jogszabályalkotási eljárás van. Az Európai Közösségek és az Európai Unió alapszerződesei – illetve, ezen alapszerződések életbe lépése – jelentik a mérföldköveket az Európai Parlamentnek az uniós jogszabályalkotás terén betöltött szerepének növekedésében.

Az 1987-es Egységes Európai Okmány (EEO, 1987) vezette be az együttműködési és a hozzájárulási eljárást. Az 1993-ban életbe lépő Maastrichti Szerződés (1993) vezette be az együttdöntési eljárást. Az együttdöntési eljárás ezen változatát „együttdöntési eljárás I.”-nek, az együttdöntési eljárás Amszterdami Szerződés (1997) által módosított változatát „együttdöntési eljárás II.”-nek hívja a szakirodalom. A két eljárás közötti különbség lényege, hogy az „együttdöntési eljárás I.” során a sikertelen egyeztetőbizottsági tárgyalásokat követően a jogalkotási folyamat zárásaként a tanács még egyoldalúan javaslatot tehet a jogszabály végleges formájára, melyet az EP vagy elfogad, vagy tagjainak többségével elutasít (de már nem módosíthat). Így tehát az EP egyeztetőbizottságban kifejtett ellenvéleménye nem jelenti a jogszabály-tervezet elutasítását. Az „együttdöntési eljárás II.” során az egyeztetőbizottsági tárgyalások sikerelensége esetén a jogszabálytervezet nem kerül elfogadásra: a tanácsnak ezt követően további mozgástere már nincs. Ez esetben az EP az egyeztetőbizottságon sikerrel kényszerítheti ki álláspontjának figyelembe vételét.³

A Nizzai Szerződést 2001-ben írták alá és 2003-ban lépett életbe. A Szerződés az együttdöntési eljárást további szakterületekre terjesztette ki. A Lisszaboni Szerződés (2007) átnevezte az együttdöntési eljárást, amelyet a szerződés 2009-es hatályba lépése óta rendes jogalkotási eljárásnak hívnak. Emellett a szerződés további szakpolitikai területekre terjesztette ki az együttdöntést. A Lisszaboni Szerződés emellett átnevezte a hozzájárulási eljárást egyetértési eljárásra, és eltörölte az együttműködési eljárást. A rendes jogalkotási eljárás mellett a Lisszaboni Szerződés a különleges jogalkotási eljárások elnevezést adta a korábbi konzultációs és egyetértési eljárásnak.

1. táblázat. Az Európai Unió jogalkotási eljárásainak változása

Szerződések (hatályba lépés éve)	Együttműkö- dési eljárás	Hozzájárulási eljárás	Konzultációs eljárás	Együtt döntési eljárás
Római Szerződés (1957)			Bevezetés	
Egységes Európai Okmány (1987)	Bevezetés			Bevezetés
Maastrichti Szerződés (1993)	Az eljárás hatályának csökkentése		Az eljárás hatályának csökkentése	Módosítás: az eljárás hatékonyabbá tétele. Az eljárás hatályának kiterjesztése.
Amszterdami Szerződés (1999)	Az eljárás hatályának csökkentése		Az eljárás hatályának csökkentése	Az eljárás hatályának kiterjesztése.
Nizzai Szerződés (2003)	Az eljárás hatályának csökkentése		Az eljárás hatályának csökkentése	Az eljárás hatályának kiterjesztése. Átnevezés: rendes jogalkotási eljárás
Lisszaboni Szerződés (2009)	Eltörlés	Átnevezés: Egyetértési eljárás	Az eljárás hatályának csökkentése	Bevezetés
		Különleges jogalkotási eljárások		Rendes jogalkotási eljárás

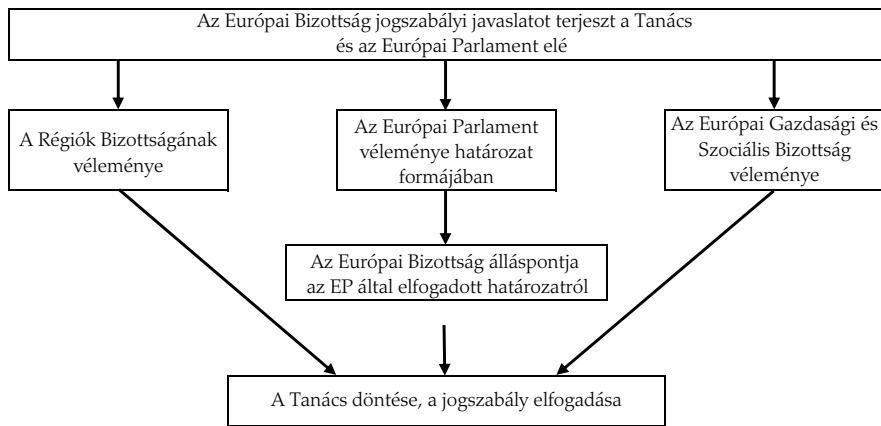
A KONZULTÁCIÓS ELJÁRÁS

A Római Szerződés által bevezetett konzultációs eljárás a legegyszerűbb uniós döntéshozatali eljárás, mivel mindössze egy olvasatot tartalmaz. A konzultációs eljárás során is első lépésként az Európai Bizottság tesz jogszabályi javaslatot. Az eljárás során a tanácsnak ki kell kérnie az Európai Parlament álláspontját a bizottság jogszabályi javaslatáról, de a tanácsot semmi sem köti, hogy figyelembe is vegye azt. A tanács kizárólagos döntése, hogy – miután az Európai Bizottság támogató vagy elutasító vélemény formájában állást foglalt a parlament módosító javaslatairól – az EP által megfogalmazott jogszabályi

módosító javaslatokat részben vagy egészben beépíti-e a jogszabály végső szövegébe, vagy akár teljesen figyelmen kívül is hagyhatja azokat. A parlament véleményének kikérése azonban kötelező, mert az vele történt konzultáció hiányában a jogi aktus nem jogszerű, és azt az Európai Unió Bírósága megsemmisítheti.⁴ Amennyiben a tanács a javaslatot érdemben módosítani kívánja, ismét konzultálnia kell a parlamenttel (EP, 2014).

1. ábra. A konzultációs eljárás folyamatábrája

1. ábra: A konzultációs eljárás folyamatábrája

Forrás: Európai Bizottság

Ami az Európai Parlamentnek a konzultációs eljárásban meglévő befolyását illeti, a témával foglalkozó szakmai cikkek – Westlake (1994: 135.), Laruelle (2002); Jupille (2004); Lucic (2004: 2–8.), Thomson (2006) – főbb megállapítása, hogy a parlament ez esetben igen korlátozott jogalkotási befolyással rendelkezik. Ezzel egyetért Crombez (1996: 205.), Tsebelis és Garrett (2001: 372.) és Kardasheva (2009) is, ők azonban azt hangsúlyozzák, hogy az EP blokkolhatja a jogszabály elfogadását az arról szóló parlamenti vélemény kibocsátásának késleltetésével. A konzultációs eljárásra vonatkozó szabályok szerint ugyanis a parlament véleményének figyelembe vétele nem kötelező, de kötelező azt kikérni és bevárni a döntéshozatal folyamatában. Ehhez hasonlóan az EP a konzultációs eljárás során tett véleményének figyelembe vételét kikényszerítheti, ha – informálisan, mintegy „árukapcsolásként” – más, az együttdöntés alá eső szakpolitikai területen a bizottság vagy tanács véleményének parlament általi elfogadásához köti.

Fentiekkel ellentétben a konzultációs és együttdöntési eljárást összehasonlító elemzésükben Selck és Steunenber (2004: 30.) megállapították azonban,

hogy – noha az együttdöntési eljárás bevezetése növelte az EP erejét – a konzultációs eljárás esetében az Európai Parlament álláspontja gyakran közelebb helyezkedik el a végső politikai megállapodáshoz, mint az együttdöntési eljárás esetén. Ez azt jelenti, hogy sok esetben a konzultációs eljárásban a parlament jobban képes álláspontját érvényesíteni az intézményközi erőviszonyokban. Felhívják ugyanakkor a figyelmet arra, hogy a konzultációs eljárás során nehéz különbséget tenni, hogy mely módosító javaslatok elfogadása tulajdonítható az EP jogalkotási erejének, és melyek a pusztá szerencsének.

AZ EGYÜTTDÖNTÉSI – RENDES JOGALKOTÁSI – ELJÁRÁS

A rendes jogalkotási eljárás első lépése is az, hogy az Európai Bizottság szabályi javaslatot fogalmaz meg. Az első olvasatban az Európai Parlament egyszerű többséggel fogadja el az álláspontját. Az első olvasat során a tanácsban minősített többségi szavazással fogadják el álláspontjukat a tagállamok. Ha a tanács jóváhagyja a parlament álláspontját, a jogszabály elfogadásra kerül.

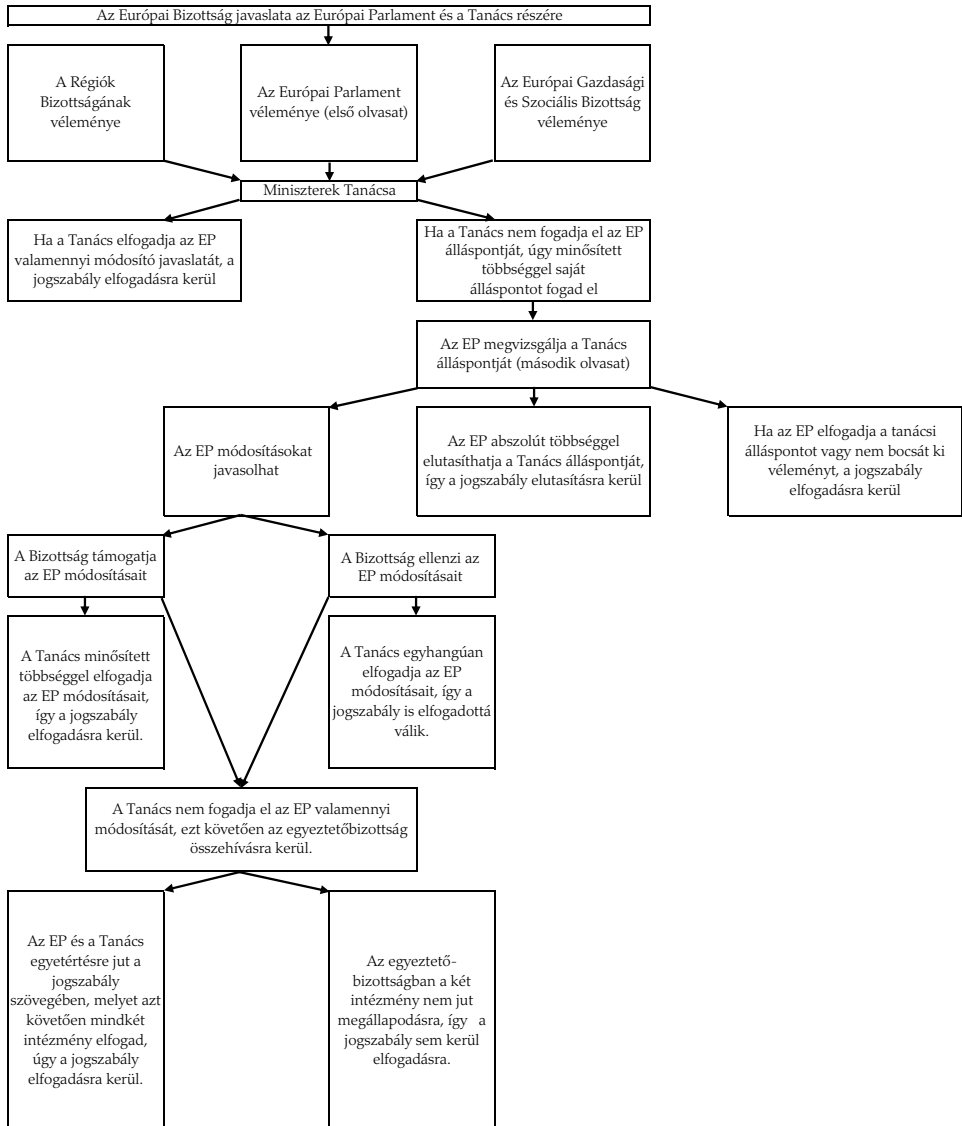
Amennyiben a tanács nem fogadja el az EP álláspontját – módosító javaslatait – úgy a tanács minősített többséggel elfogadott álláspontja visszakerül a Parlament elé második olvasatra. Miután a parlament megkapja a tanács álláspontját, három hónap áll rendelkezésére, hogy határozatot hozzon. Ha az EP jóváhagyja a tanács által módosított javaslatot vagy nem hoz határozatot, a tanács által módosított jogszabály elfogadottnak minősül. Ha azonban az EP a képviselők abszolút többségével elutasítja a tanácsi álláspontot; úgy a jogszabályt nem fogadják el, és az eljárás befejeződik. Az EP azonban a képviselők abszolút többségével módosításokat is tehet a tanácsi állásponthoz, amelyeket ezután véleményezésre a bizottsághoz és a tanácshoz is megküldenek.

Ezt követően – a második olvasat keretében – a tanácsban a parlament módosításairól minősített többséggel, illetve a bizottságtól elutasító véleményt kapó módosításokról egyhangúlag szavazva döntenek a parlamenti módosítások kézhezvételét követő három hónap elteltéig. Amennyiben a tanács jóváhagyja a parlament módosításait, a jogszabály elfogadottnak minősül. Egyéb esetben hat héten belül összehívásra kerül az egyeztetőbizottság.

Az egyeztetőbizottság a tanács és a parlament azonos számú képviselőjéből áll, munkáját az Európai Bizottság segíti. Az egyeztetőbizottságnak hat hét áll rendelkezésre a közös szövegtervezetről való megállapodásra, amelyet a tanácsi képviselők minősített többségi szavazással, az EP-képviselők a leadott szavazatok egyszerű többségével fogadnak el. A jogszabály akkor kerül elfogadásra, ha a tanács és a parlament jóváhagyja a közös szövegtervezetet. Az eljárás befejeződik, és a jogszabályt nem fogadják el, ha az egyeztetőbizottság a határidőig nem jut megállapodásra a közös szövegtervezetről, vagy ha a két intézmény egyike a határidőig nem hagyja azt jóvá.

A Lisszaboni Szerződés a rendes jogalkotási eljáráshoz további 40 jogalapot adott hozzá – köztük a Közös Agrárpolitika szakterületét is – így jelenleg ez a jogalkotási eljárás 85 jogalapra vonatkozik. Ezzel a rendes jogalkotási eljárás a legszélesebb körben alkalmazott jogszabályalkotási eljárás az uniós döntéshozatalban (EP, 2014).

2. ábra. A rendes jogalkotási eljárás folyamatábrája

Forrás: Európai Bizottság

AZ EP EREJÉNEK CSÖKKENÉSE AZ EGYÜTTDÖNTÉSI ELJÁRÁSBAN

Már az Európai Parlamentnek a Maastrichti Szerződésről szóló határozata kiemeli, hogy a szerződés valójában nem ruházta fel a parlamentet a tanáccsal megegyező befolyással az uniós jogszabályalkotás folyamatában. Ezért nem is beszélhetünk együttdöntésről ezen jogszabályalkotási eljárás esetén. Az EP ezt a véleményét két tényezőre alapozta: egyrészt Maastricht után az együttdöntési eljárás még csak a szakpolitikai területek igen korlátozott körére vonatkozott, másrészt a tanács a parlamenttel való megegyezés hiányában egyoldalúan is cselekedhetett a jogalkotásban (IGC, 1992).

Emellett az Európai Parlamentnek az együttdöntési eljárásban megváltozott szerepével és befolyásával foglalkozó cikkek, elemzések egy része – Steunenberg (1994), Tseblis és mtsai. (2001), Crombez (2000: 6.) azt az álláspontot képviseli, hogy az EP-nek nem növekedett vagy csökkent az uniós jogalkotásra gyakorolt hatása, jogalkotási ereje az együttdöntési eljárás bevezetésével.

Steunenberg (1994) álláspontja szerint az együttdöntési eljárás bevezetése nem javította a parlament pozícióját, nem növelte az EP erejét a jogalkotásban. Véleménye szerint – hasonlóan a konzultációs és az együttműködési eljárás-hoz – az együttdöntési eljárás keretében történő jogalkotási folyamatban is az Európai Bizottság a legnagyobb befolyással rendelkező intézmény.

Tsebelis (1995) és Tsebelis és mtsai. (2001) álláspontja szerint az együttdöntési eljárás végén a tanács egy „fogadd el vagy hagyd veszni” ajánlatot tehet az EP-nek,⁵ amely végeredményben a tanácsot ruházta fel a politikai napirend meghatározásának képességével, melyet az együttdöntés bevezetését megelőző jogalkotási eljárások során az EP birtokolt. Így tehát az együttdöntési eljárás bevezetése az által csökkentette az EP jogalkotásban meglévő erejét, mivel az csökkentette az EP politikai napirendre, annak meghatározására gyakorolt hatását.

Crombez (2000:6) álláspontja az, hogy az együttdöntési eljárás jelentősen csökkenti az Európai Bizottság uniós jogalkotásban meglévő erejét és ez nagy valószínűséggel csökkenti az Európai Parlament erejét is, mivel az EP általában az Európai Bizottság álláspontjához közeli, – az egyéni tagállami érdekek Tanács által képviselt álláspontja helyett – az EU-szintű érdeknek inkább megfelelő álláspontot foglalt el.

AZ EP EREJÉNEK NÖVEKEDÉSE AZ EGYÜTTDÖNTÉSI ELJÁRÁSBAN

A fenti véleményekkel ellentétben azonban számos cikk és elemzés fő konklúziója az, hogy az együttdöntési eljárás bevezetése és kiterjesztése növelte az EP jogalkotási erejét. Maga az Európai Parlament több állásfoglalásában – IGC, (1992); EP, (1995) EP, (2008) – is a Tanáccsal egyenrangú jogalkotóként hatá-

rozta meg magát a rendes jogalkotási eljárás alá tartozó jogalkotás esetén. Az egyes cikkek szerzőinek főbb megállapításait összegzi a 2. számú táblázat.

2. táblázat. Az EP szerepe, befolyása és ereje a konzultációs és együtdöntési eljárásban
A témában íródott tudományos cikkek megállapításainak összegzése (A dőlt betű egyes szerzők kisebbségi véleményeit jelzi.)

Konzultációs eljárás		Együtdöntési eljárás	
Cikk	Fő megállapítás	Cikk	Fő megállapítás
Westlake (1994)	Az Európai Parlament nem rendelkezik valós jogalkotási erővel.	<i>Steunenberg (1994)</i>	<i>Az együtdöntési eljárás bevezetése nem növelte az EP erejét.</i>
		<i>Tsebelis (1995)</i>	<i>Az EP politikai napirendet meghatározó képessége csökken az együtdöntési eljárásban.</i>
		<i>Crombez (2000)</i>	<i>Az együtdöntési eljárásban az EP ereje csökkenhet.</i>
Crombez (1996)	Az Európai Parlament befolyása gyenge.	Corbett és mtsai. (1995)	Az európai parlamenti jogszabályi módosító javaslatok elfogadási rátái az együtdöntési eljárásban lényegesen magasabbak.
		Crombez (1997)	Az EP a tanáccsal egyenrangú valódi társjogalkotóvá vált . Az EP-nek nagyobb ereje van az együtdöntési eljárásban mint a konzultációs eljárásban.
Tsebelis és Garrett (2001)	Az EP jogszabályalkotási befolyása csekély és kimerül a jogszabályok késleltetésével való fenyegetéssel.	Jacobs (1997)	Az együtdöntési eljárás esetén az EP módosító javaslatok elutasítási rátája alacsonyabb mint más jogalkotási eljárások esetén.
Laruelle (2002)	Az EP a konzultációs eljárásban gyenge szerepet játszik.	Scully (1997a)	Az együtdöntési eljárás bevezetése növeli az EP és az európai parlamenti képviselők uniós jogalkotásban meglévő erejét.

Konzultációs eljárás		Együttdöntési eljárás	
Cikk	Fő megállapítás	Cikk	Fő megállapítás
Lucic (2004)	Az EP szerepe szerény és korlátozott.	Steunenberg (1998)	Az együttdöntési eljárásban a végleges politikai megállapodás közelebb van az EP által ideálisnak tartott állásponthoz.
		Shackleton (1999)	Az együttdöntési eljárásban a tanács nem képes megakadályozni, hogy az EP jelentősen befolyásolja a végső jogszabályt, ez pedig az EP erejének növekedését jelenti.
Jupille (2004)	A konzultációs eljárás az Európai Bizottság és a tanács közötti interakció, az EP szerepe marginális.	Tsebelis és mtsai. (2001)	Az együttdöntési eljárás esetén az EP módosító javaslatok elfogadási rátája magasabb mint más jogalkotási eljárások esetén.
Thomson (2006)	Negatív vélemény az EP konzultációs eljárásban betöltött szerepéről.	Tsebelis és Garrett (2001)	Az együttdöntési eljárásban az EP a Tanáccsal egyenrangú szereplővé vált.
Kardasheva (2009)	Az EP ereje a konzultációs eljárás során nagyon korlátozott.	Hix (2002)	A Maastrichti és Amszterdami Szerződés növelte az EP erejét.
Selck és Steunenberg (2004)	<i>Az EP álláspontja a konzultációs eljárás során közelebb helyezkedik el a politikai végeredményhez, mint az együttdöntési eljárás során.</i>	Selck és Steunenberg (2004)	Az EP-t valódi társjogalkotónak lehet tekinteni.
		Thomson és mtsai. (2006)	Az EP növelni tudta jogalkotási erejét a konzultációs eljárásból az együttdöntési eljárásba való átmenet során.
		Jupille (2007)	Az együttdöntés az EP erejének növekedését vonta maga után.

Forrás: saját szerkesztés

AZ EURÓPAI PARLAMENT MÓDOSÍTÓ JAVASLATAIT
FELDOLGOZÓ KORÁBBI ELEMZÉSEK

Az EP által előterjesztett módosító javaslatok hasznosságát, alkalmazhatóságát illetően eltérő álláspontok vannak. Egyes elemzők kétségbe vonják, hogy az elfogadott EP módosítók száma és aránya megfelelő mutatószám az EP jogalkotási erejének jellemzésére. Kritikájuk középpontjában az áll, hogy ezek az értékek nem mondanak semmit az egyes módosítók súlyáról, fontosságáról. Tsebelis és mtsai. (2001: 576.) állítása szerint az EP módosítók sikerességi rátájának kiszámolása nem árul el túl sok mindent az egyes szereplők befolyásáról. Shackleton (1999) szerint önmagában a sikeres módosító javaslatok száma nem ad megfelelő képet az EP jogalkotási folyamatra gyakorolt hatásáról. Az előzőek mellett azonban van egy elméleti síkon megfogalmazott kritika is az empirikus adatok használatával szemben, ami az EU intézmények uniós jogalkotásban való szerepét illeti. Az egyes szereplők – bizottság, EP, tanács – teljes informáltsága esetén nem lennének EP-nek módosító javaslatai, ugyanis – ha azokkal a bizottság is egyetért – akkor ezek a módosítók már eleve bekerültek volna az Európai Bizottság jogszabályi javaslatába, ha pedig a tanács nem ért velük egyet, akkor – mivel így feleslegessé, céltalanná válna – az EP nem is javasolná őket. Következésképpen az EP módosító javaslatainak megléte a tökéletlen információáramlást, vagy más, nem a konkrét jogalkotáshoz kötődő szakmai, politikai megfontolást tükröz a három intézmény között (Tsebelis és mtsai., 2001: 575–577.).

Az európai parlamenti módosító javaslatokkal foglalkozó cikkek zöme – így Tsebelis és Kalandrakis (1999); Kreppel (1999); Tsebelis és mtsai. (2001); Kreppel (2002); – azonban a módosító javaslatokból képzett sikerességi rátákat az EP erejének mutatószámaként alkalmazza. Emellett a témában született cikkek fő kutatási kérdése az volt, hogy mely tényezők befolyásolják az európai parlamenti módosító javaslatok tanács általi elfogadását. Ezeknek az elemzéseknek a főbb eredményeit, megállapításait foglalja össze a 3. számú táblázat.

A számos, európai parlamenti módosító javaslatokat elemző cikk (Kreppel, 1999; Tsebelis és Kalandrakis, 1999; Kreppel, 2002; Tsebelis és mtsai., 2001; Lucic, 2004; Yordanova, 2010) példája összességében azt mutatja, hogy van értelme az Európai Parlament jogalkotási erejét az elfogadott módosító javaslatok sikerességi rátáin, illetve a módosító javaslatokhoz kapcsolódó változók elemzésén keresztül mérni.

3. táblázat: Az Európai Parlament által tett módosító javaslatok elfogadását növelő tényezők. Szakirodalmi összefoglalás

Cikk	Együttműködési eljárás	Konzultációs eljárás	Együttdöntési eljárás
Kreppel (1999)	Az első olvasatban tett módosító javaslatok		
	Tisztázó jellegű (nem tartalmi) javaslatok		
	Preambulum javaslatok		
	A javaslatot az EP egységesen támogatta		
Tsebelis és Kalandrakis (1999)	Az első olvasatban tett módosító javaslatok		
Lucic (2004)	Az első olvasatban tett módosító javaslatok		
	Kevésbé fontos (nem tartalmi) javaslatok		
Kardasheva (2009)		Az Európai Bizottság támogatja az EP módosító javaslatait	
		A jogszabály kiemelkedő fontosságú.	
		A jogszabályt együttdöntési eljárás keretében tárgyalta jogszabály elfogadásához tudja kapcsolni az EP.	
		A módosító javaslat az alapvető emberi jogok megerősítését célozza.	
		A jogszabályt az EP sürgősséggel tárgyalja	
Tsebelis és mtsai. (2001)	Az Európai Bizottság támogatja az EP módosító javaslatait		Az Európai Bizottság támogatja az EP módosító javaslatait

Cikk	Együttműködési eljárás	Konzultációs eljárás	Együtt döntési eljárás
Shackleton (1999)			A kompromisszumos formában beterjesztett EP módosító javaslatok elfogadási arányai magasabbak.

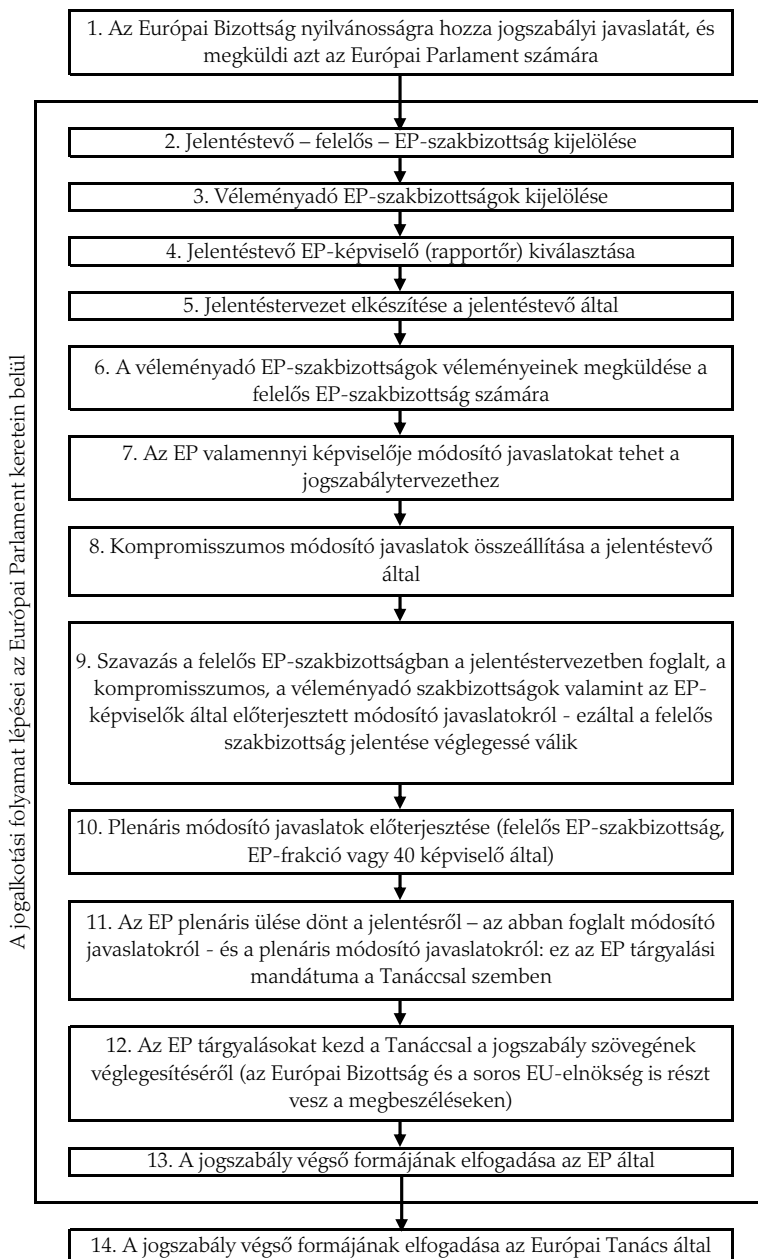
Forrás: saját szerkesztés

AZ EURÓPAI UNIÓ KÖZÖS AGRÁRPOLITIKÁJA

1962, a Közös Agrárpolitika bevezetése óta az Európai Unió – korábban az Európai Közösségek – költségvetési szempontból legjelentősebb, a legnagyobb költségvetéssel rendelkező közös politikája. A KAP költségvetése az elmúlt két, hétéves költségvetési időszakban a legnagyobb részt jelentette az EU költségvetésében. A 2000–2006 közötti AGENDA 2000 költségvetésében a KAP részesedése 42,36% volt (Európai Tanács, 1999),⁶ a 2007–2013-as hétéves tervben 43,05% (Európai Tanács, 2005).⁷ A 2014–2020-as időszakban a KAP költségvetése az EU összköltségvetésén belül 38% lesz (Európai Bizottság, 2013). A KAP társadalmi jelentőségének növekedését mutatja az is, hogy a 2013-as reform során nagyobb hangsúlyt kapott a közjavak előállításának támogatása: a KAP első pillérében kötelező elemként megjelenő „zöld” kifizetések ezen cél elérését támogatják. A KAP szakpolitikai és költségvetési jelentősége ellenére a Közös Agrárpolitika kapcsán az EU döntéshozatali folyamatai, az uniós intézmények viszonyrendszere és ezen belül az Európai Parlament szerepe és jogalkotási befolyása mindezidáig csak korlátozottan képezte tudományos elemzés tárgyát.

Crombez és Swinnen (2011) az együttdöntési eljárás bevezetésének a KAP reformjára való várható hatását elemzi. Fő konklúziójuk, hogy a konzultációs eljárásról az együttdöntési eljárásra való váltás várhatóan az Európai Bizottság és az Európai Parlament jogalkotási erejének átrendeződéséhez vezet, amelynek eredményeként az EP növeli a jogalkotás folyamatában meglévő befolyását. Swinnen és mtsai. (2012) az EP-nek a 2013-as KAP-reform során, az együttdöntési eljárásban játszott szerepét elemezték. Álláspontjuk szerint, amíg az EP nem rendelkezik a bizottsággal és a tanáccsal egyenrangú erőforrásokkal – különösen a bizottságéval egyenértékű szakértői gárdával – addig a Lisszaboni Szerződésben kapott együttdöntési jogosítványokat valós befolyással nem lesz képes megtölteni. Véleményük szerint az Európai Parlament és a másik két EU-intézmény közötti együttműködés kultúrájának hiánya, a parlament szakértői kapacitáshiánya, valamint a tárgyalási álláspontjában meglévő el-

3. táblázat. Az Európai Parlament által tett módosító javaslatok elfogadását növelő tényezők (Szakirodalmi összegzés)

Forrás: saját szerkesztés

lentmondások megakadályozzák, hogy az EP valódi társjogalkotóként tudja érvényesíteni akarátát a KAP 2013-as reformja során. Roeder-Rynning és mtsai. (2012) az együttdöntési eljárásnak a Közös Agrárpolitika területére történő bevezetését elemezték. Elemzésükben azonban nem az együttdöntési eljárás bevezetésének következményeivel, hanem az előzményeivel foglalkoztak. Írásukban azonban tényként kezelik, hogy a Lisszaboni Szerződés megerősítette az Európai Parlament költségvetési és jogalkotási befolyását. Greer és mtsai. (2012) a három EU-intézmény – bizottság, parlament, tanács – egymáshoz való viszonyát elemzik a Közös Agrárpolitika terén. Álláspontja szerint az együttdöntési eljárás bevezetését követően is a Mezőgazdasági és Halászati Miniszterek Tanácsa lesz az első számú jogalkotó a KAP terén, ugyanakkor az Európai Bizottság – köszönhetően jelentős erőforrásainak (a tisztségviselők tudása, tapasztalata) formájában – is megőrzi kulcsszerepét a jogalkotási folyamatban. Az EP csak fokozatosan lesz képes a tanáccsal egyenrangú jogalkotóvá válni az együttdöntési eljárásban.

Az Európai Parlamentnek a Közös Agrárpolitika 2013-as reformjában betöltött szerepének megértéséhez szükséges áttekinteni a jogalkotási eljárást, főként annak az Európai Parlamenten belüli lépéseit, fázisait.

A 2007–2013-as időszak – konzultációs eljárás – vonatkozásában a jogalkotás lépései az 1-11. pontok vonatkozásában megegyeznek a fenti folyamatábrán bemutatott – az együttdöntési eljárásra vonatkozó – lépésekkel. A konzultációs eljárásban azonban az EP nem kezdett tárgyalásokat a tanáccsal: a tanács a parlament módosító javaslatairól – az Európai Bizottság véleményének kézhezvételét követően – az EP bevonása nélkül döntött.

ADATBÁZIS

Az újonnan felépített adatbázis a Közös Agrárpolitika négy meghatározó, az Európai Bizottság által előterjesztett jogszabályi javaslatához tett európai parlamenti módosító javaslatokat tartalmazza két egymást követő európai uniós programozási időszak vonatkozásában. A 2007–2013-as időszakra vonatkozó jogszabályok elfogadásának folyamatában az Európai Parlament konzultációs jogkörrel, míg a 2014–2020-as uniós programozási időszak vonatkozásában együttdöntési – rendes jogalkotási – jogkörrel rendelkezett.

A 2007–2013-as uniós pénzügyi időszak vonatkozásában a vizsgált bizottsági jogszabályi javaslatok az alábbiak:

- Javaslat a tanács rendelete a közös agrárpolitika finanszírozásáról (Európai Bizottság, 2004a)
- Javaslat a tanács rendelete az Európai Vidékfejlesztési Mezőgazdasági Alapból nyújtandó vidékfejlesztési támogatásról (Európai Bizottság, 2004b)

- Javaslat a tanács rendelete a mezőgazdasági piacok közös szervezésének létrehozásáról és egyes mezőgazdasági termékekre vonatkozó különleges rendelkezésekről (Európai Bizottság, 2006)
- Javaslat a tanács rendelete a közös agrárpolitika keretébe tartozó, mezőgazdasági termelők részére meghatározott közvetlen támogatási rendszerek közös szabályainak megállapításáról és a mezőgazdasági termelők részére meghatározott egyes támogatási rendszerek létrehozásáról (Európai Bizottság, 2008)

A 2014-2020-as uniós pénzügyi időszak vonatkozásában a vizsgált bizottsági módosító javaslatok az alábbiak:

- Javaslat az Európai Parlament és a Tanács rendelete a közös agrárpolitika keretébe tartozó támogatási rendszerek alapján a mezőgazdasági termelők részére nyújtott közvetlen kifizetésekre vonatkozó szabályok megállapításáról (Európai Bizottság, 2011a)
- Javaslat az Európai Parlament és a Tanács rendelete a mezőgazdasági termékpiacon közös szervezésének létrehozásáról (az egységes közös piacszervezésről szóló rendelet) (Európai Bizottság, 2011b)
- Javaslat az Európai Parlament és a Tanács rendelete az Európai Mezőgazdasági Vidékfejlesztési Alapból (EMVA) nyújtandó vidékfejlesztési támogatásról (Európai Bizottság, 2011c)
- Javaslat az Európai Parlament és a Tanács rendelete a közös agrárpolitika finanszírozásáról, irányításáról és nyomon követéséről (Európai Bizottság, 2011d)

Az adatbázis tehát a fenti nyolc európai bizottsági jogszabályi javaslathoz tett, az Európai Parlament plenáris ülése által elfogadott módosítókat tartalmazza. Jelen elemzés keretében tehát – mivel a cikk fókusza az együttdöntés, tehát az EP–tanács viszonyrendszer, a parlament tanáccsal szemben meglévő erejének vizsgálata – az Európai Parlament által elfogadott és a tanács elé terjesztett módosító javaslatok képezik a vizsgálat tárgyát.

4. *táblázat.* Az Európai Parlament által elfogadott és a Tanács elé terjesztett módosító javaslatok száma

KAP jogszabály-tervezet	Konzultációs eljárás	Együttdöntési eljárás
Közvetlen kifizetések	282	128
Vidékfejlesztés	156	459
Egységes Közös Piacszervezés	7	292
Horizontális Szabályozás	50	616
Összesen	495	1495

Forrás: saját szerkesztés

A jelen cikkben bemutatott elemzés egyik korlátja, hogy a módosító javaslatokat előterjesztő európai parlamenti képviselők személyéhez, tagállamához köthető magyarázó változók elemzésénél torzítást visznek az elemzésbe a több EP-képviselő által közösen jegyzett módosító javaslatok. Ezek esetében ugyanis az egy darab, közösen jegyzett módosító javaslat „szétfejtésére” került sor: a módosítót jegyző EP-képviselők számának megfelelő gyakorisággal kerültek be az adatbázisba a képviselőkhez, illetve azok tagállamához kötődő változók.

KUTATÁSI KÉRDÉSEK

A kutatás célja az Európai Parlament jogalkotási befolyásának összehasonlítása a konzultációs és együttdöntési jogalkotási eljárás keretében a Közös Agrárpolitika terén. A kutatás célul tűzi ki azt is, hogy a két jogalkotási eljárás közötti összehasonlítást a parlamenti módosítók valamennyi típusa szerint elvégezze. A fő kutatási kérdés tehát, hogy a Lisszaboni Szerződést követően, az együttdöntési eljárásnak a Közös Agrárpolitikára történő kiterjesztésének eredményeként növekedett-e az EP ereje a KAP-jogszabályok elfogadásának folyamatában.

A kutatás másik célja azoknak a tényezőknek – változóknak – a beazonosítása, amelyek meghatározták az EP módosító javaslatok sikerességét a Közös Agrárpolitika vizsgált jogszabályainak terén. Ez esetben a kutatási kérdés, hogy az elemzésbe bevont magyarázó változók közül melyek magyarázzák szignifikánsan az EP módosítók Tanács általi elfogadását. Természetesen ez esetben is van lehetőség a vizsgált két időszak, a vizsgált két jogalkotási eljárás összehasonlítására: mely magyarázó változók befolyásolják a módosító javaslatok elfogadását a konzultációs és az együttdöntési eljárás során, és az esetleges különbség magyarázata az együttdöntési eljárás kiterjesztésében rejlik-e.⁸

A kutatás újszerűségét négy szempont adja. Egyrészt egy korábban még nem vizsgált uniós szakpolitika – a Közös Agrárpolitika – jogalkotásának vizsgálatáról van szó. A témában korábban született elemzések számos szakpolitikai területet lefedtek a környezetvédelemtől (Burns és mtsai., 2009; Tsebelis, 1994; Tsebelis és mtsai., 1999) a munkahelyi egészség és biztonság (Lucic, 2004) témaköréig. Kreppel cikkei (1999 és 2002) számos szakpolitikai területről – szociális ügyek, közlekedés, energetika – származó jogszabálytervezeteket elemeztek.

Másrészt, a Lisszaboni Szerződés kapcsán a konzultációs és az együttdöntési jogkör összehasonlítására mindezig még nem került sor. Selck és Steunenberg (2004) az EP konzultációs és együttdöntési eljárás során meglévő erejét az Amszterdami Szerződés elfogadását követően összeállított adatbázis alapján vizsgálta. Ez egyben azt is jelenti, hogy a 2004-es és 2007-es bővítések

eredményeként kibővült EU-ban – Európai Parlamentben – ilyen típusú elemzésre mindeztáig nem került sor.

Harmadrészt, a témában született cikkek a parlamenti módosító javaslatok csak egy-egy típusát elemezték – plenáris módosító javaslatok (Yordanova, 2009), az illetékes szakbizottság elé terjesztett javaslatok (Kreppel, 2009 és 2012; Tsebelis és Kalandrakis, 1999; Tsebelis és mtsai., 2001; – de valamely szakpolitikai területen valamennyi módosító egységes elemzésére még nem került sor.

Negyedrészt, a korábbi elemzésekben számos, az EP módosító javaslatokhoz kapcsolódó változó statisztikai tesztelésére került sor (Kreppel, 1999): módosító javaslat típusa (szakpolitikai, tisztázó, kiterjesztő), az EP belső egysége, a módosító javaslat tárgya, a módosító javaslat megtétele hányadik olvasatban történik, preambulomot módosító; jelentéstevő által javasolt módosító (Tsebelis, 1995) addig a módosító javaslatot jegyző európai parlamenti képviselőkhöz, illetve a képviselők tagállamához kapcsolódó magyarázó változók elemzésére még nem került sor. Jelen cikk négy darab ilyen magyarázó változó hatását vizsgálja:

- *Nagy EP-képviselőcsoport*: a módosító javaslatot előterjesztő EP képviselő az EP néppárti vagy szocialista képviselőcsoportjának tagja;
- *Szakbizottsági tag*: a javaslatot előterjesztő EP-képviselő tagja az EP vonatkozó szakbizottságának, a Mezőgazdasági és Vidékfejlesztési Bizottságnak;
- *Nettó befizető tagállam*: azon uniós tagállamok, amelyek pénzügyi hozzájárulása az EU közös költségvetéséhez meghaladja az uniós közös költségvetésből a tagállam számára folyósított pénzügyi kifizetések összegét;⁹
- *EU-15 tagállam*: az Európai Unió alapító tagállamai, valamint az EU-hoz 2004-et megelőzően csatlakozó tagállamok.¹⁰

A fenti változóknak megfelelően, amennyiben az adott feltétel igaz egy módosító javaslatra, úgy a kódolása 1-gyel, amennyiben nem, úgy 0-val történik. Az adatbázis tartalmazza az „Együttdöntési eljárás” magyarázó változót is, amelynek értelmében az adatbázisban a konzultációs eljárás keretében előterjesztett módosító javaslatok 0-val, az együttdöntési eljárás során előterjesztettek 1-gyel kerültek kódolásra.

Mivel jelen cikk célja az EP által támogatott módosító javaslatok vizsgálata a tanács által történő elfogadás tükrében, így a cikkben bemutatott elemzés során az egyetlen vizsgált eredményváltozó a módosító javaslatnak a tanács által történő elfogadása. Ez összhangban van Kreppel (1999) és Tsebelis és mtsai. (2001) elemzésében alkalmazott módszertannal is. Az eredményváltozók tekintetében az adatbázisban az elfogadott módosító javaslatok kódolása 1-gyel, az elutasított módosító javaslatoké 0-val történt.

A KUTATÁS HIPOTÉZISEI ÉS AZ ALKALMAZOTT MÓDSZERTAN

Az elméleti keretek áttekintése és az adatbázis felépítése során az alábbi hipotézisek kerültek megfogalmazásra:

Hipotézis 1. (H1): Az együttdöntési eljárás bevezetésével növekedett az EP-képviselők aktivitása.

Az ehhez a hipotézishez tartozó kutatási kérdés tehát, hogy – részben kapcsolódva Scully (1997b) cikkéhez, amelynek értelmében az EP-képviselők a nagyobb jogalkotási befolyás reményében az együttdöntési eljárás kiterjesztésének hívei, és az EP-képviselők az együttdöntési eljárás alá tartozó jogalkotási folyamatban aktívabb parlamenti munkát végeznek – az együttdöntési eljárás Közös Agrárpolitikára való kiterjesztésének eredményeként nőtt-e a KAP jogalkotásában részt vevő képviselők száma, a képviselők által benyújtott módosító javaslatok száma, illetve az egy EP-képviselőre jutó benyújtott módosító javaslatok száma. Szintén kérdés, hogy növekedett-e a nyílt, módosító javaslattételi fázisban megtett javaslatok aránya az összes módosító javaslaton belül.

Hipotézis 2. (H2): az EP jogalkotási befolyása erősebb az együttdöntési eljárás során a konzultációs eljáráshoz képest.

A H2 hipotézis alapján az Európai Parlamentnek a Közös Agrárpolitika jogalkotási folyamatában betöltött ereje, befolyása nőtt az együttdöntési eljárás bevezetésének eredményeképpen: az EP a tanáccsal szemben nagyobb mértékben volt képes érvényesíteni álláspontját az együttdöntési eljárás során.

A H2 hipotézishez kapcsolódó kutatási kérdés tehát, hogy – összhangban Kreppel (2002), Thomson és mtsai. (2006), de megcáfolva Greer és mtsai. (2012) konklúzióját – növekedett-e az EP ereje – az EP álláspontját alkotó módosító javaslatok elfogadásának tükrében – a Tanáccsal szemben a KAP terén a Lisszaboni Szerződést követően az együttdöntési eljárásban.

A hipotézis értelmében továbbá a módosító javaslatok tanács általi elfogadásának valószínűségét növeli, ha azokat az együttdöntési eljárás során terjesztették elő a jogszabály-tervezethez. Összhangban Kreppel (2002), Thomson és mtsai. (2006) valamint Selck és Steunenbergh (2004) megállapításaival, az ehhez a hipotézishez kapcsolódó kutatási kérdés az, hogy a KAP jogalkotása terén az EP növelni tudta-e a befolyását: az együttdöntési eljárás során az EP módosító javaslatok elfogadásának valószínűsége nagyobb-e, mint a konzultációs eljárás során.

Hipotézis 3/a. (H3/a.): A konzultációs eljáráshoz képest az együttdöntési eljárás során sikeresebb az EP azon módosító javaslatainak elfogadását illetően, ha a módosító ja-

vaslatot jegyző EP-képviselő a parlament néppárti vagy szocialista frakciójának tagja, ha nettó befizető, vagy az EU-hoz 2004 előtt csatlakozó – EU-15 – tagállamot képvisel, vagy ha az EP illetékes szakbizottságának – Mezőgazdasági és Vidékfejlesztési Bizottság – tagja.

A H3/a. hipotézishez kapcsolódó kutatási kérdés tehát az, hogy az együttdöntési eljárás KAP-jogalkotás területére történő bevezetésével az EP néppárti vagy szocialista frakcióhoz tartozó tagjai – részben kapcsolódva Hix és mtsai. (2005) és Yordanova (2009) cikkéhez –, az EU-15 tagállamok EP képviselői, az EU nettó befizető tagállamainak EP-képviselői, illetve az EP szakbizottságának tagjai tudták-e növelni a KAP jogalkotása terén megelőző befolyásukat.

Hipotézis 3/b. (H3/b.): Mindkét jogalkotási eljárás esetén növeli az európai parlamenti módosító javaslat elfogadásának valószínűségét, ha a javaslatot az EP néppárti vagy szocialista frakciójához tartozó, vagy az EU-15 tagállamot képviselő, vagy az EU nettó befizető tagállamát képviselő, vagy az EP illetékes szakbizottságában tag EP-képviselő terjesztette elő.

A H3/b. hipotézishez tartozó kutatási kérdés, hogy a hipotézisben foglalt változók statisztikailag szignifikáns módon magyarázzák-e az EP végleges álláspontjában található módosító javaslatok tanács általi elfogadását. Az EP frakcióira vonatkozó hipotézisek kapcsolódnak Hix és mtsai. (2005) és Yordanova (2009b) megállapításaihoz.

A hipotézisek igazolására három, a vonatkozó szakirodalomban is széles körben alkalmazott módszertan kerül jelen cikkben is bemutatásra: (1) az EP módosító javaslatok sikeressége – elfogadási – rátáinak kiszámítása, (2) a módosító javaslatokhoz kapcsolódó változók egyváltozós és (3) logisztikus regresszióval történő statisztikai elemzése. Az első ponthoz kapcsolódó elemzést végzett például Shackleton (1999), Kreppel (1999 és 2002), Tsebelis és mtsai. (2001) és Lucic (2004), míg a második ponthoz kapcsolódó elemzést – főként logisztikus regressziót – Kreppel (1999), Lucic (2004), valamint Burns és mtsai. (2009).

Az egyváltozós statisztikai elemzés elvégzésére annak érdekében került sor, hogy a magyarázó változók és a megfigyelt változó – az EP módosítók tanács általi elfogadása – közötti statisztikailag szignifikáns kapcsolatok bemutatásra kerüljenek. Tekintettel arra, hogy a változók binárisak, 2x2-es kontingenziatáblázatok készítésére került sor, párba állítva valamennyi magyarázó változót az eredményváltozóval. Ezt követően Fisher-féle egzakt teszttel történt a kapcsolat szignifikanciájának megállapítása. Ennek a tesztnek az előnye, hogy robosztus, hátránya, hogy kizárja a többi magyarázó változón keresztül a megfigyelt változóra gyakorolt hatásokat. Ezzel szemben a logisztikus regresszió előnye, hogy mérni képes a magyarázó változók együttes, a többi magyarázó változón keresztül a megfigyelt változóra gyakorolt hatásokat is.

Elemzés

H1 hipotézis: az együttdöntési eljárás bevezetését követően növekedett az EP-képviselők aktivitása.

A hipotézis teljesülését a feltett négy kutatási kérdés mentén, négy számítási módszerrel célszerű ellenőrizni.

Az első kérdés, hogy az együttdöntési eljárásnak a Közös Agrárpolitikára való kiterjesztés eredményeként nőtt-e a KAP jogalkotásában részt vevő képviselők száma, illetve aránya. A konzultációs eljárásban 77 európai parlamenti képviselő terjesztett elő módosító javaslatokat (az összes képviselő 9,8%-a), míg az együttdöntési eljárás során 193 EP-képviselő (az összes képviselő 26,2%-a).¹¹ Az együttdöntési eljárásban tehát jelentősen nőtt a módosító javaslatot benyújtó képviselők száma és aránya.

A második kérdés, hogy nőtt-e a képviselők által benyújtott módosító javaslatok száma az együttdöntési eljárásban. A konzultációs eljárás során 1296 módosító javaslatot terjesztettek elő képviselők, míg az együttdöntési eljárásban 7739 módosító javaslatot.¹² Ez közel 500%-os növekedést jelent az együttdöntési eljárás esetén.

A harmadik kérdés, hogy növekedett-e az egy EP-képviselőre jutó benyújtott módosító javaslatok száma a konzultációs eljárásról az együttdöntési eljárásra történő átmenet során. A konzultációs eljárás során egy EP-képviselő átlagosan 16,8 módosító javaslatot terjesztett elő, míg az együttdöntési eljárás során átlagosan 40,1 darabot.¹³ Az egy EP-képviselő által jegyzett módosító javaslatok száma tehát közel 140%-kal nőtt az együttdöntési eljárás alatt a konzultációs eljáráshoz viszonyítva.

A negyedik kérdés, hogy növekedett-e az európai parlamenti képviselők aktivitását tükröző nyílt javaslatvételi fázisban megtett módosító javaslatok aránya az összes módosító javaslaton belül. A konzultációs eljárásban ezeknek a módosító javaslatoknak a részaránya 71,8% volt, mindez az együttdöntési eljárásban 78,4%-ra nőtt.

5. táblázat. Az EP módosító javaslatok száma és aránya a módosító javaslat típusa szerint

	Konzultációs eljárás		Együttdöntési eljárás	
	A módosító javaslatok		A módosító javaslatok	
A módosító javaslat típusa	száma	aránya	száma	aránya
Jelentéstervezetben található módosító	185	12,5%	719	8,3%
Nyílt módosító	1063	71,8%	6749	78,4%
Kompromisszumos módosító	45	3,0%	279	3,2%
Véleményadó bizottság által javasolt módosító	128	8,6%	533	6,2%

	Konzultációs eljárás		Együttdöntési eljárás	
	A módosító javaslatok		A módosító javaslatok	
A módosító javaslat típusa	száma	aránya	száma	aránya
Szóbeli módosító	3	0,2%	0	0,0%
Plenáris módosító	56	3,8%	334	3,9%
Összesen	1480	100,0%	8614	100,0%

Forrás: saját számítás

Összegzésként elmondható, hogy valamennyi értékelési szempont az EP-képviselők aktivitásának növekedését mutatja, így kijelenthető, hogy az együttdöntési eljárás bevezetését követően növekedett a képviselők aktivitása: a H1 hipotézis így elfogadható.

H2 hipotézis: az EP jogalkotási befolyása erősebb az együttdöntési eljárás során a konzultációs eljáráshoz képest.

A hipotézis igazolása érdekében egyrészt az EP módosító javaslatok sikereségi rátáinak mindkét jogalkotási eljárás vonatkozásában történő kiszámítására, másrészt az "Együttdöntési eljárás" változó statisztikai tesztelésére került sor.

6. táblázat. Az Európai Parlament jogszabályalkotásban meglévő ereje a tanáccsal szemben a KAP terén

A módosító javaslat típusa	Konzultációs eljárás			Együttdöntési eljárás		
	EP plenáris által elfogadott	Tanács által elfogadott	Elfogadási ráta	EP plenáris által elfogadott	Tanács által elfogadott	Elfogadási ráta
Jelentéstervezetben található módosító	103	24	23,3%	551	327	59,3%
Nyílt módosító	345	112	32,5%	845	514	60,8%
Kompromisszumos módosító	45	5	11,1%	258	171	66,3%
Véleményadó bizottság által javasolt módosító	22	2	9,1%	55	23	41,8%
Plenáris módosító	17	2	11,8%	23	10	43,5%
Összesen	532	145	27,3%	1732	1045	60,3%

Forrás: saját számítás

A 6. számú táblázat adataiból és az azokból számított elfogadási rátákból látható, hogy valamennyi típusú európai parlamenti módosító javaslat esetén az együttdöntési eljárás során magasabb elfogadási rátákat ért el az Európai Parlament, mint a konzultációs eljárás esetén. A módosító javaslatok összesített számát figyelembe véve kijelenthető, hogy az EP jogalkotásban betöltött ereje gyakorlatilag megduplázódott: míg a konzultációs eljárás során az EP tanáccsal szembeni tárgyalási mandátumában található módosító javaslatok közel 30%-át fogadta el a tanács, úgy ez az érték az együttdöntési eljárásban 60%-ra nőtt. Mindez azt jelenti, hogy az EP a saját álláspontját jóval nagyobb mértékben volt képes érvényesíteni a tanáccsal szemben a Lisszaboni Szerződés életbe lépését követően az együttdöntési eljárásban, mint a korábbi konzultációs eljárás során.

Amennyiben a két jogalkotási eljárásra vonatkozó adatbázist együttesen kezeljük, úgy meghatározható az "együttdöntési eljárás" változó p-értéke.

7. táblázat. Az együttdöntési eljárás bevezetésének hatása a módosító javaslatok elfogadásának valószínűségére

Változó	0	1	p-érték
Együttdöntési eljárás	20,5%	61,3%	0,000**

** 1%-on szignifikáns

Forrás: saját számítás

A 7. táblázatban lévő számításból látható, hogy az együttdöntési eljárás bevezetésének eredményeként megháromszorozódott a valószínűsége egy parlamenti módosító javaslat elfogadásának. Mindezt megerősíti az elvégzett logisztikus regresszió eredménye is (8. táblázat), mely szerint az együttdöntési eljárás változó 1%-on szignifikáns és az együttdöntési eljárásban az EP által előterjesztett módosító javaslatok háromszor nagyobb valószínűséggel kerülnek elfogadásra a tanács által.

8. táblázat. Az együttdöntési eljárás változó vizsgálata logisztikus regresszióval

Módszer	Változó	B	p-érték	Exp(B)
Logisztikus regresszió	Együttdöntési eljárás	1,130	0,000**	3,096

**1%-on szignifikáns

Forrás: saját számítás

A logisztikus regresszió eredményeinek értelmezésekor fontos megjegyezni, hogy a Nagelkerke R^2 értéke 0,348, melynek értelmében a modell magyarázó ereje közepesnek tekinthető.

Összességében a H2 hipotézis igazolható: a Lisszaboni Szerződés által a Közös Agrárpolitika területére kiterjesztett együttdöntési eljárásnak köszönhetően növekedett az EP jogalkotási befolyása a KAP terén: az EP által tett módosító javaslatok tanács általi elfogadásának esélye körülbelül megháromszorozódott.

A H3/a. hipotézis értelmében a konzultációs eljáráshoz képest az együttdöntési eljárás során sikeresebb az EP azon módosító javaslatainak elfogadását illetően, amikor a módosító javaslatot jegyző EP-képviselő a parlament néppárti vagy szocialista frakciójának tagja, ha nettó befizető, vagy az EU-hoz 2004 előtt csatlakozó – EU-15 – tagállamot képvisel, vagy ha az EP illetékes szakbizottságának – a Mezőgazdasági és Vidékfejlesztési Bizottságának – tagja.

A H3/a. hipotézisben foglaltak más megközelítésben azt jelentik, hogy a hipotézis szerint az együttdöntési eljárás bevezetéséből jobban tudtak profitálni a nagy pártcsaládok EP-képviselői, az EU-15 és a nettó befizető tagállamok EP-képviselői, valamint az EP szakbizottságának tagjai.

A hipotézis igazolása a fenti szempontok szerinti sikerességi ráták kiszámítása révén történik. Ezeket az elfogadási rátákat a 9. számú táblázat tartalmazza. Jól látható, hogy valamennyi változó esetében jelentős előrelépés történt az együttdöntési eljárás bevezetését követően. A konzultációs eljárásban tapasztalható sikerességi ráták az együttdöntési eljárásra 2–5-szörös növekedést mutatnak. Mindez igazolja tehát a H3/a. hipotézisben megfogalmazott várakozásokat, amely szerint a fenti kritériumoknak eleget tevő EP-képviselők növelni tudták jogszabályi befolyásukat az együttdöntési eljárás bevezetését követően. Ezek az eredmények azonban nem meglepőek annak tükrében, hogy általánosságban a parlamenti javaslatok tanács általi elfogadása nőtt az együttdöntési eljárás bevezetését követően.

9. táblázat. Az EP módosító javaslatok tanács általi elfogadási rátái
Két jogalkotási eljárás összehasonlítása

A javaslatot jegyző EP-képviselő	Konzultációs eljárás	Együttdöntési eljárás
Az EP néppárti vagy szocialista képviselőcsoportjának tagja	21,2%	60,2%
Nettó befizető tagállam EP-képviselője	15,6%	65,2%
EU-15 tagállam EP képviselője	18,1%	61,6%
Az EP illetékes szakbizottságának tagja	18,2%	63,2%

Forrás: saját számítás

A H3/b. hipotézis értelmében mindkét jogalkotási eljárás esetén növeli a parlamenti módosító javaslat elfogadásának valószínűségét, ha a javaslatot az EP néppárti vagy

szocialista frakciójához tartozó, vagy az EU-15 tagállamot képviselő, vagy az EU nettó befizető tagállamát képviselő, vagy az EP illetékes szakbizottságában tag EP-képviselő terjesztette elő.

A hipotézis igazolása érdekében mindkét jogalkotási eljárás esetén a vizsgált változók p-értékeinek kiszámítására került sor Fisher-féle egzakt teszt, majd logisztikus regresszió keretében. A Fisher-féle egzakt teszt eredményeit a 10. táblázat foglalja össze.

10. táblázat. A H4. hipotézishez kapcsolódó magyarázó változók p-értékei

Változók	Konzultációs eljárás			Együttdöntési eljárás		
	0	1	p-érték	0	1	p-érték
Nagy EP-képviselőcsoport (néppárt vagy szocialista)	10,2%	21,2%	0,008*	68,2%	60,2%	0,000*
Nettó befizető tagállam	23,5%	15,6%	0,044**	56,1%	65,2%	0,000*
EU-15 tagállam	30,0%	18,1%	0,401	68,6%	61,6%	0,044**
EP-szakbizottság tag	18,7%	18,2%	0,901	60,9%	63,2%	0,251

*1%-on szignifikáns

** 5%-on szignifikáns

Forrás: saját számítás

A kapott eredmények értelmében a konzultációs eljárás során kettő – „nagy EP-képviselőcsoport” és „nettó befizető tagállam” –, míg az együttdöntési eljárás során három – az előzőek mellett az „EU-15 tagállam” változó is szignifikáns volt. Az együttdöntési eljárás kapcsán tehát biztosabban állítható, hogy ezeknek a változóknak volt hatása a módosító javaslat elfogadására.

Az elemzés azonban több ponton rácafélt a hipotézisben foglaltakra. Míg a konzultációs eljárás során a „nagy EP-képviselőcsoport” változó növelte a módosító javaslat elfogadásának valószínűségét, addig az együttdöntési eljárás során csökkentette. Ezzel ellentétes megállapítás tehető a „nettó befizető tagállam” változó esetén: a konzultációs eljárás során csökkentette a módosító javaslatok elfogadásának valószínűségét, ha a javaslatot nettó befizető tagállam EP-képviselője jegyezte, az együttdöntési eljárás során viszont mindez növelte az elfogadás valószínűségét.

A hipotézissel ellentétben mindkét jogalkotási eljárás során csökkentette a módosító javaslat elfogadásának valószínűségét, ha a javaslatot EU-15 tagállam EP-képviselője tette. A változó azonban csak az együttdöntési eljárás esetén szignifikáns. Egyik jogalkotási esetben sem szignifikáns változó az „EP-szakbizottság tagja”. A változó ugyanakkor a konzultációs eljárásban némileg csökkenti, az együttdöntési eljárásban kevéssel növeli a módosító javaslat elfogadásának valószínűségét.

A hipotézis négy változóját logisztikus regresszióval elemezve a kapott eredmények az alábbiak.

11. táblázat. A logisztikus regresszió eredményei

Változók	Konzultációs eljárás			Együttdöntési eljárás		
	B	p-érték	Exp(B)	B	p-érték	Exp(B)
Nagy EP-képviselőcsoport (Néppárt és Szocialista)	-3,055	0,0434*	0,047	-0,103	0,875	0,902
Nettó befizető tagállam	-0,619	0,370	0,539	0,406	0,0023**	1,501
EU-15 tagállam	-0,025	0,980	0,975	-0,647	0,001**	0,523
EP-szakbizottság tagja	-0,341	0,549	0,711	-0,507	0,009**	0,602

*1%-on szignifikáns

** 5%-on szignifikáns

Forrás: saját számítás

A 11. táblázatból látható, hogy amennyiben a magyarázó változók együttes, a többi magyarázó változón keresztül a megfigyelt változóra gyakorolt hatását is figyelembe veszi az elemzés, úgy a konzultációs eljárás során egy – nagy EP-képviselőcsoport – az együttdöntési eljárás során pedig három – nettó befizető tagállam, EU-15 tagállam, EP-szakbizottság tagja – szignifikáns változó azonosítható. Az együttdöntési eljárás során tehát biztosabban állítható, hogy ezeknek a változóknak volt a módosító javaslat elfogadására gyakorolt hatása.

Ellentétben a Fisher-féle egzakt teszt eredményeivel, a logisztikus regresszió eredményei alapján a konzultációs eljárásban a „nagy EP-képviselőcsoport” változó ugyan szignifikáns, de pozitív besorolása csökkenti az EP módosító javaslat elfogadásának esélyét.

A „nettó befizető tagállam” változó pozitív besorolása – összhangban a Fisher-féle egzakt teszt eredményeivel – a konzultációs eljárás esetén csökkentette (igaz, nem szignifikánsan), míg az együttdöntési eljárás esetén szignifikánsan, másfélszeresére növelte a parlamenti módosító javaslat elfogadásának esélyét.

Az „EU-15 tagállam” változó pozitív besorolása – megegyezően a Fisher-féle egzakt teszt eredményével – mindkét jogalkotási eljárásban csökkentette a módosító javaslat elfogadásának esélyét, az együttdöntési eljárásban nagyobb mértékben és szignifikánsan. Végeredményben ugyanez igaz az „EP-szakbizottság tagja” változóra: pozitív besorolása mindkét jogalkotási eljárásban csökkenti az elfogadás esélyét, az együttdöntési eljárás esetén szignifikánsan.

A logisztikus regresszió eredményeinek értelmezésekor itt is meg kell jegyezni, hogy a Nagelkerke R^2 értéke a konzultációs eljárás esetén 0,376, míg

az együttdöntési eljárás esetén 0,325, amelynek értelmében a modell magyarázó ereje közepesnek tekinthető.

Fentiek alapján a H3/b. hipotézis csak részben igazolható: a két elemzés eredményeinek összevetése alapján megállapítható, hogy kizárólag az együttdöntési eljárás során a „nettó befizető tagállam” változó pozitív besorolása növelte az EP-módosító javaslat elfogadásának esélyét.

KONKLÚZIÓK, ÖSSZEGZÉS

A Lisszaboni Szerződés az Európai Unió legjelentősebb közös politikája, a Közös Agrárpolitika jogalkotása terén is megnövelte az Európai Parlament szerepét. A korábbi konzultációs eljárás helyébe a KAP jogszabályalkotása során is a rendes jogalkotási eljárás – korábbi elnevezésével együttdöntési eljárás – lépett. Noha a kapcsolódó szakirodalom egymásnak ellentmondásos megállapításokat tesz azt illetően, hogy az együttdöntési eljárás bevezetése milyen hatással volt az EP és az EP-képviselők jogalkotási folyamatban betöltött szerepére, a témával foglalkozó kutatók többségének megállapítása, hogy az együttdöntési eljárás növelte az EP-nek az uniós jogalkotásban meglévő szerepét és befolyását.

A jelen cikkben bemutatott elemzés a megfogalmazott négy hipotézisből hármat – H1-H3/a.– visszaigazolt, míg a H3/b. hipotézis csak részben igazolódott be.

A két jogalkotási időszak összehasonlítása alapján kijelenthető, hogy az együttdöntési eljárás bevezetése az európai parlamenti képviselők aktivitásának növekedésével járt együtt a Közös Agrárpolitika jogalkotása terén. Az együttdöntési eljárás során mind a jogszabálytervezetekhez módosító javaslatot benyújtó képviselők száma és aránya, mind pedig az összes, és az egy EP-képviselőre jutó benyújtott módosító javaslatok száma jelentősen növekedett a konzultációs eljárás időszakához képest.

A két jogalkotási időszak összehasonlítása megerősítette az előzetes vártatkozást, miszerint az együttdöntési eljárás során az Európai Parlament növelni tudta jogalkotási befolyását az Európai Tanáccsal szemben: a Lisszaboni Szerződés bevezetését követően több mint kétszer annyi parlamenti módosító került a tanács által elfogadásra – ezáltal épült be a jogszabály végső szövegébe – mint a konzultációs eljárás során. A módosító javaslatok valamennyi típusa esetén jelentős növekedés tapasztalható: az elfogadási, sikerességi rátákban a legjelentősebb növekedés a kompromisszumos módosító javaslatok esetén – közel hatszoros –, a legalacsonyabb növekedés – mintegy kétszeres – a nyílt módosító javaslatok esetén volt tapasztalható az együttdöntési eljárást a konzultációs eljáráshoz viszonyítva.

A két jogalkotási időszak módosító javaslatából összeállított adatbázis statisztikai elemzése is megerősítette, hogy az együttdöntési eljárás bevezetésével a parlamenti módosító javaslatok elfogadásának valószínűsége nőtt. Mind a Fisher-féle egzakt teszt, mind a logisztikus regresszió egy százalékon is szignifikáns változóként igazolta vissza az „együttdöntési eljárás” változót, melynek pozitív besorolása növeli az elfogadás esélyét. A kapott eredmények értelmében az együttdöntési eljárás során háromszor nagyobb a lehetősége annak, hogy egy, az EP által elfogadott módosító javaslatot a tanács is elfogad, így az végül beépül a jogszabály hivatalos szövegébe.

A cikkben bemutatott elemzés újszerűsége, hogy az európai parlamenti módosító javaslatok elfogadása kapcsán a módosító javaslatot jegyző EP-képviselőhöz, valamint a képviselő tagállamához kapcsolható magyarázó változóknak a módosító javaslat elfogadására gyakorolt hatását is vizsgálja. A nettó befizető vagy EU-15 tagállamból származó, a nagy – néppárti vagy szocialista – EP-képviselőcsoportot képviselő, valamint az EP illetékes szakbizottságában tag képviselők magasabb jogalkotási befolyására vonatkozó várakozások azonban csak részben teljesültek: kizárólag a nettó befizető tagállamból származó EP-képviselők által jegyzett módosítók elfogadásának valószínűsége nő, és ez is csak az együttdöntési eljárás során. Az elemzésből ugyanakkor az is nyilvánvalóvá vált, hogy az együttdöntési eljárás során a vizsgált magyarázó változók közül több – három – befolyásolja szignifikánsan a módosító javaslat elfogadásának oddsát, kettő azonban ezek közül csökkentti azt. Az EU-tagállamoknak a Közös Agrárpolitika meghatározó intézkedéseire való viszonyának tükrében a jövőben a nettó befizető, illetve az EU-15 tagállamok mellett további tagállami csoportok – például a KAP „zöldítését” támogató tagállami csoport – szerepe és jogalkotási befolyása is az elemzés tárgyát képezheti.

Zárásként fontos megemlíteni, hogy ugyan a két jogalkotási eljárás összehasonlításának eredményei az Európai Parlament jogalkotásban betöltött szerepének, erejének növekedését mutatják – amely nagy valószínűséggel az együttdöntési eljárás kiterjesztésének eredménye volt – elméletileg azonban nem lehet kizárni, hogy ez a megnövekedett befolyás nem, vagy nem csak a Lisszaboni Szerződésnek köszönhető, hanem abban más – a jelen vizsgálat tárgyát nem képező – tényezőknek is szerepe volt. Ennek megállapítása további vizsgálatok tárgyát képezheti majd a jövőben.

JEGYZETEK

¹ A Lisszaboni Szerződés az együttdöntési eljárás elnevezését „rendes jogalkotási eljárás”-ra változtatta. A cikk az „együttdöntési eljárás” és a „rendes jogalkotási eljárás” kifejezéseket egymás szinonimájaként használja.

- ² Az angol nyelvű szakirodalomban „legislative influence” kifejezés.
- ³ Hix (2002: 261–262.) alapján.
- ⁴ Az Európai Bíróság 1980. október 29-én hozott ítéletében – „Izoglükóz – gyártási kvóták”, 138/79. számú ügy – kimondta, hogy a konzultációs eljárásban a tanács az Európai Parlament véleményének kézhezvétele nélkül nem fogadhat el jogszabályt.
- ⁵ Ezt az ajánlatot a tanács csak a Maastrichti Szerződésben elfogadott „együtdöntési eljárás I.” keretében tudja megtenni a sikertelen egyeztetőbizottsági tárgyalások után. Az Amszterdami Szerződéssel elfogadott „együtdöntési eljárás II.” során a sikertelen egyeztetőbizottsági tárgyalásokat követően a jogszabály nem kerül elfogadásra: a tanács már nem tehet javaslatot az EP-nek.
- ⁶ Saját kalkuláció a „Total appropriations for commitments” alapján.
- ⁷ Saját kalkuláció a „Total appropriations for commitments” alapján.
- ⁸ A konzultációs és együtdöntési eljárás összehasonlítása során kapott eredmények különbözősége nem feltétlenül jelenti azt, hogy az eltérő eredmények magyarázata a Lisszaboni Szerződéssel bevezetett rendes jogalkotási eljárás; a két időszak összehasonlítása azonban mindenképp indokolt.
- ⁹ Nettó befizető tagállamok a 2007–2013-as időszak vonatkozásában: Ausztria, Belgium, Dánia, Finnország, Franciaország, Hollandia, Luxemburg, Olaszország, Svédország, Nagy-Britannia, Németország (Forrás: Európai Bizottság, 2005–2009 évek átlaga). Nettó befizető tagállamok a 2014–2020-as időszak vonatkozásában: Ausztria, Belgium, Ciprus, Dánia, Finnország, Franciaország, Hollandia, Luxemburg, Olaszország, Svédország, Nagy-Britannia, Németország (Forrás: Európai Bizottság, 2012).
- ¹⁰ EU-15 tagállamok: Ausztria, Belgium, Dánia, Finnország, Franciaország, Görögország, Hollandia, Írország, Luxemburg, Nagy-Britannia, Németország, Olaszország, Portugália, Spanyolország, Svédország.
- ¹¹ A konzultációs eljárásra vonatkozó időszakban – az EP 2004–2009 közötti 6. ciklusában, Románia és Bulgária EU-csatlakozását követően – az Európai Parlament képviselőinek létszáma 785 fő volt. Az együtdöntési eljárásra vonatkozó 2009–2014 közötti 7. EP-ciklusban – Horvátország EU-csatlakozását megelőzően – az EP létszáma 736 fő volt.
- ¹² A plenáris módosító javaslatokat nem képviselők jegyzik, míg a véleményadó bizottságok véleményeiben foglalt módosító javaslatok nem kerültek képviselőkhöz való hozzárendelésre.
- ¹³ Konzultációs eljárás esetén 1296/77, míg az együtdöntési eljárás esetén 7739/193.

IRODALOM

- Barry, Brian (1980): Is It Better to Be Powerful or Lucky? Part 1. and 2. *Political Studies*, 28: 183–194. és 338–352.
- Blondel, Jean (1970): Legislative Behaviour: Some Steps Towards a Comparative Measurement. *Government and Opposition*, 5: 67–85.

- Burns, Charlotte–Carter, Neil–Worsfold, Nicholas (2009): *An Empirical Analysis of the European Parliament's Environmental Record*. EUSA Conference Paper, Los Angeles, 23–25 April 2009. ESRC Project Research Number: RES-000-22-2304.
- Corbett, Richard–Jacobs, Francis Brendan–Shackleton, Michael (1995): *The European Parliament*. 3rd Edition, John Harper Publishing, 1995.
- Crombez, Christophe (1996): Legislative Procedures in the European Community. *British Journal of Political Science*, Vol. 26, No. 2., 199–228.
- Crombez, Christophe (1997): The Co-Decision Procedure in the European Union. *Legislative Studies Quarterly*, Vol. 22, No. 1. 97–119.
- Crombez, Christophe (2000): Institutional Reform and Codecision in the European Union. *Constitutional Political Economy*, Volume 11, Issue 1, 41–57.
- Crombez, Christophe; Swinnen, Johan F. M. (2011): Political Institutions and Public Policy: The Co-Decision Procedure in the European Union and the Reform of the Common Agricultural Policy. *LICOS Discussion Paper*, 286/2011.
- Earnshaw, David–Judge, David (1997): The Life and Times of the European Union's Co-operation Procedure. *Journal of Common Market Studies*, Vol. 35, No. 4., 543–564.
- Greer, Alan; Hind, Thomas (2012): Inter-institutional decision-making: the case of the common agricultural policy. *Politics and Society*, 31 (4). 331–341.
- Hall, Richard L. (1992): Measuring Legislative Influence. *Legislative Studies Quarterly*, Vol. 17., No. 2., 205–231.
- Hix, Simon (2002): Constitutional Agenda-Setting Through Discretion in Rule Interpretation: Why the European Parliament Won at Amsterdam. *British Journal of Political Science*, Vol. 32., No. 2., 259–280.
- Hix, Simon; Noury, Abdul; Roland, Gérard (2005): Power to the Parties: Cohesion and Competition in the European Parliament 1979–2001. *British Journal of Political Science*, Vol. 35, No. 2., 209–234.
- Jacobs, Francis B. (1997): *Legislative Co-decision: A Real Step Forward?* Paper presented at the Fifth Biennial ECSA Conference, Seattle.
- Jupille, Joseph (2004): *Procedural Politics: Issues, Influence, and Institutional Choice in the European Union* (Cambridge Studies in Comparative Politics). New York, Cambridge University Press, 2004.
- Jupille, Joseph (2007): Contested Procedures: Ambiguities, Interstices and EU Institutional Change. *West European Politics*, Volume 30., Issue 2., 301–320.
- Kardasheva, Raya (2009): The Power to Delay: The European Parliament's Influence in the Consultation Procedure. *Journal of Common Market Studies*, Volume 47., Number 2., 385–409.
- Kreppel, Amie (1999): What Affects the European Parliament's Legislative Influence? An Analysis of the Success of EP Amendments. *Journal of Common Market Studies*, Vol. 37., No. 3., 521–538.
- Kreppel, Amie (2002): Moving Beyond Procedure, An Empirical Analysis of European Parliament Legislative Influence. *Comparative Political Studies*, Vol. 35., No. 7., 784–813.

- Laruelle, Annick (2002): The EU Decision-Making Procedures: Some Insight from Non Co-operative Game Theory. In: van Deemen, A., Widgrén, M. and Hosli, M.: *Institutional Challenges in the European Union*. London, Routledge, 2012.
- Lucic, Sonja (2004): The Power of the European Parliament in Cooperation Legislative Procedure. UDK 341.018(4), Biblid 0025-8555,56(2004) Vol. LVI., 1–23.
- Nagel, Jack H. (1975): *The Descriptive Analysis of Power*. New Haven, Yale University Press.
- Roederer-Rynning, Christilla–Schimmelfennig, Frank (2012): Bringing codecision to agriculture: a hard case of parliamentarization. *Journal of European Public Policy*, DOI:10.1080/13501763.2011.652902
- Scully, Roger M. (1997a): The European Parliament and the Co-decision Procedure: A reassessment. *Journal of Common Market Studies*, Volume 3., Issue 3., 58–73.
- Scully, Roger M. (1997b): Policy Influence and Participation in the European Parliament. *Legislative Studies Quarterly*, Vol. 22., No. 2., 233–252.
- Selck, Torsten J.–Steunenberg, Bernard (2004): Between Power and Luck: The European Parliament in the EU Legislative Process. *European Union Politics*, Vol. 5. (1): 25–46.
- Shackleton, Michael (1999): The Politics of Codecision. Paper presented at the ECSA Sixth Biennial Conference. Pittsburgh, Pennsylvania.
- Steunenberg, Bernard (1994): Decision Making Under Different Institutional Arrangements: Legislation by the European Community. *Journal of Institutional and Theoretical Economics*, Vol. 150., No. 4., 642–669.
- Steunenberg, Bernard (1998): Constitutional Change in the European Union: Parliament's Impact on the Reform of the Codecision Procedure. *Government Institutions: Effects, Changes and Normative Foundations*, ed.: Hendrik Wagenaar, 89–108.
- Swinnen, Johan F. M.; Knops, Louise (2012). CAP Reform: Will the European Parliament take the bull by the horns? *CEPS Commentaries*, Center for European Policy Studies, Brüssel.
- Thomson, Robert–Stokman Frans–Achen, Christopher–König, Thomas (2006): *The European Union Decides*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Tsebelis, George (1994): The Power of the European Parliament as a Conditional Agenda Setter. *The American Political Science Review*, Vol. 88., No. 1., 128–142.
- Tsebelis, George (1995): Conditional agenda-setting and decision-making inside the European Parliament. *The Journal of Legislative Studies*, 1: 1, 65–93.
- Tsebelis, George–Kalandrakis, Anastassios (1999): The European Parliament and Environmental Legislation: The Case of Chemicals. *European Journal of Political Research*, 36 (1): 119–154.
- Tsebelis, George–Jensen, B. Christian–Kalandrakis, Anastassios–Kreppel, Amie (2001): Legislative procedures in the European Union: An Empirical Analysis. *British Journal of Political Science*, 31., 573–599.
- Tsebelis, George; Garrett, Geoffrey (2001): The Institutional Foundations of Intergovernmentalism and Supranationalism in the European Union. *International Organization*, 55, 2, 357–390.
- Yordanova (2009): *Legislative Power of the European Parliament Committees: Plenary Adoption of Committee Reports*. Paper prepared for the 11th Biannual Conference of the European Union Studies Association. Los Angeles, California, 23-25 April 2009
- Westlake, Martin (1994): *A Modern Guide to the European Parliament*. London, Pinter.

AZ EURÓPAI UNIÓ HIVATALOS DOKUMENTUMAI

- Európai Bizottság (2004a): COM(2004) 489 végleges, 2004/0164 (CNS), Brüsszel, 14.7.2004.
- Európai Bizottság (2004b): COM(2004) 490 végleges, 2004/0161 (CNS), Brüsszel, 14.7.2004.
- Európai Bizottság (2006): COM(2006) 822 végleges, 2006/0269 (CNS), Brüsszel, 18.12.2006.
- Európai Bizottság (2008): COM(2008) 306 végleges, 2008/0103(CNS), Brüsszel, 20.5.2008.
- Európai Bizottság (2011a): COM(2011) 625 végleges, 2011/0280 (COD) Brüsszel, 2011.10.12.
- Európai Bizottság (2011b): COM(2011) 626 végleges, 2011/0281 (COD), Brüsszel, 2011.10.12.
- Európai Bizottság (2011c): COM(2011) 627 végleges, 2011/0282 (COD), Brüsszel, 2011.10.12.
- Európai Bizottság (2011d): COM(2011) 628 végleges, 2011/0288 (COD), Brüsszel, 2011.10.12.
- Európai Bizottság (2013): Európai Bizottság sajtóközlemény. IP/13/1096, 2013. november 19.
- Európai Parlament (1995): Resolution on the functioning of the Treaty on European Union with a view to the 1996 Intergovernmental Conference – Implementation and development of the Union, Official Journal C 151, 19/06/1995 P. 0056, A4-0102/95, Chapter III. point 29. (i)-(iv).
- Európai Parlament (2008) Report on the Treaty of Lisbon, (2007/2286(INI)), Committee on Constitutional Affairs, 29.1.2008.
- Európai Parlament (2014): Európai Parlament: Nemzetek feletti döntéshozatali eljárások, Erika Schulze, Az Európai Unió ismertetése.
- Európai Tanács (1999): Presidency Conclusions, Berlin European Council, 24 and 25 March 1999, Nr: 100/1/99 rev; TABLE B: Financial Framework EU-21.
- Európai Tanács (2005): Presidency Conclusions, Brussels European Council, 15/16 December 2005, 15914/1/05, REV 1, CONCL 3, and 15915/05, CADREFIN 268, Annex I.
- IGC, (1992): Inter-governmental Conference, Resolution on the results of the intergovernmental conferences, 7 April 1992, A 3-0123/92.
- Egységes Európai Okmány (EEO, 1987): Official Journal of the European Communities, L 169., Volume 30., 29 June 1987, ISSN 0378-6978.
- Maastrichti Szerződés (MSZ, 1992): Official Journal of the European Communities, C 224, Volume 35, 31 August 1992, ISSN 0378-6986.
- Amszterdami Szerződés (ASZ, 1997): Official Journal of the European Communities, C 340, Volume 40, 10 November 1997, ISSN 0378-6986.
- Nizzai Szerződés (NSZ, 2001): Official Journal of the European Communities, 2001/C 80/1, 10.3.2001.
- Lisszaboni Szerződés (LSZ, 2007): Official Journal of the European Union, C 306, Volume 50., 17 December 2007, ISSN 1725-2423.

MOZGALMAK ÉS KAMPÁNYOK

Mikecz Dániel

Új tiltakozási és szervezeti formák a radikális jobboldali mozgalmi eszköztárban

Nábelek Fruzsina

Negatív kampány a pártok közvetlen kommunikációjában Magyarországon

ÚJ TILTAKOZÁSI ÉS SZERVEZETI FORMÁK A RADIKÁLIS JOBBOLDALI MOZGALMI ESZKÖZTÁRBAN

Mikecz Dániel

(Mikecz Dániel, tudományos segédmunkatárs MTA TK Politikatudományi Intézet)

ÖSSZEFOGLALÓ

A 2000-es évek közepén megkezdődő radikális jobboldali tiltakozások során az alapkonfliktusok mellett a köztéri, közrendi konfliktusok kerültek a figyelembe középpontjába. Ennek oka egyrészt az tiltakozások és azok kezelésének addig nem tapasztalt erőszakossága. Másrészt a hatóságok adminisztratív eszközökkel is próbálták megakadályozni a tiltakozó rendezvények megtartását és a legalitás-illegalitás határát átlépő, tiltakozó szervezetek működését. A radikális jobboldali szervezetek ezzel olyan tiltakozási, illetve szervezeti formákat vetettek be, amelyekkel szemben a hatóságok tehetetlennek bizonyultak. Ezek a formák a spontán tiltakozás, a tiltakozó tábor és a be nem jegyzett mozgalmi szervezetek. A tanulmányban emellett érvelek, hogy a közrendvédelmi partnerség felbomlása mellett ezt az infokommunikációs technikák alkalmazása tette lehetővé.

Kulcsszavak: társadalmi mozgalmak ■ politikai tiltakozás ■ radikális jobboldal ■ infokommunikációs alkalmazások ■ tiltakozási formák ■ közrendvédelem

A 2000-es évek közepén megkezdődő radikális jobboldali tiltakozások során az alapkonfliktusok mellett a köztéri, közrendi konfliktusok kerültek a figyelem középpontjába. Ennek oka egyrészt a tiltakozások és azok kezelésének addig nem tapasztalt erőszakossága. Másrészt a hatóságok adminisztratív eszközökkel is próbálták megakadályozni a tiltakozó rendezvények megtartását és a legalitás-illegalitás határát átlépő, tiltakozó szervezetek működését. A radikális jobboldali szervezetek ezzel olyan tiltakozási, illetve szervezeti formákat vetettek be, amelyekkel szemben a hatóságok tehetetlennek bizonyultak. Ezek a formák a spontán tiltakozás, a tiltakozó tábor és a be nem jegyzett mozgalmi szervezetek. A tanulmányban emellett érvelek, hogy a közrendvédelmi partnerség felbomlása mellett ezt az infokommunikációs technikák alkalmazása tette lehetővé.

A tanulmány első felében áttekintem az elméleti keretként szolgáló irodalmat a tüntetések rendőri kezeléséről, illetve az új kommunikációs eszközök, technológiák és a társadalmi mozgalmak kapcsolatát. Ezek után bemutatom részletesen azokat az eseteket, amikor a tiltakozók az egyes innovatív tiltakozási,

szervezeti formákat alkalmazták, majd a tanulmány a következtetések bemutatásával zárom.

A TÜNTETÉSEK HATÓSÁGI KEZELÉSE

A kollektív részvételen alapuló tiltakozó akciók nem számítanak szokványos politikai részvételi formának, még ha a demokratikus politikai rendszerekben a társadalmi mozgalmak és a politikai tiltakozás bevett, legitim érdekérvényesítési eszközzé váltak, és hozzájárulnak ezzel a politikai rendszer reszponzivitásához, a társadalmi innovációs potenciál fenntartásához (Neidhart–Rucht, 1993). A kollektív direkt akció mindig magában hordozza a konfliktus potenciálját, ráadásul időről időre a stabil demokratikus rendszerekben is jelentkezhetnek az adott politikai konszenzust és ezzel a békés, elfogadott gyülekezési normákat megkérdőjelező kihívók. A tiltakozó politika (contentious politics) történeti kialakulása eredményeként a városi tér lett a tiltakozások legfőbb tere. A parlament szerepének megerősödésével a hatalom helyi reprezentánsai helyett a hatalmi központhoz címezték követeléseiket az új társadalmi osztályok képviselői (Tilly, 2004: 27). A hatalmi központok helyszínei a 18–19. század óta a nagyvárosokban, a fővárosokban találhatóak. A városi tér ugyanakkor az ellenérdekelt csoportokkal való összetűzés, illetve a közintézmények működésének megzavarása révén konfliktusok forrásává válhat (Szabó, 1999: 156.). A konfliktus ráadásul egyes akcióformák esetében azok hatásmechanizmusához tartozik. Erőszakos cselekmények révén közvetlenül lehetséges nyomást gyakorolni a tiltakozás címzettjeire. A tárgyakkal szembeni erőszak az anyagi veszteségek révén, a személyek ellen irányuló erőszak a testi épség és az élet fenyegetettsége révén. Mindazonáltal az erőszakot alkalmazó csoportnak számolnia kell a hatóságok, ellenérdekelt csoportok reakciójával és a közvélemény negatív megítélésével (della Porta–Diani, 2006: 173–174.).

A köztéri tiltakozás konfliktusos jellege tehát megköveteli annak hatósági kezelését még a demokratikus, a gyülekezési jogot biztosító országokban is. Természetesen a tüntetések hatósági kezelésének nem csupán a közbiztonság garanciája lehet a célja, de a tüntetők repressziója, elszigetelése is. A társadalmi mozgalmak mobilizációs lehetőségeit leíró politikai lehetőségstruktúra (political opportunity structure) elmélete is alapvetően a tüntetések hatósági kezelése alapján csoportosítja a politikai rendszereket. A politikai lehetőségstruktúra koncepciója Peter Eisingerhez kötődik, aki egy 1973-as tanulmányában mutatta ki, hogy a politikai tiltakozások a félig nyitott, félig zárt rendszerekben legvalószínűbbek, hiszen a teljesen nyitott rendszerekben rendelkezésre állnak az intézményesített érdekérvényesítési eszközök, teljesen zárt rendszerekben viszont túl magas a hatósági represszió esélye, a résztvevők számára tehát túl magasak lennének a tiltakozások egyéni költségei. Bár a til-

takozások létrejöttét vizsgáló későbbi kutatások (McAdam, 1982; Kriesi és mtsia., 1997; Tarrow 2011) a politikai lehetőségstruktúra számos egyéb elemét azonosították, az olyan intézményesített tényezők, mint a gyülekezési jog szabályozása erősen meghatározzák a társadalmi mozgalmak számára a külsődleges politikai lehetőségek struktúráját.

Donatella della Porta olasz mozgalomkutató is a politikai lehetőségstruktúra, mint magyarázó erő felől indul ki, amikor a tüntetések rendőri kezelését vizsgálja a nyugat-európai államokban. A lehetőségstruktúrán belül della Porta elkülöníti az intézményes kereteket, mint a rendőrség szervezeti felépítése, a bíróságok fellebbviteli rendszere és az alapvető alkotmányjogi normák (della Porta–Reiter 1998: 9.). Az intézményes keretek mellett a flexibilisen változó politikai keretfeltételek is megszabják a tiltakozások rendőri kezelését. Az ilyen tényezőkhoz tartoznak a különböző hatalmi relációk, az elitek szövetségi rendszere, a kormány és más politikai szereplők (szakszervezetek, pártok, civil szervezetek) tevékenysége. Az egyes szereplők szövetséget köthetnek, amelyek célja lehet a gyülekezési jog kiterjesztése (polgárjogi koalíció) vagy annak korlátozása (jogrendi, Law and Order koalíció).

Szabó Máté a tiltakozásokkal kapcsolatban a konfliktus három szintjét különbözteti meg (1999a: 157–158.). Az alapkonfliktus maga az a társadalmi, politikai probléma, aminek mentén szerveződik a tiltakozás. Az alapkonfliktus mögött valamilyen társadalmi, politikai változás elérése vagy annak megakadályozása rejtőzik. Az alapkonfliktusnak a címzettje nem maga a rendőrség, hanem a politikai döntéshozók vagy ellenérdekelt társadalmi csoportok. A kollektív tiltakozó akciókban rejlő konfliktuspotenciál miatt azonban a rendőrség kezeli a tiltakozásokat, ami a gyökere a második szintnek, a köztéri, közrendi konfliktusnak. A rendőrség és a tiltakozás szervezői közösen felelnek a tiltakozás békés jellegének fenntartásáért, amit azonban a fentebb bemutatott konfliktuspotenciál következtében gyakran nem lehetséges. Ilyenkor a rendőrség adminisztratív és kényszerítő eszközöket vethet be. Ezekre a tiltakozók erőszakosan reagálhatnak, ami egy erősebb hatósági fellépéshez és végül az erőszak eszkalációjához vezethet. A köztéri, közrendi konfliktusok, a rendőrségi beavatkozás arányosságáról és indokoltságáról szóló viták, a gyülekezési jog korlátozása aztán maga is járulékos konfliktussá, végül pedig alapkonfliktussá válhat. A harmadik szint az alapkonfliktus és a köztéri, közrendi konfliktus közvetítése a médiában. Az alapkonfliktusról és a konfliktusról szóló viták a médiában folynak, és – saját tapasztalat híján – a közvélemény jelentős része a híradásokból értesül a tiltakozás kezeléséről és gyakran azon keresztül a konkrét tárgyról, azaz az alapkonfliktusról. A hírszerkesztési gyakorlatok miatt ugyanis a látványosabb vagy erőszakos tüntetésekről készülnek beszámolók. Az új kommunikációs eszközök és a közösségi alkalmazások hatására azonban csökken a média kapuőr szerepe, a mozgalmároknak lehetőségük adódik a közvélemény közvetlen elérésére.

ÚJ MÉDIA ÉS TÁRSADALMI MOZGALMAK

A társadalmi mozgalmak kutatásában a '90-es évektől nőtt meg az érdeklődés az új média mozgalmi mobilizációra tett hatása iránt. Az amerikai egyetemeken már a '80-as években használták a számítógépes hálózatokat az apartheid rendszerrel szembeni tüntetések szervezésére (Altbach, Cohen, 1990: 41.). Egyszerű kommunikációs csatornából azonban a globalizációkritikus mozgalom megjelenésével vált a mobilizáció jellegét és a szervezeti struktúráját, a politikai lehetőségeket meghatározó tényezővé. A globalizációkritikus mozgalom az internet segítségével egy alternatív nyilvánosságot teremthetett meg magának, így kikerülhetette a profitorientált fősodró médiát, közvetlenül érhetette el potenciális támogatóit (Castells, 2010: 157.). A globális mozgalom kommunikációs gerincét adó Indymedia, azaz Independent Media Center is a híres WTO-ellenes seattle-i csata után jött létre. Az új mozgalmi média egyszerre kínált példát az infokommunikációs eszközök használatának decentralizált modelljére, és teremtette meg az aktivista újságíró szerepét (Atton, 2003). Az internet új politikai lehetőségeket teremtett ezeknek a mozgalmaknak, ami elsősorban a nem hierarchikus, hálózatos, fluid jellegének volt köszönhető (Van Aelst–Walgrave, 2004: 105.).

Az internet, vagy bővebben az új média, azaz a mobiltelefonos és számítógépes hálózatok és a társadalmi mozgalmi mobilizáció összefüggése a részvétel bővülése, a tiltakozások diffúziója, a tiltakozási formák bővülése és a tiltakozási aktivitás, valamint a szervezeti struktúrák kapcsán merül fel. A részvétel bővülése az új infokommunikációs csatornák segítségével elsősorban a részvételi költségek csökkenése, a kollektív identitás, valamint a csoport megteremtése révén történhet meg (Garret, 2006: 204.). Az új kommunikációs eszközök segítségével hatékonyabban, gyorsabban terjedhet egy tüntetés híre is, ami segíthet a tiltakozás diffúziójában, új formák átvételében, bár ez a fajta indirekt diffúzió azonban nem csak a kommunikációs csatornák, de a kulturális közelség függvénye is (della Porta–Kriesi, 1999: 6.). A diffúzió azonban nem csak horizontálisan, de vertikálisan is megvalósul. Lokális szervezetek az internet segítségével tudnak egymásra találni és globális szinten is mozgósítani, tiltakozásaikat koordinálni, hangot adni sérelmeiknek, ahogy tette ezt a neoliberális globalizáció ellen tiltakozó, transznacionális „mozgalmak mozgalma” (Tarrow–della Porta, 2005: 240.). A transznacionális mozgalmak jellemzője, hogy az egyén több mozgalmi ügryhöz is elkötelezheti magát. A közös, globális értelmezési keret ugyanis lehetővé teszi, hogy az interneten szervezett, alacsony belépési küszöbű, rövid életű akciók egymáshoz kapcsolódjanak, lehetővé téve így a többszörös elköteleződést (Mikecz, 2007: 80.). A mozgalmi szervezetek alkalmazkodtak az online mobilizációs által kínált lehetőségekhez. Az internetes kommunikáció révén lerövidült a reakcióidő, gyorsabbá vált

a mobilizáció, a támogatók aktiválása, új szimpatizánsok bevonása (Ayres, 1999: 137–139.).

Az új kommunikációs csatornák a tiltakozási formák tekintetében megkönnyítik az offline formák diffúzióját, de új, online formák megjelenését is elősegíti. Megkülönböztethető az egyik dimenzióban az internet által támogatott és az internet alapú tiltakozási forma, valamint egy másik dimenzióban az alacsony, illetve magas költséggel, egyéni befektetéssel járó forma (Van Laer–Van Aelst, 2010: 3–6.). Az internet által támogatott, alacsony költségekkel járó formák közé tartozik a pénzadományozás, az etikus vásárlás, továbbá az interneten is meghirdetett legális demonstrációkon való részvétel. Az alapvetően offline, de magas költségű típusba tartoznak a transznacionális demonstrációk és az ülősztrájkok, foglalások és illegális akciók. Az alacsony egyéni befektetést igénylő, de teljes egészében online forma az internetes petíció, az e-mail bomba és a virtuális ülősztrájk, azaz egy honlap tömeges, egyidejű lekérdezése. Az utóbbi kettő ugyanazon a hatásmechanizmuson, a tiltakozás címzettjének koordinált netes leterhelésén alapszik. Magas költségű, online tiltakozási típus az online alternatív média (pl. Indymedia), a tiltakozó honlapok, a culture jamming és a hacktivism. A culture jamming esetében elsősorban nagyvállalatok reklámjainak, a hozzájuk kötődő képi elemek kritikai újraértelmezéséről szól, míg a hacktivism gyakran illegális tevékenység, aminek célja honlapok feltörése, vírusok és kártékony szoftverek elhelyezése szervereken, tiltakozási célból (Van Laer–Van Aelst, 2010: 7–14.).

Az új kommunikációs eszközök megfelelnek a társadalmi mozgalmak lazább, hálózatos szervezeti struktúrájának, ugyanakkor segítenek kapcsolatot teremteni régebbi mozgalmi szervezetek között, illetve támogatják a hálózatos struktúrák kialakítását (Garret, 2006: 210–211.). Az internet segítségével egyszerűbbé válik a kommunikáció a támogatókkal, tagokkal, könnyebbé válik egy-egy szervezet számára a toborzás. Az olcsó, gyors kommunikáció elősegíti a vitát, a deliberációt egy szervezeten belül, továbbá növeli a szervezet transzparenciáját (Mosca–della Porta, 2009: 213–214.).

A mozgalmi szervezetek kapcsán meg kell említeni a tiltakozó táborokat (protest camps) is. A tiltakozó tábor egy földrajzi helyszín hosszabb-rövidebb időre való állandósult elfoglalása, egyszerre tiltakozási, szervezeti és döntéshozatali forma. A tiltakozó tábor egy olyan hely, ahol a tiltakozás éppen történik, vagy ahová a tiltakozó akciót tervezik. Másrészt ezekben a táborokban válnak aktívvá a tiltakozók, helyszínt biztosít a tiltakozás tervezésének, a politikai cselekvéshez szükséges tudás és készségek elsajátításának terepe (Feingenbaum és mtsai., 2013: 51–52.). A társadalmi mozgalmak a médiával való kapcsolatba lépésük során a távolmaradás, a támadás, az adaptáció és az alternatív média megteremtésének stratégiai között választhatnak (Rucht, 2004: 31–32.). A tiltakozó táborok olyan ökoszisztémák, amelyek lehetőséget adnak az alternatív, mozgalmi média megjelenésére (Feingenbaum és mtsai., 2013:

90–91.). A tiltakozó tábor jellegéből és az alternatív média beágyazottságából adódóan a tudósítók, dokumentálók nem lehetnek az események passzív szemlélői, hanem maguk is a tiltakozó esemény résztvevői. Az audiovizuális dokumentálást lehetővé tevő eszközök árának relatív csökkenése, valamint az adatátvitel egyszerűsödése is támogatta ennek az aktivista riporter szerepnek az elterjedését. Ilyen alternatív mozgalmi média a seattle-i csata során létrehozott, már említett Indymedia, a Tahrir tér médiasátra és az Occupy Wall Street-mozgalom tiltakozó táborának online, élő közvetítése a Zucotti park eseményeiről (Feingenbaum és mtsai., 2013: 102–111.).

1. táblázat. Az új kommunikációs eszközök hatása a társadalmi mozgalmakra

szervezet	hálózatos struktúra erősítése	tiltakozó tábor	
diffúzió	globális mozgalom kialakulása (vertikális)	tiltakozási témák, tapasztalatok gyorsabb átvétele (horizontális)	
kommunikáció	online alternatív média megjelenése	aktivista újságíró szerep feltűnése	közösségi híradások beemelése a fősodró médiába
tiltakozási forma	internet által támogatott	internet alapú	
mobilizáció	egyszerűbb, gyorsabb rekrutáció	szimpatizánsok gyorsabb elérése, mozgósítás	

A tiltakozó táborok gyakran az érintett helyszín fizikai átalakításának (építkezés, természetes környezet hasznosítása) megakadályozás, illetve szimbolikus terek elfoglalása érdekében jönnek létre. Mivel maga a tábor a tiltakozási forma, a tiltakozás címettjének, és egyes esetekben a hatóságoknak is elemi érdekük a tábor felszámolása. Ezért különösen fontos az aktivisták állandó ébersége, felkészültsége. A hazai Zengő-mozgalom esetében az internetes és mobiltelefonos kommunikáción alapult az a riadólánc, aminek segítségével azt kívánták megakadályozni, hogy a Zengő csúcsára építendő radar kivitelezői hirtelen kezdjék meg a fakivágást és az útszélesítést a Mecsekben. A riadólánc a helyi és a budapesti aktivisták kommunikációs csatornája volt, annak megszervezése pedig a Zengő-mozgalom levelezőlistáján folyt (Mikecz, 2007: 78.). Az Egyesült Királyságban az útfejlesztési beruházások ellen tüntetők az ún. telefon-fa (phone tree) rendszerét használták a riadóztatásra. Az aktivisták felelősek voltak azért, hogy az előre meghatározott sorrendben riasszák egymást telefonon. A telefon-fát aztán lecserélték hatékonyabb eszközre a tiltakozó táborokban. Elterjedt a mobiltelefon, az sms, a levelezőlisták, majd a közösségi

média (Twitter, Facebook) használata (Feingenbaum és mtsai., 2013: 48-49.). Tiltakozó táborok korábban is léteztek, de azok felértékelődése az utóbbi években éppen a közösségi médiának köszönhető (Leistert, 2013: 44.). A közösségi média, különösen pedig a hashtagek révén nagyobb nyilvánosságot biztosító Twitterrel a külső kommunikáció, tehát az alternatív mozgalmi média és a gyors mozgósítást lehetővé tevő belső kommunikáció, azaz a riadóláncok közötti határ is elmosódott. Átláthatóbbá, személyesebbé teszik a tiltakozásokat, tovább az Arab tavasz óta a közösségi médiához politikai konnotációk (emancipáció, demokrácia) is kapcsolódtak. Ezek a nyugati közvélemény szemében támogató értékek, ráadásul a közösségi média tulajdonosi szerkezete is lehetővé teszi annak beemelését a nyugati fősodró médiába.

ÁTALAKULÓ TILTAKOZÁSI KULTÚRA MAGYARORSZÁGON

A '90-es évekhez képest az ezredforduló után sokkal gyakrabban került sor nem bejelentett, gyakran erőszakos tiltakozó akciókra. Az évezred elején jelent meg az ökológiai mozgalom – és elsősorban a Greenpeace – eszköztárában a nagy figyelmet kiváltó performansz-szerű illegális akcióforma, amely műfaj nem is kívánt meg nagyszámú aktivistát, így tökéletesen megfelelt az inkább advocacy-group jellegű csoportoknak.

A 2000-es években mégis a radikális jobboldal utcai jelenléte során értelmeződött át a magyar tiltakozási kultúra. Az első ilyen tiltakozó események egyike az „Erzsébet hídi csata” néven híresült el, amikor a 2002-es választások eredményét vitató radikális jobboldali aktivisták az Erzsébet híd önhatalmú lezárásával kívántak nyomatékot adni azon követelésüknek, hogy az Országos Választási Bizottság számolja újra a leadott szavazatokat. A választási csalásról szóló pletyka alapja a szocialisták „knock-and-drag” típusú kampánya, amelyben a helyi aktivistái révén „rángatta” sikeresen az urnák elé szimpatizánsait a választás estéjén a szocialista párt. A 2002-es tiltakozási hullám oka másfelől Medgyessy Péter D-209-es ügye volt, valamint a Fidesz két választások közötti látványos utcai mozgósítása, a polgári körök életre hívása is segítette a radikális jobboldal utcai mobilizációját. Négy évvel később a 2002-es eseményeket is felülmúló, a rendszerváltás utáni magyar tiltakozási kultúrát felülíró, szokatlanul erőszakos tiltakozási hullámot váltott ki az őszi beszéd nyilvánosságra hozatala (Szabó, 2007: 169–171.). A radikális jobboldal a 2000-es években nem csupán nemzeti ünnepek, vagy a történelmi sorsfordulók emléknapjain mozgósít, hanem gyorsan reagál olyan napi politikai eseményekre, mint amilyen a Kempinski Hotelben megtartott román állami ünnep volt, a tiltakozó esemény helyszíne pedig nem a városnak kiemelt, történelmi jelentőséggel bíró közttere, hanem akár a miniszterelnök háza.

A forró ős során nem csupán az addig szokatlan erőszakos tiltakozó akciók jelentek meg Budapest közterületein, de példa nélküli volt az a fesztivál jelleget öltő permanens tiltakozás, avagy tiltakozó tábor (protest camp) is, amely a Kossuth téren folyt. A Kossuth tér elfoglalása mindkét fél számára ki-tüntetett jelentőséggel bírt: a tüntetők a 2006-os események kezdete óta „Kossuth tériekként” aposztrofálták magukat, a téren folyó események mélyen be-vésődtek a radikális jobb kollektív emlékezetébe, önmeghatározásuk közpon-ti elemévé vált a térrel való azonosulás, amely a legfőbb politikai hatalmat jelképező Országház szomszédságában egy alternatív politikai otthon hely-színévé vált. A tiltakozások címzettjei számára a tiltakozók folyamatos jelen-léte, az '56-os forradalom évfordulójához közeledve pedig a tér esztétikai, rep-rezentációra alkalmatlan állapota volt aggasztó. Tanácstalannak tűntek a ha-tóságok a 2006-os tüntetési hullám után, a Jobbik által 2007-ben életre hívott Magyar Gárdával is. Az egyesület és a hozzá kapcsolódó mozgalom feloszlá-sának bírósági határozata sem tudta megakadályozni, hogy a Magyar Gárdá-hoz köthető nem bejegyzett szervezetek, csoportok folytathassák tevékenysé-güket.

A tiltakozók stratégiájának változására a rendőrség egy ideig nem tudott adekvát választ adni, nem volt birtokában annak a tudásnak és eszközöknek sem, amelyek szükségesek lettek volna. Magyarországon a politikai átmenet alapjaiban véve békésen ment végbe. Az 1956-os forradalom leverését köve-tően a pártállami vezetők nem elsősorban a tiltakozások kezelésére, hanem az ellenzék demobilizációjára koncentráltak. A forradalom utáni állami erőszak, a hatósági ellenőrzés „társadalmasítása” (Munkásőrség, KISZ), a kádári kon-szolidáció nyomán a '70-es évekig nem is került sor nagyobb tömegtüntetésre. A '70-es, '80-as évek alternatív március 15-i tüntetései is egy szűkebb kört mozgattak meg, a lengyel válság során szigorodó 1983-as karhatalmi szabá-lyozás sem érintette a demokratizálódás folyamatát (Szabó, 1999b: 137–149.).

A tiltakozások kezelésével kapcsolatos hagyomány ugyanakkor nem az egyetlen tényező, ami befolyásolja a tüntetések rendőri kezelését. A tiltakozá-sok rendőri kezelése első szinten a rendőrség szervezeti struktúrájának, a po-litikai hatalmi állapotoknak, a közvéleménynek, a rendőrség hivatali kultúrá-jának és a tüntetőkkel való interakciónak függvénye. Második szinten függ a rendőri tudástól, azaz ahogy a rendőrség a külső valóságot érzékeli, ami meg-szabja a rendőrségi fellépést, a tiltakozás kezelését is (della Porta–Reiter, 1998: 2.). A rendőrség erőszakos tüntetésekkel kapcsolatos tapasztalatlansága, a po-litikai osztály felől érkező szögesen különböző ítéletek a rendőrségi fellépéssel kapcsolatban, a közvélemény megosztottsága, az intézkedő rendőrök kezdeti kiszolgáltatottsága tehát mind szerepet játszottak abban, ahogyan a 2006. őszi események során a rendőrség különös brutalitással kezelte a tiltakozó esemé-nyeket.

A tiltakozások hatósági kezelésének nehézségei nem csupán abból adódtak, hogy azok erőszakosabbak voltak a korábban megszokottaknál. Olyan formák jelentek meg, amelyek magukban nehezítették meg a közrend fenntartását, a tiltakozások kezelését. Ezek a spontán tüntetések elterjedése, a tiltakozó tábor, mint demonstratív cselekvési forma, valamint a bejegyzett szervezettel nem rendelkező csoportok megjelenése. Ezek a gyakorlatok léteztek korábban is, azonban az erőszakosabb radikális jobboldali tiltakozások során dőlt meg a közrendvédelmi partnerség (Szabó, 2004: 21.). Nem létezett a hatóság és a tiltakozók között partneri viszony, a tiltakozások előre nem kalkulálható tényezőkké váltak. A tiltakozók olyan eszközöket kezdtek el használni, amikkel előnyre tehettek szert a hatóságokkal szemben. Ezeknek az új eszközöknek, az akciórepertoár innovációinak az alkalmazását az új kommunikációs technológiák tették lehetővé. A mobiltelefon, e-mail, internet és a közösségi alkalmazások révén olcsóbb, gyorsabb lett a kommunikáció, ráadásul lehetőséget biztosítanak a több szinten való bekapcsolódásra is. Másfelől a hatóságok is megpróbálták adminisztratív és operatív eszközökkel elejét venni, ellehetetleníteni és több esetben elnyomni a tiltakozásokat.

INNOVATÍV TILTAKOZÁSI, ILLETVE SZERVEZETI FORMÁK A RADIKÁLIS JOBBOLDALI REPERTOÁRBAN

Az alábbiakban áttekintem azt a három esetet – a Kossuth téri permanens tiltakozást 2006 és 2010 között, a Magyar Gárda és annak utódszervezetei betiltatását, valamint a Medgyessy és Nastase találkozója kapcsán szerveződött spontán tiltakozást – amelyek véleményem szerint új tiltakozási illetve, szervezeti forma volt a radikális mozgalom eszköztárában. Ezen formák esetében az innovációt az új kommunikációs technológiák használata hordozza.

Tiltakozó tábor: permanens tiltakozás a Kossuth téren

A Kossuth tér elfoglalása Gyurcsány Ferenc miniszterelnök elhíresült balatonöszödi beszédének 2006. szeptember 17-i nyilvánosságra hozatala után kezdődött el. A Kossuth téren még aznap elkezdtek csoportosulni kormányellenes tüntetők, akikhez másnap több ezren csatlakoztak. A tömeg innen indult meg a Szabadság térre, az MTV székházához, a tiltakozók petíciójának beolvasását követelve. Mivel erre nem került sor, többen elkezdtek kövekkel dobálni az épületet, autókat gyújtottak fel és végül a rendőrségi jelenlét ellenére behatoltak az épületbe.¹ Szeptember 19-én az önkormányzati választási kampány részeként jelentik be a BRFK-n a Kossuth téri tüntetést,² ebben az esetben az így nem a gyülekezési törvény, hanem a választási eljárásról szóló törvény hatálya alá esett. Ezt Takács András a Magyar Nemzeti Bizottság 2006 nevű szervezet nevében tette meg. Az MNB 2006 a Kossuth téri permanens

tiltakozás központi szervezete maradt mindvégig. Az estére 10 ezer főre duzzadó demonstráló tömeg végül áttörte a külső kordongyűrűt. A téren folyamatosan beszédeket tartottak, valamint kihangosították a televíziók, rádiók tudósításait. Elkezdett kialakulni tehát már az első napokban a Kossuth téri tiltakozó tábor infrastruktúrája. A budapesti eseményekkel párhuzamosan Szekszárdon is tüntetés kezdődött, a Kossuth tériek példáját követve.³

A Kossuth téren szeptember 24-re, azaz az őszi beszéd nyilvánosságra hozatala után egy héttel, már kialakult egy sajátos, a tiltakozó táborokra jellemző infrastruktúra és eljárási rend.⁴ A Magyar Nemzeti Bizottság 2006 határozatban szabta meg a téren már korábban megjelent árusok árait, így egy perecért legfeljebb 200, egy üveg vízáért 300 forintot lehetett kérni. Az ittas és erőszakos emberek önkéntes nemzetőrök vezették ki a térről, hogy elkerüljék a rendbontást és a rendőri beavatkozást. A Kossuth tériek színpadán a beszédek mellett zenészek, versmondók is felléptek, később pedig istentisztelet is folyt a helyszínen. A színpad amolyan Hyde-park jelleggel működött: a szervezők engedélyével bárkinek lehetősége adódott, hogy a színpadról intézze mondanivalóját a tömegnek. A tiltakozók a gazdák sátraival ingyen kaphattak hagymát, zsíroskenyeret és ásványvizet. A téren állandósult a tiltakozók jelenléte: a szeptember 24-én tartott, 10-12 ezres tüntetés résztvevői közül többen a téren felállított sátraikban aludtak.

A Kossuth téri tüntetés az önkormányzati választások alatt is folytatódott, a kampánycsend idejére azonban az "átalakult kulturális rendezvénné".⁵ Az önkormányzati választások napján (2006. október 1.) új lendületet kapott a tiltakozás, mintegy 10 ezre gyűltek össze a kormány lemondását követelve a téren,⁶ valamint a Fidesz nagygyűlése alatt is jelentős tömeg (20 ezer fő) gyűlt össze a téren, azonban a pártrendezvény időszakára szilenciumot hirdettek a kossuth-tériek.⁷ Az október 23-i állami ünnepségek közeledtével egyre erősödött a kormányzati szándék a tér kiürítésére. A rendőrség tárgyalásba kezdett a tüntetők képviselőivel. A felek végül nem tudtak megegyezni a téren maradó tüntetők számáról és a sátrak elbontásáról. A rendőrség teljesen elbontotta volna a téren lévő sátrakat és 100 főben maximalizálta volna a téren maradók számát, a tüntetők azonban nem akartak 500 fő alá engedni.⁸ Az ünnepi előkészületek alatt paravánokkal takarták el a tüntetőket, majd október 23-án hajnalban a területet végül kiürítette a rendőrség.⁹ A Kossuth tériek ezek után a Batthyány örökmécsesnél kaptak helyet november végéig a tüntetésre naponta 17 és 21 óra között.¹⁰ A tüntetők decemberben sem térhettek vissza a Kossuth térre, azt ugyanis műveleti területté nyilvánította a rendőrség.¹¹ Új helyzetet teremtett, amikor a Fidesz országgyűlési és európai parlamenti képviselői lebontották 2007. február 2-án a Kossuth teret övező kordont, amelyet a rendőrség nem sokkal újra felépített. A Kossuth tériek tüntetése majd 2007 tavaszán kezdődött meg újra az Országház előtt és a Vértanúk terén.¹² A Kossuth téri jelenléte a tüntetők majd csak a 2010-es választások második fordú-

lója után szüntették be. Agárdy János a Magyar Nemzeti Bizottság 2006 nevében arra hivatkozott, hogy elérték céljukat, a kormány és a kormányzó MSZP távozását a hatalomból.¹³

A 2007 és 2010 között nem voltak nagyobb tömegeket megmozgató tüntetések, kivételt képez a Bajnai-kormány felállítását kísérő, végül a rendőrökkel való összecsapásba torkolló tiltakozás a Vértanúk terén.¹⁴ Ebben az időszakban jelennek meg azonban a Kossuth tériek honlapjai, internetes és nyomtatott mozgalmi médiájának többsége. Az első mozgalmi honlap a kossuthter.com volt, ami azóta már nem elérhető. Az OSZK archívumának képei szerint a honlap már 2006 szeptemberében, azaz a mozgósítási felívelés alatt elkezdett működni.¹⁵ A kossutherradio.com egy internetes rádió, aminek célja, hogy fenntartsa a 2006 végére lelohadó „forradalmi lendületet”. A harcter.hu, avagy a Kossuth téri Népakarat 2006: HARCTÉR (Honvédő Alkotmányos Rend a Cél és a Tér) a Magyar Nemzeti Bizottság 2006 honlapja, önmeghatározása szerint „a Kossuth téri tüntetők internetes műveleti területe”. Az első bejegyzések 2007 februáriak, tehát a fideszes képviselők önkényes kordonbontása után keletkeztek. Később, 2007 nyarán alapították a nyomtatott és online formában is terjesztett Kossuth tér 2006 újságot. Az újság honlapja, a kter2006.hu azonban már nem elérhető. A kossuthter.net első bejegyzései még később, 2007 szeptemberére datálhatóak. Ezen honlapok többsége fórum jellegű, máshol megjelent cikkeket osztanak meg a felhasználók, továbbá a tiltakozások koordinálásában is segítenek. Különösen fontossá váltak a hosszan tartó tiltakozás fenntartásában a 2006. október utáni időszakban, amikor csökkent a tiltakozási lendület.

A Kossuth téren való gyülekezés szigorítása felmerült a kormány részéről a 2006-os események során, még az október 23-i ünnepségek előtt. A kormány tervei között szerepelt egy időkeret meghatározása, tehát az elképzelések szerint – a mindenkor lakókra való tekintettel – este nyolc után nem lehetett volna zajosan tiltakozni. Felmerült továbbá, hogy a demonstrációt ne a rendőrségen, hanem az önkormányzatnál kelljen bejelenteni, így nem lett volna többé „egyszereplős” a hatósági jelenlét a gyülekezési ügyekben. Szabályozták volna továbbá a spontán demonstrációt és azt az esetet, amikor ugyanazon helyszínen, egy időpontban több rendezvényt jelentenek be, valamint felmerült az is, hogy az Országházat és környékét nemzeti emlékhellyé nyilvánítsák, így ott szigorúbb szabályok lettek volna érvényben.¹⁶ A kormány később ötpárti egyeztetést javasolt a gyülekezési törvény módosításáról. Az elképzelések között szerepelt, hogy az arc eltakarása legyen tiltva békés rendezvényeken, valamint a gyülekezés legfeljebb 4 napig tarthasson, ami ezután meghosszabbítható. A rendezvény bejelentése legfeljebb 30 nappal korábban lehetett volna lehetséges, de a 72 órás bejelentési kötelezettség lerövidülhetett volna, bizonyos esetekben akár 4-6 órára is. A módosítások között szerepelt még, hogy az azonos helyszínre és időpontra bejelentett rendezvények esetén a korábban bejelen-

tést tevő legyen előnyben, valamint hogy a nemzeti ünnepeken az állami rendezvények élvezzenek prioritást a demonstrációkkal szemben.¹⁷ A gyülekezési jogról szóló törvény módosítása kétharmados törvényhozási többséget igényel, a politikai konszenzus, az ötpárti egyetértés hiányában azonban végül nem változott a törvény.

Nem bejegyzett szervezetek: a Magyar Gárda és utódszervezetei

A Magyar Gárda Hagyományőrző és Kulturális Egyesületet 2007. június 18-án vette nyilvántartásba a Fővárosi Bíróság 10 magánszemély kezdeményezésére. Az egyesület célja a magyar kultúra ápolása, a nemzeti hagyományok őrzése, a modern polgári konzervativizmus értékeit valló fiatalok összefogása, nemzettudatuk ápolása és számukra tartalmas szabadidős programok szervezése. Az egyesület ezen céljait vitafórumok, konferenciák szervezésével, tudományos ismeretterjesztéssel, kiadványok megjelentetésével kívánta elérni.¹⁸ A Magyar Gárda Egyesület első elnöke Vona Gábor volt, aki már az alapítás bejelentésekor elmondta, hogy a Magyar Gárda tagjainak fekete egyenruhája lesz „Imre király Árpád-sávós, kilenc oroszlánnal díszített pajzsával”.¹⁹ Az első gárdaavatásra augusztus 25-én került sor a budapesti a Szent György téren. A Várban 56 gárdista tette le esküjét, akiknek az okleveleket Für Lajos, egykori honvédelmi miniszter adta át. A rendezvényen mintegy 3 ezer résztvevő jelent meg, közöttük Wittner Mária is.²⁰ 2007. december 9-én Tatárszentgyörgyön tartott felvonulást és demonstrációt a Magyar Gárda 260 és a nyírségi Nemzeti Őrsereg 50 tagja A vidék közbiztonsága címmel. A kisebbségi ombudsman, Kállai Ernő arra kérte a legfőbb ügyészt, hogy vizsgálja meg, milyen jogi, alkotmányos keretek között működik a Magyar Gárda. A tatárszentgyörgyi felvonulást elítélték az ombudsmanok, a nemzeti kisebbségek képviselői, roma polgárjogi szervezetek.²¹ Ez a rendezvény lett végül az alapja az ügyészségi vizsgálatnak, majd a felosztatás érdekében indított polgári peres eljárásnak.

2008. március 12-én kezdődött meg nagy érdeklődés mellett a Magyar Gárda Egyesület pere. Az ügyészség szerint a Magyar Gárda tevékenysége során visszaél az egyesületi keretekkel, nem hagyományőrző tevékenységet végez, hanem az alapszabályban lefektetett célokkal ellentétesen, a cigány népcsoport szabadságának és jogainak megsértésével működik. Az ügyészség szerint az egyesületbe történő „besorozás” sem egyeztethető össze az önkéntesség elvével.²² Az egyesületet végül 2009. július 2-án oszlatta fel jogerősen a Fővárosi Ítéltábla. Az ítélethez fűzött indoklás szerint a Magyar Gárda felvonulásain megbomlott a közrend és a köznyugalom, valamint sértették mások jogait és szabadságát, mert a helyszínen meglévő konfliktusokat nem enyhítették, hanem továbbszították. A bíróság szerint a felosztatás a Magyar Gárda Hagyományőrző és Kulturális Egyesülettel szorosan együttműködő Magyar Gárda mozgalmat is érintette.²³ A jogerős felosztatás után tiltakozások kezdődtek meg. Július 4-én az Erzsébet téren 216 személyt vett őrizetbe a rend-

őrség, akik a Magyar Gárda egyenruhájában tiltakoztak a felosztatás ellen és a robbanószerral való visszaélés miatt őrizetbe vett Budaházy György szabadon bocsázását követelve. A rendőrség egyenként emelte ki az egymásba kapaszkodó, ülősztrájkoló gárdistákat.²⁴ Július 11-én a Szabadság téren tartott demonstráción közfelkiáltással újjáalakították a Magyar Gárda mozgalmat. A rendezvényen két és fél ezren vettek részt.²⁵ Augusztus 22-én Szentendrén, egy magánterületen tartott gárdista avatót oszlatott fel a rendőrség, ahol mintegy ezren vettek részt a Magyar Gárda egyenruhájában. A rendezvényt előzetesen a rendőrség betiltotta, amit a bíróság is jóváhagyott.²⁶ A Magyar Gárda tehát nem fejezte be tevékenységét az egyesület és vele együtt a mozgalom felosztatását kimondó bírósági határozat után. Ezért született már a Bajnai-kormány alatt a 253/2009. (XI. 18.) Korm. rendelet, amelynek értelmében 50 ezer forintig terjedő bírsággal büntethető „az a személy, aki felosztatott társadalmi szervezet munkájában részt vesz”, valamint az is azonos mértékű pénz-bírságban részesül, aki nyilvános rendezvényen a felosztatott szervezet egyenruháját vagy arra emlékeztető formaruhát visel.

Már a felosztatást megelőzően is vált ki csoport a Magyar Gárdából, azt követően pedig több alternatív kezdeményezés született.²⁷ Először a 2008-ban lemondott főkapitány, Dósa István vezetésével alakult meg az Őrző Magyar Gárda Mozgalom, még ugyanebben az évben. A függetlenedés oka az volt, hogy az egykori főkapitány nem értett egyet azzal, hogy a gárda részt vegyen a Jobbik kampányában, de Dósa egyes antiszemita kijelentései is kényelmetlenek voltak a Jobbik vezetésének. A felosztatás után az egykori főkapitány, Kiss Róbert vezetésével kezdte meg a működését az Új Magyar Gárda Mozgalom, ami a nevét később Magyar Nemzeti Gárdára változtatta. A Jobbiktól lassanként eltávolodó csoport később megalapította a Gárda Szövetséget, amelyhez csatlakozott az Őrző Magyar Gárda, mire többen kiváltak és megalapították a Jobbikhoz közelebb álló Új Magyar Gárda mozgalmat. A radikális párt a gárdista csoportok közül a legszorosabban a Szebb Jövőért Polgárőr Egyesülettel működik együtt, amelynek tagjai között több egykori gárdista is található. Az egyesület felosztatását a 2011-ben Gyöngyöspatán és Hajdúhadházán való felvonulás, járőrözés miatt indítványozta a Békés Megyei Főügyészség, amit a bíróság első fokon 2014. március 24-én elutasított.²⁸ Az alternatív kezdeményezések és a szélsőségesebb félkatonai szervezetek közül a legtöbbször – kivételt a Szebb Jövőért Polgárőr Egyesület jelent –, mint a Betyárseregnek, a Kárpát Haza Őrei Mozgalomnak, a Magyar Nemzeti Arcvonalnak és a Szebb Jövőért Magyar Önvédelemnek van tagsága, szervezeti struktúrája, akár honlapja is, de nem minősül bejegyzett szervezetnek, ezért csak a tagokkal szemben tudnak eljárni a hatóságok, az egész szervezettel szemben nem. A hivatalos, bejegyzett szervezetre a tagoknak ugyanis nincsen szüksége. Az internetes jelenlét láthatóvá teszi a szervezetet, alkalmas új tagok toborzására, a radikális csoportokra jellemző képi világ átadására és fenntartására. A jogi

megfoghatatlanság, „láthatatlanság” révén elkerülhetik a hatósági retorziókat, tevékenységük finanszírozása ugyanakkor megoldható legálisan működő szervezetek segítségével.

Spontán tiltakozás: Bukta és társai v. Magyarország

A vizsgált időszakban hatályos, a gyülekezési jogról szóló 1989. évi III. törvényt annak a törvényhozási folyamatnak részeként fogadta el a Nemzeti Kerekasztal tárgyalások során létrejött megállapodásoknak megfelelően a Népköztársaság utolsó Országgyűlése az első szabad választásokat megelőzően – a törvényes átmenetet biztosítandó – fogadott el.

A törvény értelmében a gyülekezési jog békés összejövetelek, tüntetések és felvonulások formájában gyakorolható, annak hatálya pedig nem terjed ki a választási törvény alá eső – azaz a kampányeseményekre – valamint az egyházi, kulturális és sport, illetve a családi rendezvényekre. A rendezvény szervezőjének csupán bejelentési kötelezettsége van az illetékes rendőrkapitányság felé, legkésőbb három nappal a rendezvényt megelőzően. A hatóság csak abban az esetben tilthatja meg a rendezvény megtartását, ha az a népképviseleti szervek vagy a bíróságok zavartalan működését zavarná, illetve ha a közlekedés más módon nem biztosítható. Ez utóbbi kitétel megteremti azonban annak a lehetőségét, hogy a rendőrség a közlekedés nagyarányú korlátozására hivatkozva ne engedélyezze egy rendezvény megtartását.

Az új kommunikációs eszközök révén azonban sokkal gyorsabban tudnak reagálni egy-egy eseményre a potencióális tiltakozó csoportok, mozgalmak, valamint gyorsabban is jut el a hír a mozgalomhoz is a sérelmekről. Hamarabb létrejön tehát a tiltakozást indokoltta és lehetővé tevő momentum. Ebben a helyzetben a háromnapos bejelentési idő kivárása ennek a momentumnak az elszalasztásával járna. Ez a helyzet állt elő a Medgyessy és Nastase találkozója ellen a Kempinski szálló előtt tartott tiltakozás során.

A Bukta és társai v. Magyarország ügyben a kérelmezők egy felosztatott tüntetés miatt fordultak az Emberi Jogok Európai Bíróságához. 2002 december 1-én a hivatalos látogatáson Magyarországon tartózkodó román elnök a Kempinski Hotelben kívánta megünnepelni Románia nemzeti ünnepét, amely az 1918-as gyulafehérvári országgyűlés azon döntéséről emlékszik meg, amelynek értelmében Erdélyt Romániához csatolták. A magyar miniszterelnök, Medgyessy Péter egy nappal korábban jelentette be, hogy részt vesz az ünnepségen. A Kempinski Hotel előtt egy spontán tüntetés kezdődött, amelyen mintegy 150 személy vett részt (ÁJOB, 2009: 28.). A szállodánál megjelent a rendőrség is, majd mikor egy robbanásszerű hang hallatszódott, kiszorították a tüntetőket, majd a tömeg feloszlott. A rendőrség érvelése szerint a robbanásra emlékeztető hang miatt a helyszínen lévő rendőrök joggal gondolhatták, hogy veszélyben vannak az ünnepségen részt vevők. A tüntetésen résztvevők a fel-

osztatás ellen kifogást emelve fordultak az illetékes Pesti Központi Kerületi Bírósághoz. A bíróság a rendőri intézkedést indokoltnak találta, rámutatott, hogy a felosztatásra a robbantásra emlékeztető hang észlelése után került sor, valamint a bejelentési kötelezettséget a spontán tüntetéseket beleértve mindenfajta tüntetésre alkalmazni kell. Az eljáró bíróság megjegyezte ugyanakkor, hogy a három napos bejelentési határidő nem tartható, ha a tüntetés oka három napot megelőzően nem látható, ennek szabályozása azonban a bíróság szerint a jogalkotó feladata. A kifogást emelők azok után, hogy a Fővárosi Bíróság helyben hagyta a határozatot és a Legfelsőbb Bíróság elutasította a kérelmet, az Emberi Jogok Európai Bíróságához fordultak (ÁJOB, 2009: 29). A bíróság megállapította, hogy a magyar bíróságok a bejelentési kötelezettségre hivatkozva ítélték jogszerűnek a rendőri intézkedést. Mivel az Emberi Jogok Európai Bírósága korábban megállapította, hogy az engedélyezési eljárás nem korlátozza a gyülekezési jog lényegét, valamint a tüntetőknek nem volt információjuk korábban arra vonatkozóan, hogy a magyar miniszterelnök megjelenik a román elnök ünnepségén, a békés tüntetés csupán az előzetes bejelentésre való hivatkozással nem lett volna felosztható, a hatóságok tehát megsértették a tiltakozók jogát a békés gyülekezéshez (ÁJOB, 2009: 31).²⁹

A magyar szabályozás teljes mértékben megfelel az olyan nemzetközi egyezményeknek, mint a Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya, mely szerint „a békés gyülekezés jogát el kell ismerni”, ugyanakkor a gyülekezési jog „gyakorlását csak a törvényben megállapított olyan korlátozásoknak lehet alávetni, amelyek egy demokratikus társadalomban az állam biztonsága, a közbiztonság és a közrend, illetőleg a közegészség, a közérkölcse vagy mások jogai és szabadsága védelme érdekében szükségesek.”

Magyarország 1992-ben csatlakozott az emberi jogok és alapvető szabadságok védelméről szóló Egyezményhez, amely az Egyezségokmányhoz hasonlóan – egy cikkben az egyesülési és a szakszervezet-alapítási joggal – mindenki számára alapvető jogként tárgyalja a gyülekezési jogot. A gyülekezési jog korlátozása ugyanakkor csak intézményes garanciák mellett lehetséges, és „amelyek egy demokratikus társadalomban a nemzetbiztonság vagy közbiztonság, a zavargás vagy bűnözés megakadályozása, a közegészség, az erkölcsök, illetőleg mások jogai és szabadságai védelme érdekében szükségesek.” Az Egyezmény megengedi továbbá, hogy a fegyveres erők, a rendőrség és az államigazgatás tagjai tekintetében a gyülekezési jog gyakorlását törvény korlátozza. Ezekhez a nemzetközi egyezményekhez való csatlakozás alapján az Emberi Jogok Európai Bíróságához fordulhat bármely szerződő fél, illetve magánszemély, ha az Egyezményben biztosított jogai sérültek, valamint minden rendes hazai jogorvoslati lehetőséget kimerített. Ilyen jogorvoslati eljárásban született meg a Bukta és társai v. Magyarország ügyben is az ítélet.

2008. május 27-én a gyülekezési jogról szóló 1989. évi III. törvényről hozott határozatot az Alkotmánybíróság. A határozat szerint a gyülekezési jog kiterjed azokra a békés rendezvényekre is, amelyeket a szervezőknek nem állt módjukban 72 órával korábban bejelenteni, valamint a nem szervezett, spontán rendezvényekre is. A késedelmes bejelentés önmagában – amennyiben a tüntetésre okot adó esemény nem előre látható – nem ad okot a rendezvény betiltására. Az AB alkotmányellenesnek nyilvánította és megsemmisítette 14. § (1) bekezdésének „bejelentés nélkül, a 7. § a) és b) pontjában foglaltaktól eltérően vagy” szövegrészét, amely alapján a rendőrség feloszlathatta a rendezvényt, amennyiben eltért az előzetesen bejelentett rendezvény kezdetének és befejezésének várható időpontja, helyszíne, útvonala, illetve a rendezvény célja, illetőleg napirendje.³⁰ A 2008-as határozattal az AB az Emberi Jogok Európai Bíróságának ítéletét erősítette meg. A EJEB és az AB döntése tehát szentesítette a spontán tüntetések gyakorlatát, mivel kimondta, hogy azok be nem jelentése önmagában nem lehet indok a rendezvény törvényellenessé nyilvánítására és a tüntetés feloszlatására.

KÖVETKEZTETÉSEK

A 2002-es és a nagyobb szabású 2006-os radikális jobboldali tiltakozó hullám során az alapkonfliktusok mellett a korábbiaktól hangsúlyosabban jelentek meg a köztéri, közrendi konfliktusok. A rendszerváltás óta nem zajlottak olyan erőszakos tiltakozások Budapest utcáin, mint a 2006-os forró ősztől. A rendőrséggel, hatósággal való összecsapás nem minden esetben öncél, részét képezi az alapkonfliktussal kapcsolatos véleménynyilvánításnak, azaz a hatóságok rendfenntartó jogának és képességének kétségbevonása. Másrészt a hatóságokkal való konfrontáció révén a tiltakozó csoportok belső kohéziója is nő, elmélyül a kölcsönös szolidaritás és az összecsapás emlékei a mozgalmi legendárium részévé is válhatnak.

Az erőszakos cselekmények nyomán felborult a közrendvédelmi partnerség a hatóságok és a tiltakozó csoportok között, illetve olyan tiltakozó csoportok jelentek meg a színen, amelyek nem voltak korábban részesei ennek a partnerségnek. Az új helyzetben új eszközök, tiltakozási és szervezeti formák jelentek meg, illetve korábbiak értelmeződtek át a szituációnak megfelelően. A bemutatott tiltakozási és szervezeti formák, azaz a spontán tüntetés, a tiltakozó tábor és a be nem jegyzett szervezet önmagukban nem erőszakosak, de más formákhoz hasonlóan magukban hordozzák az erőszak eszkalációjának lehetőségét. A repertoárban történt innováció motorja az új kommunikációs technológiák használata volt, amelyek másfelől az egész radikális jobboldali mozgalom megszerveződését is elősegítették (Mikecz, 2012: 70.).

2. táblázat. Az innovatív formák, az innováció tartalma és az hatásági válaszok

innovatív tiltakozási/szervezeti forma	tiltakozó csoport	nnováció tartalma	hatásági válasz
spontán tiltakozás	Medgyessy és Nastase találkozója ellen tüntetők	eseményekre való gyors reagálás, szimpatizánsok gyors értesítése	tiltakozás feloszlása
be nem jegyzett szervezetek	Magyar Gárda és utódszervezetei	intézményes szervezeti forma pótlása, mozgalmi folklór fenntartása	szervezet feloszlása, feloszlott szervezet egyenruhájának tiltása
tiltakozó tábor	Kossuth-téri permanens tiltakozók	fizikai mellett online jelenlét, infrastruktúra szervezése	adott terület műveleti területté változtatása, gyülekezési jog korlátozása nemzeti emlékhelyeken

Az új kommunikációs eszközök révén a tiltakozó csoportok gyorsabban értesülhetnek bizonyos történésekről, majd erre azonnal reagálhatnak is a szimpatizánsok, aktivisták értesítése révén. Ez tulajdonképpen minden szituációban igaz, ahol tiltakozó politikáról van szó. A magyar gyakorlatban azonban az 1989-es gyülekezési törvény még három napos határidővel számolt a gyülekezés bejelentése és annak rendőrségi engedélyezése során. A három nap azonban bizonyos esetekben túl sok idő, a sérelem tudomásul vétele és a mozgósításhoz pár óra elegendő lehet, gyorsan létrejöhet az a momentum, amikor egy csoport számára indokolt a tiltakozás és lehetősége is van rá. Így történt ez a Medgyessy és Nastase találkozója elleni tiltakozás esetében is. Ekkor a hatóságok arra hivatkozva nyilvánították jogellenesnek az eseményt és döntöttek annak feloszlatásáról, hogy azt előzetesen nem jelentették be az illetékes hatóságnál. Az Emberi Jogok Európai Bírósága azonban kimondta, hogy önmagában a bejelentés elmulasztása nem indokolhatja egy tüntetés feloszlatását. Ezt az Alkotmánybíróság is helybenhagyta, amikor határozatában kimondta, hogy a gyülekezési jog kiterjed a békés, de 72 órával korábban nem bejelentett rendezvényekre is.

A magyar hatóságok tehetetlennek bizonyultak a Magyar Gárda Hagyományőrző és Kulturális Egyesület feloszlatásáról szóló bírósági határozat végrehajtásánál. A bíróság kimondta, hogy az egyesülettel együtt a hozzá szorosan kötődő mozgalmat is érinti a feloszlítás. Természetesen egy mozgalmat nem lehet bírósági határozatokkal feloszlítani. Ahogyan arra a magyar politi-

katörténet is számtalan példát ad, a mozgalmakat még nem demokratikus politikai rendszerekben is nehezen lehet adminisztratív eszközökkel ellehetetleníteni. Egy kormányrendelet révén a tiltás kiterjedt a Magyar Gárda által használt vagy arra emlékeztető egyenruhára is. Az ilyen szabályozásoknak igen nehéz érvényt szerezni a radikális, szélsőséges mozgalmak esetében. A radikálisokat éppen a színes mozgalmi folklór jellemzi, amiben különféle nézetek, szimbólumok, szabadidős szokások, kulturális termékek találhatók. A jelképek, szimbólumok tekintetében a radikális mozgalmak különösen találékonnyak, minden esetben képesek helyettesíteni egy-egy betiltott jelképet egy arra emlékeztetővel. A német szélsőjobb az ógermán rúnákat és a 88-as számot emelte be a mozgalmi folklórba és adott nekik egy új, politikai jelentést. Ennek a folklórnak a fenntartása az interneten keringtetett zenék, képek, szövegek segítségével történik. Az internet ugyanakkor alkalmas arra is, hogy pótolja a bejegyzett szervezetet. Nincsen szükség közgyűlésre, választott tisztségviselőkre, bíróságon is kikényszeríthető szervezeti működési szabályzatra, ha mindez megoldható az online kommunikáció segítségével. Egy honlap vagy sokkal inkább honlapok hálózata alkalmas lehet a koordinációra, új tagok toborzására, az értelmezési keretek és a mozgalmi folklór fenntartására. Másrészről az online jelenlét igazodási, hivatkozási pont lehet egy be nem jegyzett szervezetnek tagsága, szövetségesei és ellenfelei számára. A radikális csoportok finanszírozására, a legális politikai tevékenység folytatására ugyanakkor alkalmasak lehetnek a visszafogottabb mozgalmi szervezetek.

A tiltakozó táborok tiltakozási és szervezeti formák is egyben. Legtöbbször a tiltakozás tárgyának helyszínén (beruházás, kitermelés) vagy szimbolikus térben (város főtere, állami hatalmat jelképező helyszínek) jönnek létre. A foglалás alkalmas a rendes működés megbénítására és a tiltakozók létezésének folyamatos demonstrálására. A Kossuth téren tüntetők szándéka eltérő volt, egyesek alkotmányozó nemzetgyűlés összehívását követelték, mások megelégedtek volna kormányváltással is. Ebben az időszakban azonban a rendes működés megzavarása volt, míg később – erőforrások híján – a Kossuth téren való jelenlét a „ki nem hunyó forradalmi láng” demonstrálása lehetett csak. Ebben, a későbbi időszakban nőtt meg a jelentősége a Kossuth téri tüntetőkhez köthető honlapok megjelenésének. Ezek a felületek részben olyan funkciókat láttak el, mint amilyenek a be nem jegyzett radikális szervezetek honlapjai. Egy tiltakozó tábor fenntartásához mindazonáltal biztosítani kell a tábor infrastruktúráját, a tábor védelmét, a táborban megfordulók koordinálását. Erről a fajta kommunikációról azonban sajnos nem sokat tudunk.

A bemutatott tiltakozási és szervezeti formák nem pusztán az új kommunikációs eszközök, mint az internet, mobiltelefon, közösségi alkalmazások függvényei, ahogy a globalizációkritikus mozgalom sem csak az internet gyermeke. Ezek a technológiák azonban elősegítették azok hatékony alkalmazását a hatóságokkal fellépő köztéri, közrendi konfliktusok során. Az innovatív til-

takozási, illetve szervezeti formák beemelését a radikális mozgalmi gyakorlatba a megbomlott közrendvédelmi partnerség miatt előállt új helyzet tette lehetővé. Megváltozott, kibővült a politikai lehetőségek struktúrája. Jelzi ezeknek a formáknak a sikerét, hogy azokra a hatóságok sem találtak eleinte adekvát választ.

JEGYZETEK

- ¹ MTI: Négy éve: Az őszi beszéd miatt kirobbant belpolitikai válság – KRONOLÓGIA (1. rész). 2010. október 15.
- ² MTI: A választási kampány részeként bejelentik a Parlament előtti tüntetést. 2006. szeptember 19.
- ³ MTI: Több százan tüntetnek Szekszárd belvárosában. 2006. szeptember 19.
- ⁴ MTI: A budapesti Kossuth téren 10-12 ezren tüntetnek. 2006. szeptember 24.
- ⁵ MTI: Kossuth tér – péntek este kezdődik a kulturális rendezvény. 2006. szeptember 28.
- ⁶ MTI: Választás 2006 – Tízezren a Kossuth téren. 2006. október 1.
- ⁷ MTI: Fidesz-nagygyűlés – Mintegy húszezer ember vett részt a Fidesz vasárnapi Kossuth téri demonstrációján. 2006. október 8.
- ⁸ MTI: Kossuth tér – nincs meg egyezés a tüntetők és a rendőrök között. FRISSÍTETT (új: a tüntetők tárgyalni akarnak). 2006. október 19.
- ⁹ MTI: Felszámolta a rendőrség a Kossuth téri tüntetést. 2006. október 23.
- ¹⁰ MTI: Folytatódik a Kossuth téri tüntetése – az örökmécsesnél demonstrálhatnak november végéig. 2006. október 28.
- ¹¹ MTI: A Kossuth tér használatát követelik az örökmécsesnél tüntetők. 2006. december 2.
- ¹² MTI: Hétfő hajnalra lebontotta a rendőrség a Kossuth téri kordonokat. 2007. március 19.
- ¹³ MTI: Választás 2010 – Nem tüntetnek tovább a Kossuth tériek. 2010. április 23.
- ¹⁴ MTI: Kormányváltás – Kiszorítják a tömeget a Vértanúk teréről. 2009. április 14.
- ¹⁵ OSZK: Kossuthter.com, képernyőfotók. Interneten: <http://epa.oszk.hu/00900/00991/fotok.html>
- ¹⁶ <http://www.jogiforum.hu/hirek/15025>.
- ¹⁷ Jogi Fórum: Gyülekezés: csak a kormány szigorítana. Interneten: <http://www.jogiforum.hu/hirek/15684>.
- ¹⁸ Fővárosi Törvényészék P.26453/2007/126 határozata.
- ¹⁹ MTI: Magyar Gárda néven „nemzeti önvédelmi” egyesületet alapított a Jobbik elnöke. 2007. augusztus 3.
- ²⁰ MTI: Letették esküjüket a Magyar Gárda tagjai. 2007. augusztus 25.
- ²¹ MTI: A Magyar Gárda felvonulása Tatárszentgyörgyön. (FRISSÍTETT: új: kisebbségi ombudsman, háttér). 2007. december 9.
- ²² MTI: Magyar Gárda-per: májusban folytatódik (FRISSÍTETT: új: a bíróság majd közleményben reagál). 2008. március 12.
- ²³ MTI: Magyar Gárda-per - Jogerősen feloszlatta az egyesületet a bíróság. 2009. július 2.
- ²⁴ MTI: Gárdista-demonstráció - Az előállítottak többségét elengedték. 2009. július 5.

- ²⁵ MTI: Jobbik-nagygyűlés - Újjáalakult a Magyar Gárdamozgalom – ÖSSZEFOGLALÓ. 2009. július 11.
- ²⁶ MTI: Rendőri intézkedés az esküt tett gárdisták ellen Szentendrén. 2009. augusztus 22.
- ²⁷ hvg.hu: A Jobbikkal is marakodó csoportokra esett szét a Magyar Gárda. 2013. június 28.
- ²⁸ MTI: A Gyulai Törvényszék elutasította a Szebb Jövőért Polgárőr Egyesület feloszlataásáról szóló keresetet. 2014. március 24.
- ²⁹ A Bukta ügyről és tanulságairól részletesen Szikinger István írt. (2007)
- ³⁰ 75/2008. (V. 29.) AB határozat.

IRODALOM

- Állampolgári Jogok Országgyűlési Biztosa (2009): Gyülekezési jogi projekt. In: *ÁJOB Projektfüzetek*, 2009/1.
- Altbach, Cohen (1990): American Student Activism: The Post-Sixties Transformation. *The Journal of Higher Education*, Vol. 61., No. 1.
- Atton, Chris (2003): Indymedia and „Enduring Freedom”: an exploration of sources, perspectives and news in an alternative internet project. In: *Studies in Terrorism: Media Scholarship and the Enigma of Terror*. Southbound Press, Penang.
- Ayres, Jeffrey M. (1999): *From the Streets to the Internet: The Cyber-Diffusion of Contention*. ANNALS, AAPSS, 566, November 1999
- Castells, Manuel (2010): *The Information Age: Economy, Society, and Culture*. Hoboken, Wiley-Blackwell.
- Della Porta, Donatella–Diani, Mario (2006): *Social movements: An introduction*. Hoboken, Wiley-Blackwell.
- Della Porta, Donatella–Herbert Reiter (1998): *Policing protest: the control of mass demonstrations in Western democracies*. University of Minnesota Press.
- Della Porta, Donatella–Hans-Peter Kriesi (1999): *Social movements in a globalizing world: an introduction*. Basingstoke, Palgrave Macmillan.
- Eisinger, Peter K. (1973): The conditions of protest behavior in American cities. *The American Political Science Review*, Vol. 67., No. 1., 11–28.
- Feigenbaum, Anna–Frenzel, Fabian–McCurdy, Patrick (2013): *Protest camps*. Zed Books
- Garrett, Kelly (2006): Protest in an Information Society: a review of literature on social movements and new ICTs. *Information, Communication & Society*, 9: 02, 202–224.
- Leister, Oliver (2013): Der Beitrag der Social Media zur Partizipation. *Forschungsjournal Soziale Bewegungen*, Jg. 26/2013, Heft 2.
- Kriesi, Hanspeter–Koopmans, Ruud–Duyvendak, Jan Willem–Giugni, Marco G. (1997): *New Social Movements In Western Europe: A Comparative Analysis*. London, Routledge.
- McAdam, Doug (1982): *Political Process and the Development of Black Insurgency, 1930–1970*. Chicago, The University Of Chicago Press.
- Mikecz Dániel (2012): Új pártok, változó mozgalmak: A radikális jobboldali és az alternatív mozgalmak pártosodása. In: Boda Zsolt, Körösi András (szerk.) *Van irány? Trendek a magyar*

- politikában*. Budapest, MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont Politikatudományi Intézet – Új Mandátum Kiadó.
- Mikecz Dániel (2007): Az internet szerepe az alternatív mozgalmak dinamikájában. *Információs Társadalom*, 2007., 3. szám.
- Mosca, Lorenzo–Donatella della Porta (2009): Unconventional Politics Online: Internet and the Global Justice Movement. In: Donatella della Porta (szerk.): *Democracy in Social Movements*
- Neidhardt, Friedhelm, Rucht, Dieter (1993): Auf dem Weg in die „Bewegungsgesellschaft“? *Soziale Welt*, Jg. 44 (1993), H. 3.
- Rucht, Dieter (2004): The quadruple ‘A’. Media strategies of protest movements since the 1960s. In: *Cyberprotest. New media, citizens and social movements*. Edited by Wim van de Donk, Brian D. Loader, Paul G. Nixon, Dieter Rucht.
- Szabó Máté (2007): *A tiltakozás kultúrája Magyarországon. Társadalmi és politikai tiltakozás 2*. Budapest, Rejtjel Politológia Könyvek, 27.
- Szabó Máté (2004): *Globalizáció, regionalizmus, civil társadalom*. Budapest, Századvég.
- Szabó Máté (1999a): A nyugati modellek és a magyar gyakorlat. A tömegdemonstrációk és a rendőrség viszonya Magyarországon a demokratizálódás folyamán. In: Szabó Máté, Dominique Wisler (szerk.): *Tüntetés, rendőrség, demokrácia*. Villányi úti könyvek, Politikatudományi Sorozat. Villányi úti Konferenciaközpont és Szabadegyetem Alapítvány, Budapest.
- Szabó Máté (1999b): A tüntetések rendőri kezelésének normái a Kádár-rendszerben (1957–1989). In: Szabó Máté, Dominique Wisler (szerk.): *Tüntetés, rendőrség, demokrácia*. Villányi úti könyvek, Politikatudományi Sorozat. Villányi úti Konferenciaközpont és Szabadegyetem Alapítvány, Budapest.
- Szikinger István (2007): A Bukta-ügy tanulságai. *Fundamentum*, 2007/4. szám.
- Tarrow, Sidney (2011): *Power in Movement: Social Movements and Contentious Politics*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Tarrow, Sidney–Donatella della Porta (2005): Conclusion: „Globalization”, complex internationalism and transnational contention. In: Donatella della Porta (szerk.): *Transnational protest and global activism*. Lanham, Rowman & Littlefield Publishers.
- Tilly, Charles (2004) *Social movements, 1768–2004*. Paradigm Publishers.
- Van Aelst, Peter, Stefaan Walgrave (2004): New media, new movements? The role of the internet in shaping the ‘anti-globalization’ movement in Cyberprotest. In: *New media, citizens and social movements*. Edited by Wim van de Donk, Brian D. Loader, Paul G. Nixon, Dieter Rucht.
- Van Laer, Jeroen, Peter Van Aelst (2010): Internet and socail movement action repertoires. Opportunities and limitations. *Information, Communication & Society*, Vol. 13., No. 8.

NEGATÍV KAMPÁNY A PÁRTOK KÖZVETLEN KOMMUNIKÁCIÓJÁBAN MAGYARORSZÁGON*

Nábelek Fruzsina

(PhD hallgató, Budapesti Corvinus Egyetem)

ÖSSZEFOGLALÁS

Jelen tanulmány a negatív kampány magyarországi alkalmazását vizsgálja a rendszerváltás óta lezajlott országgyűlési választási kampányokban. A dolgozat fő hipotézise szerint a pártrendszer átalakulása és a kampányok fejlődése, professzionalizálódása következtében a rendszerváltás óta nőtt a kampányokban megfigyelhető negatív üzenetek száma, azaz a magyar választási kampányok „negatívabbá” váltak. Emellett a tanulmány arra keresi a választ, hogy hogyan alkalmazzák a magyar pártok a negatív kampányt mint politikai marketing eszközt, milyen szerepet tölt be a kampánystratégiájukban, azaz mely pártok alkalmazzák ezt az eszközt, milyen típusú üzeneteket használnak, és ezeket a kampány során mikorra időzítik. A fenti kérdések megválaszolása érdekében a dolgozat a közvetlen politikusi megszólalások és pártnyilatkozatok tartalomelemzésével vizsgálja a rendszerváltás óta lezajlott országgyűlési választási kampányokat.

Kulcsszavak: negatív kampány ■ politikai kommunikáció ■ politikai marketing ■ országgyűlési választások

Napjaink választási kampányaival kapcsolatban általános kritika, hogy túl durvák, személyeskedőek, a valódi kérdések helyett a politikai sárdobálásról szólnak. A választók sok esetben a kampányt „negatívnak” élik meg, ami megerősíti őket a politikával vagy politikusokkal szemben tapasztalható elutasításban. A kampányok értékelésekor az egyik fő szempont Magyarországon is a kampány negativitásának megítélése. Minden választás után olvashatók olyan vélemények, amelyek a kampány durvaságáról szólnak, a politikai szereplők pedig már a kampány kezdetén azzal vádolják egymást, hogy a másik oldal negatív kampányra készül, vagy azt folytat.

Kérdéses lehet azonban, hogy a fent említett vélemények milyen értelemben használják a negatív kampány fogalmát. Negatív kampányon hétköznapi

* A tanulmány alapjául szolgáló szakdolgozat megírásában nyújtott segítségéért köszönettel tartozom konzulensemnek, Török Gábornak, illetve a tartalomelemzés kódolásának ellenőrzésében nyújtott segítségéért Patkós Veronikának.

értelemben általában a személyeskedő, nem politikai kérdésekről szóló kampányt értjük, a sárdobálással, az ellenfél akár alaptalan támadásával, a másik elleni uszítással azonosítjuk. A negatív kampányt ebből a szempontból egy nem kívánatos jelenségnek tarthatjuk, amit általában a választók is elítélnék, többen pedig a demokrácia működésére nézve is „veszélyesnek” tartanak (Mayer, 1996).

A negatív kampány azonban értelmezhető a politikai vita egy formájaként is, olyan eszközként, amely nem feltétlenül szűkül le a személyeskedésre, ellenben megfogalmazhat olyan kritikát, amely hasznos információként szolgálhat a választók számára. A negatív kampány nem új jelenség, már az ókori politikai versengéseknek is része volt, így végső soron egyidősnek tekinthetjük a demokratikus politikai rendszerek alapját képező politikai versennyel. Jelentősége a politikai marketing alkalmazásának elterjedésével értékelődött fel, amelynek alapvető célja, hogy a jelöltet pozicionálja a politikai piacon, megkülönböztesse, és jobb színben tüntesse fel az ellenfél jelöltjénél. A negatív kampányt így értelmezhetjük olyan politikai marketing eszközként is, amelynek célja – a különbségek hangsúlyozása révén – a jelölt imázsának felépítése, és a rivális imázsának lebontása.

Ahogy azt Tóth Andrea '90-es évekről szóló vizsgálatai (Tóth, 2002) bizonyítják, a negatív üzenetek a rendszerváltás óta a magyar választási kampányoknak is részei. Ugyanezt erősítik meg Kapitány Ágnes és Kapitány Gábor szimbólum- és értéküzenet-vizsgálatai, amelyek arra hívják fel a figyelmet, hogy 1998-tól, de különösen a 2002-es kampánytól kezdve jelentősen megnőtt a pártok kampányfilmjeiben megfigyelhető negatív értéküzenetek száma (Kapitány–Kapitány, 2003). A negatív kampány magyarországi alkalmazása növekedő szerepe ellenére nem került a kutatások fókuszába, elsősorban az egyes kampányok elemzése kapcsán találkozhatunk a jelenségre vonatkozó megállapításokkal. Ilyen elemzések például Török Gábor (2006, 2011) pártok kampánystratégiáját értékelő írásai, amelyek a politikai marketingben bevett kategóriák (erősségek, gyengeségek, pozicionálás, rivális, üzenet) mentén elemzik az egyes pártok kampányát. A negatív üzenetek ebben az értelmezésben a pártok pozicionálásának eszközei (Török, 2006: 56.). Mihályffy Zsuzsanna (2009) a Fidesz kampányainak fejlődéséről szóló elemzése alapján a negatív kampány terjedése a professzionalizálódás, a kifinomultabb politikai marketing-alkalmazás eredményének is tekinthető. A szerző szerint a párt a 2002-es választások után juthatott arra a következtetésre, hogy az ellenzéki pártoknak célszerű negatív kampányt folytatni, illetve hogy „a jól időzített, célzott negatív üzenetek rendkívül hatékonyak” lehetnek (Mihályffy, 2009: 127.). Az egyes kampányok elemzéséről szóló kutatások között némileg kivételt jelent Tóth Andrea fent említett több választásról és kifejezetten a negatív kampány szerepéről szóló vizsgálata. Eredményei alapján a rendszerváltás óta a negatív

üzenetek egyre nagyobb szerepet kapnak a pártok országos kampányaiban, ugyanakkor a szerző felhívja rá a figyelmet, hogy a kampányeszközök vizsgálata nem elegendő a jelenség leírására, mivel a negatív kampány gyakran más csatornákon, például a politikusi nyilatkozatokban jelenik meg (Tóth, 2002: 275.).

Jelen tanulmány célja a negatív kampány magyarországi alkalmazásának átfogóbb vizsgálata a közvetlen kommunikáció elemzésének segítségével. A tanulmány arra keresi a választ, hogy milyen szerepet tölt be a magyarországi országgyűlési választási kampányokban a negatív kampány mint politikai marketing eszköz, azaz hogyan alkalmazzák a pártok a negatív üzeneteket a kampánystratégiájukban. Kit és milyen típusú üzenetekkel támadnak, illetve valóban a kampányok negatívabbá válását tapasztalhatjuk a rendszerváltás óta? A kérdések megválaszolása érdekében a közvetlen politikusi megszólalások és pártnyilatkozatok tartalomelemzésével vizsgálom a rendszerváltás óta lezajlott magyar országgyűlési választási kampányokat.

NEGATÍV KAMPÁNY – ELMÉLETI HÁTTÉR

A Magyarországra vonatkozó hipotézisek felállítása előtt érdemes röviden áttekinteni a negatív kampányra vonatkozó külföldi kutatások fontosabb megállapításait, mivel ezek képet adhatnak a negatív üzenetek itthoni alkalmazásáról is. A negatív kampány kutatása a politikatudományban a politikai marketing alkalmazásának elterjedésével egy időben – a '90-es évek elején került előtérbe. A korszak legnagyobb hatású írása a témában Ansolabehere és Iyengar (1994) nevéhez fűződik, akik a negatív kampány részvételre gyakorolt hatását vizsgálták az 1992-es amerikai szenátusi választásokra vonatkozóan. A szerzők akadémiai sférán kívül is nagy figyelmet kapó megállapításai szerint a negatív kampány csökkenti a választói aktivitást – a vizsgált esetekben körülbelül 4-5%-kal – mivel nem motivál a szavazásra. Ennek oka, hogy – a stabil preferenciákkal rendelkező választók esetén – a támogatott jelöltet érő támadás elbizonytalanító hatású, míg az ellenfelet támadó kampány nem ad semmilyen további ösztönzést a részvételre. Utóbbi hatás érvényesül a bizonytalan, előzetes preferenciával nem rendelkező potenciális szavazók esetén is, akiket ráadásul a negatív üzenetek kifejezetten taszíthatnak a részvételtől. A szerzők demobilizációs hipotézise szerint a negatív kampány bizonytalan és motiválatlan állampolgárokat teremt, emellett pedig nem csak a jelöltekkel, de általában az egész politikai rendszerrel kapcsolatban is növeli a választók bizonytalanságát, és csökkenti a rendszer szereplőivel szembeni bizalmát. A szerzők eredményei tudományosan is alátámasztották a negatív kampány rossz megítélését, illetve megerősítették azokat a véleményeket, melyek szerint a negatív

kampányt valamilyen módon korlátozni kellene. Ha ugyanis a negatív kampány valóban ilyen mértékben csökkenti a részvételt, és eltávolítja az embereket a politikától, akkor a használata nem tekinthető egyszerű kampánytechnikai kérdésnek, mitöbb jogosnak tűnhet az a kritika, amely szerint a negatív kampány az egész politikai rendszerre ható jelenség, amely rontja a demokrácia „minőségét” (Brooks, 2006). Ugyanakkor a későbbi kutatások felhívták a figyelmet Ansolabehere és Iyengar munkájának hiányosságaira, így például a kísérleti módszerrel nyert eredmények alkalmazhatóságának korlátaira, az aggregált adatok közt található hibákra (Wattenberg–Brians, 1999). Az új eredmények ráadásul nem erősítették meg egyértelműen a demobilizációs hipotézist sem.¹

Ezzel párhuzamosan a kutatások egyre inkább kiterjedtek a hatásosság vizsgálatára, azaz arra hogy hogyan hat a negatív kampány a választói preferenciákra, illetve a pozitív kampánnyal összevetve mennyire tekinthető hatékony eszköznek. A kutatások azt mutatják, hogy a negatív kampányt a választók nem tartják kevésbé informatívna, mint a pozitív kampányt, mindkét típusú üzenetet ugyanúgy használják a véleményük kialakításakor.² A szerzők nagy része egyetért abban, hogy a negatív üzenetek figyelemfelkeltőek, jobban megragadják a választók és a média figyelmét is, mivel félelmekre, fenntartásokra építenek. A negatív kampány, szemben a pozitívval, erősebb reakciókat vált ki, és bár „lehet racionális alapú, mégis az érzelmekre hat” (Hargitai, 2002). Pinkleton (1997: 22.) szerint a negatív információkat eleve nagyobb részben vesszük figyelembe a döntéseinkben, illetve az ilyen döntések stabilabbak, mint a kizárólag pozitív érvekre alapozottak. Hasonló véleményen van Lau és Pomper is (2002), akik szerint az emberek a politikán kívül is hajlamosak úgy dönteni, hogy előbb a lehetséges veszélyeket és költségeket mérlegelik, és csak ezután számolnak a lehetséges előnyökkel. A negatív kampány tehát a választások kapcsán arra az alapvető ösztönre próbál hatni, hogy az emberek igyekeznek elkerülni a veszélyeket, ennek érdekében pedig a jövővel kapcsolatos bizonytalanságokra helyezi a hangsúlyt. A negatív üzeneteket alkalmazó jelölt vagy párt azt sugallja, hogy az ellenfél győzelme a választó számára – elsősorban a jelölt alkalmatlansága vagy politikai programja miatt – negatív következményekkel jár, a jelöltre vagy pártra szavazás azonban megvédheti ezektől a következményektől, azaz a félelmekre hatva igyekszik elkötelezni maga mellett a választót. Az érzelmekre gyakorolt hatás ugyanakkor nem jelenti azt, hogy a pártok képesek bármilyen „rémhírrrel” befolyásolni a választókat. A pozitív üzenetekhez hasonlóan a negatív üzenetek esetében is kulcsfontosságú, hogy azokat a választó hiteles információnak fogadja-e el. A negatív kampány a választó számára valós veszélyekre is rávilágíthat, emellett segíti a jelöltek megkülönböztetést, teret ad a vitának, kritikának, így a választók jobban megismerhetik az egyes indulók álláspontjait.

BUMERÁNGHATÁS ÉS A NEGATÍV KAMPÁNY HELYE
A KAMPÁNYSTRATÉGIÁBAN

Bár a negatív üzenetek hatnak a választókra, a szerzők arra is felhívják a figyelmet, hogy a negatív kampány megítélése általában rossz. Különösen igaz ez a személyes jellegű támadásokra, illetve az olyan esetekre, amelyekben a választók a támadást feleslegesen erősnek, túlzónak tartják (Stevens és mtsai., 2008). Ennek következményeként bumerángthatás jöhet létre, azaz a negatív kampány új választók megnyerése vagy a másik jelölttől való eltántorítása helyett szavazatvesztéshez is vezethet.

A bumerángthatás érvényesülése nem egyértelmű jelenség, így előzetesen nehezen mérhető fel, hogy egy adott kampány esetében a negatív üzenetek alkalmazása milyen reakciót vált ki a választókból.³ Ugyanakkor a jelöltek és tanácsadók a kampánystratégia kialakításakor figyelembe veszik a bumerángthatás megjelenésének lehetőségét. Skaperdas és Grofman (1995) negatív kampányról alkotott modellje szerint a jelöltek racionális cselekvők, akik a kampány adott pillanatában várható eredmény tükrében választják meg a kampánystratégiájukat. Két jelölt esetén, ha az egyik jelölt jelentősebb támogatottságot élvez, akkor inkább pozitív kampányt fog folytatni, mivel a negatív kampány minimális plusz szavazattal kecsegtet, ugyanakkor a bumerángthatás miatt szavazatvesztéssel fenyegethet. A szerzők szerint a negatív kampány elsősorban a hátrányban lévő jelölt eszköze, mivel alkalmas lehet arra, hogy a két jelölt közötti különbséget csökkentse, illetve a hátrányban lévő jelölt a bumerángthatástól is kevésbé tart, hiszen két jelölt versengése esetén a választás zéróösszegű játék: a vesztes számára – az eredményt tekintve – irreleváns, hogy végül hány szavazattal veszít. A modell alapján egy harmadik, esélyesnek tekinthető jelölt megjelenése annyiban árnyalja a kampány lefolyását, hogy az előnyben lévő jelöltet már várhatóan ketten fogják támadni, illetve folyhat negatív kampány a második jelölt ellen is. A harmadik jelölt ellen ugyanakkor a bumerángthatástól tartva, illetve amiatt hogy kicsi a felzárkózás esélye, az előnyben lévő jelöltek nem alkalmaznak negatív üzeneteket. Skaperdas és Grofman modelljét Theilman és Wilhite (1998) amerikai kampánytanácsadókkal készített interjúkkal támasztotta alá. A korábban szövetségi szintű választásokban közreműködő tanácsadókat az interjúk során arra kérték, hogy egy inkumbens és egy kihívó jelölt versenyében hipotetikus szituációkra nézve határozzák meg, hogy milyen stratégiát javasolnák a jelöltjeiknek. A kutatás megerősítette, hogy a tanácsadók elsősorban a jelölt támogatottságát és a lehetséges bumerángthatást figyelembe vételével választanak a pozitív és a negatív kampány között.

Harrington és Hess (1996) a kampányt az ideológiai térben elhelyezkedő szavazók támogatásáért folytatott harcként írják le. A pozitív kampány lényege, hogy a jelölt a térben középen lévő, ingadozó szavazók felé mozduljon, a

negatív kampány célja pedig az, hogy az ellenfelet eltolja ebből az irányból. Ha a támogatottság nem szimmetrikus, Harrington és Hess szerint a hátrányban lévő jelölt inkább negatív kampányt fog alkalmazni. A fenti szerzők kutatásai, illetve Harrington és Hess downsi alapokon nyugvó térmmodellje rávilágít arra, hogy a negatív kampány elsősorban a kétjelöltes, perszonalizált versengések jellemzője. A kétpártrendszerek sajátossága, hogy a verseny centripetális: a pártok illetve a jelöltek üzeneteiket tekintve a közép felé húznak. Ilyen esetben a versengő felek politikai pozíciói hasonlóak lehetnek, ezért kiemelten fontossá válik, hogy a jelöltek felhívják a figyelmet a különbségekre, amelynek jó eszköze lehet a negatív kampány. Mindezt erősíti, hogy a kétjelöltes versenyben, mint láthattuk, a hátrányban lévő jelöltek kevésbé tartanak a bumerángthatástól, a negatív kampány kockázata kevésbé tűnik jelentősnek. Ezt támasztja alá Hansen és Pedersen (2008) kutatása is, amely a negatív kampány alkalmazását a skandináv többpártrendszerekben vizsgálta. Az alapvető megállapításokban a szerzők egyetértenek Skaperdas és Grofman modelljével, ugyanakkor az eredmények alapján a negatív kampányt eleve kevésbé alkalmazzák a skandináv politikában, és a hozzá köthető hatások sem mutathatóak ki annyira egyértelműen, mint az amerikai politikai rendszer esetében. A szerzők ennek magyarázatát elsősorban az eltérő pártrendszerben és a kevésbé perszonalizált kampányokban, kisebb részben pedig a politikai kultúra sajátosságaiban látják. Míg a kétpártrendszerben a negatív kampánnyal az ellenféltől eltántorított szavazó csak a másik jelőltre szavazhat, vagy az otthonmaradás mellett dönthet, addig a többpártrendszerben a szavazó több másik párt közül is választhat. Ugyanakkor a bumerángthatás, ha érvényesül, akkor csak a támadót érinti, így a negatív kampány hatékonysága a többpártrendszerben kevésbé garantált: az elvett szavazatok nem biztos, hogy a negatív üzenetet alkalmazó jelőlnél hasznosulnak, míg a költségek egyértelműen csak nála jelennek meg.

HIPOTÉZISEK ÉS MÓDSZERTAN

A fentiek alapján a negatív kampány magyarországi alkalmazására vonatkozóan is hipotéziseket állíthatunk fel. Egyrészt mivel a negatív kampány alkalmazása kifizetődőbb a kétosztatú versenyekben, feltételezhetjük, hogy a Magyarország esetében is akkor találkozhattunk több negatív üzenettel, amikor a kampányban két esélyes párt/jelölt versengett egymással. Másiképpen megfogalmazva: mivel a kétpártrendszerekben jellemzőbb a negatív kampány, feltételezhetjük, hogy Magyarországon a pártrendszer koncentrálódásával nőtt a negatív üzenetek száma (1. hipotézis). Emellett érdemes megjegyezni, hogy a rendszerváltás után a kampányok fejlődése, a politikai marketing alkalmazásának elterjedése szintén erősítheti ezt a tendenciát. Másrészt ehhez kapcsolódóan feltételezhetjük, hogy a pártrendszer kétpólusúvá válása és a poli-

tikai kampányok fejlődése miatt nagyobb figyelem irányul a jelöltek személyére, azaz a rendszerváltás óta a magyar politika perszonalizálódott, így a negatív üzenetek között is nőhetett a személyek elleni támadások száma (2. hipotézis).

A negatív kampány kampánystratégiában betöltött szerepével kapcsolatban az idézett szerzők egyetértettek abban, hogy negatív üzeneteket inkább a kihívó/hátrányban lévő jelöltek alkalmaznak az inkumbens/előnyben lévő ellen, így Magyarország kapcsán is feltételezhetjük, hogy elsősorban az ellenzékben vagy hátrányban lévő pártoknál láthatunk negatív kampányt. Ugyanakkor a kampány során az előnyben és hátrányban lévő pártok felcserélődhetnek, azaz előfordulhat például olyan eset, hogy a kampány első szakaszában a kormány-, később pedig egy ellenzéki párt kerül előnybe, a negatív kampány iránya pedig elméletileg követi ezt a változást (3. hipotézist). A negatív kampány alkalmazása kapcsán érdemes még vizsgálni a negatív üzenetek időzítését. Ennek kapcsán előzetesen feltételezhetjük, hogy a választások közeledtével, a kampány intenzívebbé válásával nő a negatív üzenetek száma (4. hipotézis).

A fenti hipotézisek bizonyítására tartalomelemzéssel vizsgáltam a rendszerváltás óta lezajlott országgyűlési választási kampányokat, ezen belül pedig a pártok országos szintű kampányát. A negatív kampány megjelenhet kampányeszközök formájában, illetve a politikusok/pártok közvetlen kommunikációjában, így például közleményekben, nyilatkozatokban, beszédekben. A vizsgálat során az utóbbiakat elemeztem, mivel a közvetlen kommunikáció a kampányeszközöknél átfogóbb képet adhat a pártok teljes kampánystratégiájáról.⁴ A nyilatkozatok vizsgálatának egyik módja a médiafelületek, azaz például az írott sajtó vagy a televíziós híradók tartalomelemzése, azonban ebben az esetben számolni kellene a média szelekciós mechanizmusaival. Az üzenetek szelekciója illetve eltérő súllyal való megjelenése torzíthatják a kampánystratégiáról szóló elemzést, éppen ezért érdemes olyan forrást vizsgálni, amelyben a pártok „eredeti” szándéka, üzenetei jelennek meg. A magyar kampányok esetében az MTI hírarchívuma felel meg legjobban erre a célra, mivel a híradásokban szerepelnek a pártok hivatalos nyilatkozatai,⁵ a kampányeseményeikről szóló beszámolók, illetve fontosabb politikusaik egyéb nyilatkozatai is.⁶

A tartalomelemzés során a negatív üzenet szakirodalomban legtöbbször használt meghatározását használtam: negatív üzenetnek értékeltem minden olyan megnyilvánulást, amely egy egyértelműen azonosítható párt vagy párt-hoz tartozó politikus nyilatkozata, és egy szintén egyértelműen azonosítható pártot vagy politikust támadott, valamilyen szempontból kritikát fogalmazott meg vele szemben. Az elemzés során nem különböztettem meg „klasszikusnak” tekinthető kampányüzeneteket, azaz az olyan üzeneteket, amelyek a választások utánra jósolnak valamilyen negatív történést, illetve az aktuális ügyekre vagy a múltra vonatkozó üzeneteket. Ennek oka, hogy a gyakorlatban

az ex post kritikák és a klasszikus kampányüzenetek gyakran egybecsúsznak, így például gyakran találkozhatunk olyan ex post üzenetekkel, amelyek esetében a múltbeli eseményekre vonatkozó kritika célja, hogy a jövőre nézve azt sugallja, hogy az adott jelölt vagy párt alkalmatlan a kormányzásra. Ennek megfelelően az eredmények értékelésekor bizonyos esetek kivételével nem térek ki a két üzenettípus megkülönböztetésére.

A negatív üzeneteket az amerikai kampányokról szóló kutatások általában személyes és issuekhoz, szakpolitikákhoz kötődő negatív kampányra bontják tovább. Magyarország kapcsán hasznosnak tűnik egy harmadik, pártokra vonatkozó kategória felállítása, mivel míg az amerikai politikában ez a szempont kevésbé hangsúlyosan jelenik meg, addig a magyar parlamenti választási kampányok továbbra is elsősorban a pártok között zajló versenyről szólnak, így több ilyen üzenettel találkozhatunk, ezek pedig nem sorolhatóak be a fenti két kategóriába. Ennek megfelelően a tartalomelemzés során a következő kategóriák szerint soroltam be a negatív üzeneteket:

- személyes: minden olyan kritika, amely egy politikus személyes adottságaira, képességeire, politikán kívüli múltjára, magánéletére stb. vonatkozik;
- politikai: minden olyan kritika, amely a másik pártot vagy politikust szakpolitikai programjára, döntéseire, illetve a kormányzati politikára és annak eredményeire vonatkozóan támadja;
- párt: minden olyan negatív üzenet, amely a másik párt tevékenységére, üzeneteire, világnézetére, általa követett politikai ideológiára irányul.⁷

A negatív üzenetek irányának meghatározása érdekében, a kategóriákba sorolás mellett, rögzítésre került az is, hogy az egyes üzenetek melyik párttól származnak, és kit támadnak. A tartalomelemzés során a kormánypártok elleni üzeneteket abban az esetben, ha a nyilatkozat, nem nevezte meg kifejezetten valamelyik kormánypártot vagy pártokat, „kormány” elleni üzenetként értékeltem. Ennek oka elsősorban az, hogy a koalíciós kormányok esetében nem minden esetben dönthető el, hogy melyik párt ellen szól a negatív kampány, mitöbb a legtöbb esetben a támadott általánosságban a kormány, a negatív kampány célja a kormány leváltásának elérése.

Az elemzésben minden választás esetében az első fordulót megelőző hat hónapos időszakot vizsgáltam, amelyet három további szakaszra osztottam, annak érdekében, hogy képet kapjunk arról, hogy a kampány mely szakaszában erősebb a negatív kampány: a választások kihirdetéséig tartó időszakra, a választások kihirdetésétől az első fordulót megelőző két hétig tartó időszakra, illetve a választásokat megelőző két hétre. Az első két időszak esetében a tartalomelemzés két-két hét híreit fedte le, amelyhez rétegzett mintavételt alkalmaztam: mindkét időszakban két konstruált hetet, azaz véletlenszerűen kiválasztott napokból létrehozott hetet vizsgáltam. Emellett a vizsgáltam – a 2010-es választásokig – a két forduló közötti időszakot is.

EREDMÉNYEK

Negatív üzenetek száma és típusa

A tartalomelemzés eredménye alapján a rendszerváltás óta nő a negatív kampányüzenetek száma, a vizsgált időszakok alapján azonban ez a növekedés nem volt egyenletes. A legkevesebb negatív üzenettel az 1990-es választás előtti kampányban találkozhatunk. Az első szabad választások előtt fél évvel még nem beszélhetünk valódi kampányról, a vizsgált időszakban még javában zajlottak a rendszerváltás eseményei. A pártok ebben az időszakban a nyilatkozatok alapján is együttműködőbbek voltak egymással, és – bár egyre kisebb mértékben, ugyanezt tapasztalhatjuk a kampány további szakaszaiban is. A választási kampány ténylegesen 1990-ben indult be, ám a vizsgált napok alapján a negatív üzenetek száma ekkor sem növekedett meg jelentősen. Általánosságban az összes pártnál megfigyelhető, hogy a kampányban inkább a saját programjukat igyekeztek bemutatni a választóknak, illetve a demokratikus választások jelentőségét próbálták felhívni a figyelmet, így a negatív kampány a pártok közvetlen kommunikációjában nem töltött be nagy szerepet. Ennek megfelelően a negatív üzenetek típusukat tekintve inkább a kormányzati teljesítményre, a gazdasági válságra, illetve a párt kategóriába sorolható üzenetekben belül a kampányolás módjára vonatkoztak.

1. táblázat. A negatív üzenetek száma és az egy napra eső üzenetek száma a vizsgált időszakokban

	Negatív üzenetek száma	Átlag
1990	109	2,05
1994	239	3,98
1998	233	4,40
2002	564	10,53
2006	618	11,66
2010	335	6,32
2014	788	18,76

Ezzel szemben 1994-ben és 1998-ban a pártok már bátrabban nyúltak a negatív kampányhoz, amihez hozzájárult, hogy az első ciklus után a rendszerváltó ellenzéki pártok közötti viszonyok is tisztábbá váltak. 1994-ban a negatív kampányüzenetek nagy része a párt vagy politikai kategóriába sorolható, és ezen belül is két téma köré csoportosult. Egyrészt az MDF vezette kormánykoalíció kormányzati teljesítményét érte rendszeres kritika az életszínvonal romlása és a munkanélküliség emelkedése miatt. Ennek kapcsán a tipikus negatív üzenet volt a rendszerváltás éveivel való összehasonlítás, ugyanakkor pedig elmondható, hogy az 1994-es kampányban – különösen a hivatalos kampányidőszak-

ban – megjelentek a klasszikus, kifejezetten jövőre vonatkozó kampányüzenetek, így a kormányzás kritikáját az ellenzéki pártok gyakran összekötötték azzal az üzenettel, hogy az MDF újráválasztása tovább mélyítené a válságot. Másrészt az MSZP fokozatos erősödésével a kampány másik fő témájává – a jobboldali és liberális pártok részéről – a kommunista rendszerre való visszarendeződés veszélye vált, így visszatérő üzenet volt például a „rég emberek visszatérése” az „alkotmányos diktatúra”, illetve a nyugati integráció veszélybe kerülése. 1998-ra a pártok egymáshoz való viszonya rögzült, ennek ellenére a vizsgált napok alapján nem zajlott intenzívebb negatív kampány, mint négy évvel korábban. Az üzenetek nagy része az előző választási kampányhoz hasonlóan a kormányzati teljesítményhez, elsősorban pedig a Bokros-csomaghoz kapcsolódott.

A '90-es évek kampányaihoz képest 2002-től jelentős változások figyelhetőek meg, mind általánosságban a magyarországi politikai kommunikációban, mind a negatív kampány alkalmazásában. A 2000-es évek kampányai már professzionális, a modern kampánytechnikákra és a politikai marketingre épülő kampányoknak tekinthetőek, amelyekben a negatív üzenetek alkalmazása fontos eleme a pártok stratégiájának. A 2000-es évek kommunikációja kapcsán azt tapasztalhatjuk, hogy a pártok között egyfajta nyilatkozatháború folyik: jelentősen megnőtt a pártok és politikusaik nyilatkozatainak száma, és minden megnyilvánulásra azonnal reagál a másik oldal egy ellenközleménnyel. Tovább növeli a negatív kampányüzenetek számát, hogy a kampányesemények száma szintén megnőtt, a vezető politikusok országjáró körutakra indulnak a választások előtt, amely egyben azt is jelenti, hogy többet kommunikálnak a választókkal, több nyilatkozatot adnak ki, és több beszédet tartanak. Emellett megfigyelhető, hogy a pártok sokkal tudatosabban alakítják a kampánystratégiájukat, és ez a változás a kiadott nyilatkozatokban és a politikusok közvetlen kommunikációjában is érzékelhető. A negatív kampány tudatos, megtervezett alkalmazása mellett a két nagy párt közötti verseny éleződésével a negatív üzenetek számának jelentős növekedését figyelhetjük meg (2. táblázat). A 2002-es és 2006-os viszonylag szoros versenyben egyik párt sem rendelkezett akkora előnnyel, amely lehetővé tette volna, hogy kizárólag pozitív kampányt alkalmazzon. Mindkét kampány esetén megfigyelhető, hogy a nagy pártok nagy hangsúlyt fektettek a negatív üzenetekre, illetve a választások tétjének érzékeltetésére, amit bizonyít, hogy megnőtt a kifejezetten jövőre vonatkozó negatív üzenetek száma is. Míg a kampány elején továbbra is a kormányzati teljesítményt értékelő szakpolitikai jellegű üzenetek voltak a jellemzőek, a hivatalos kampányidőszakban már mindkét fél részéről gyakorivá váltak a lehetséges megszorításokkal, adóemelésekkel, a másik oldal programjának megvalósíthatatlanságával foglalkozó nyilatkozatok. Ugyanakkor érvényesülni látszott az a hatás is, hogy a két fő esélyes kiemelkedésével a verseny egyre inkább egy zéróösszegű játékra hasonlított, amelyben a hátrányban lévő párt-

nak kevesebb a veszténivalója, ezért szívesebben alkalmaz negatív kampányt. Mindez különösen érzékelhető 2002-ben a Fidesz két forduló közötti, szinte kizárólag negatív üzenetekre épülő, és kisebb mértékben a párt 2006-os közvetlen a választások előtti és két forduló közötti kampányán.

2. táblázat. A személyes üzenetek száma és az összes üzenethez viszonyított aránya a vizsgált kampányokban

	Személyes üzenetek	
1990	7	6,42%
1994	21	8,79%
1998	29	12,35%
2002	94	16,67%
2006	149	24,11%
2010	51	15,22%
2014	191	24,24%

A párt típusú üzeneteken belül szintén változás látszik 2002-ben és 2006-ban: az ideológiai jellegű üzenetek némileg háttérbe szorultak, és a hangsúly áttevődött a pártok egyes ügyeire, botrányaira illetve a korrupció témájára. Emellett – bár korábban is volt rá példa – 2002-től megnő az olyan negatív üzenetek száma, amelyekben a pártok egymás kampánymódszereit kritizálják, a másik felet negatív kampánnyal, rágalmozással, tudatos hisztériakeltéssel gyanúsítják. Amellett, hogy a pártok kampánystratégiájának része lehetett annak sugallása, hogy a másik félnek nincs programja, 2002-től valóban jelentősen megnőtt a negatív kampány alkalmazása, azaz a „vádaknak” volt alapja.

2002-re a vizsgált napok alapján jelentősen nőtt a személyekre vonatkozó negatív kampányüzenetek száma is (3. táblázat), a támadások nagy része pedig a két szembenálló miniszterelnök-jelöltet érintette. Medgyessy Péter esetében a negatív üzenetek a kormányfő-jelölt kommunikációs és vezetői képességeiről, alkalmasságáról szóltak, míg Orbán Viktort a kampány első felében, a csatládjához, tanácsadóihoz közel álló cégek támogatásával vádolták, az első forduló után pedig a Fidesz nagygyűlésén elmondott beszéde miatt támadták. Emellett 2002-ben mindkét miniszterelnök-jelölthöz kapcsolódott egy-egy botrány is, – Medgyessyhez a Gresham-ügy, Orbánhoz pedig a bostoni útja – amelyet az ellenfél igyekezett kampánytémává tenni. Míg 2002-ben több politikusra vonatkoztak a személyes üzenetek, így például sok támadás érte Kövér Lászlót a „köteles beszéd” miatt, addig 2006-ban a negatív kampány ezen része már főként csak a két esélyes miniszterelnök-jelöltre koncentráldott.

2006-ig a negatív kampány alkalmazásának folyamatos növekedését figyelhetjük meg, ám ez a tendencia a 2010-es kampánnyal megtörik: a negatív üzenetek száma jelentősen lecsökkent a korábbiakhoz képest. A csökkenés egyik

magyarázata, hogy a 2010-es választás tipikusan azon kampányok közé tartozik, amelyben az egyik párt jelentős előnnyel rendelkezik, így nem folytat negatív kampányt. A vizsgált napok alapján valóban azt láthatjuk, hogy a Fidesztől származó negatív üzenetek száma jelentősen lecsökkent a 2002-es és 2006-os kampányokhoz képest. Ugyanakkor a korábbiakhoz képest csökkent az MSZP negatív üzeneteinek száma is, amely jelenség mindenképpen figyelemre méltó, hiszen a korábban látott modellek alapján a jelentős hátrányban lévő párt elméletileg ösztönözve érzi magát a negatív kampány alkalmazására. Feltételezhetjük azonban, hogy 2010-ben a szocialisták mégis tartottak a bumerángthatástól, azaz attól, hogy egy intenzívebb negatív kampány még több ingadozó szavazót idegenít el a párttól. Ennek magyarázata egy harmadik középérső párt, a Jobbik megerősödése, illetve a Fidesz lehetséges kétharmados győzelme lehetett, azaz az MSZP a kampány során két másik párttal szemben sem engedhette meg magának a további szavazatvesztést, ami összességben csökkenthette a hajlandóságukat a negatív kampány alkalmazására. Az MSZP emellett 2010-ben nem rendelkezett igazán meghatározó negatív üzenettel: míg a 2006-os kampányukban többfajta üzenet vonul végig, addig 2010-ben az üzenetek kizárólag a Fidesz túlhatalmáról és a Jobbikhoz való kötődéséről szóltak, amely egyben a kampány lefutottságáról is képet ad.

A negatív üzenetek számának csökkenéséhez hozzájárulhatott az is, hogy az inkumbens miniszterelnök nem indult újra a választásokon. Mindez látható a személyeket támadó negatív üzenetek számának jelentős visszaesésében is. A Fidesz, kommunikációja alapján, az MSZP új jelöltjét tudatosan nem kezelte valódi kihívónak, így nem is folytattak ellene negatív kampányt. A párt Mesterházy Attilával kapcsolatos stratégiáját jól mutatja, hogy a baloldali miniszterelnök-jelöltjét még a kampány vége felé is kevesebbszer említették meg, mint Gyurcsány Ferencet vagy Bajnai Gordont.

A kivételnek tekinthető 2010-es kampány után a 2014-es újra a korábbi kampányokkal mutat hasonlóságot, mind a negatív kampányüzenetek számában, mind az üzenetek típusában. A 2014-es a rendszerváltás óta lezajlott legnegatívabb kampány: a negatív üzenetek száma körülbelül kétszeresére nőtt 2010-hez képest, ugyanakkor ez a szám jelentősen meghaladja a 2006-os szintet is, annak ellenére, hogy a pártok közötti verseny szorosságában inkább a négy évvel korábbi választásokhoz hasonlított. Mindezt elsősorban a választási rendszer megváltozásával a többségi elv erősödése, illetve a Fidesz 2010-hez képest eltérő kampánystratégiája magyarázhatja. Mindkét változásról elmondható, hogy elsősorban az ellenzéket érintette, és abba az irányba hatott, hogy a megosztott baloldal egy blokként jelenjen meg a választások előtt, így a választási rendszerből adódó nyomás a közös indulásra, és az, hogy a kormánypárt már a kezdetektől egységesként kezelte a baloldali pártokat, ahhoz vezetett, hogy a Fidesz láthatóan képes volt a 2014-es kampány irányítására. A baloldali pártok negatív kampánya elsősorban a kormányzati teljesítmény

támadására épült, ugyanakkor sok esetben éppen ezzel adtak teret a Fidesz ellentámadására. Ennek leglátványosabb példája a kampány egyik központi témája, a „rezsicsökkentés”, amelynek a támadásával az ellenzék egyrészt segítette a kormánypart „folytatásról” szóló pozitív kampányát, másrészt a Fidesz negatív kampányának egyik kiindulópontjává tette azt az üzenetet, hogy az ellenzék eltörölné a rezsicsökkentést, illetve minden más, választók számára pozitív kormányzati intézkedést. A Fidesz a klasszikus – jövőre vonatkozó – szakpolitikai kampányüzeneteket összekötötte a baloldali előző kormányzására vonatkozó negatív üzenetekkel.

Az üzenetek típusát tekintve a 2014-es kampány a vizsgált napok alapján szintén a nyolc évvel korábbi kampány mintájához hasonlít, így az üzenetek típusonkénti aránya nagyjából a 2006-os kampány arányainak felelt meg. A személyes üzenetek száma – a negatív üzenetek számának növekedésével – tovább nőtt 2006-hoz képest, ami jelentős változást jelent a 2010-es kampányhoz viszonyítva. A személyes üzenetek nagy része Orbán Viktor, illetve a három baloldali vezető Bajnai, Gyurcsány és Mesterházy között oszlottak meg. A legtöbb támadás a 2010-es kampányhoz hasonlóan Orbánt érte (a személyekre vonatkozó üzenetek 43%-a) ezek egy része pedig összekapcsolódott olyan szakpolitikai döntések kritikájával, amelyek valamilyen módon a miniszterelnök személyéhez kötődtek, illetve a korábbi kampányokhoz hasonlóan az Orbán elleni kampányban megjelennek a klientúra segítéséről, a „birodalom-építésről”, és a hatalomféltésről szóló üzenetek. A baloldalra vonatkozóan a kampány első szakaszában a személyes üzenetek elsősorban Bajnai Gordon és Gyurcsány Ferenc ellen szóltak, később a Bajnai elleni üzenetek száma visszaesett, és a kampány elsősorban Gyurcsány és Mesterházy ellen irányult. A Gyurcsány elleni üzenetek nagy része azonban nem aktuális ügyekhez kapcsolódott: a volt miniszterelnök neve egyfajta hívószóként – „Gyurcsánykoalíció” – jelent meg az előző baloldali kormányzás kritikájával kapcsolatban. Mindhárom baloldali vezetőhöz köthető üzenet volt a lehetséges kötődésük a Simon-ügyhöz, a kampány végén viszont ezek a támadások már elsősorban a miniszterelnök-jelölt Mesterházyra éleződtek ki. Összesítve a legtöbb személyes üzenetet a kampányban a baloldali összefogás pártjai használták, ezen belül is az MSZP és az Együtt-PM folytatott negatív kampányt elsősorban Orbán Viktor ellen.

A negatív kampány iránya

A negatív kampány irányát tekintve a tartalomelemzés eredményei alapján a magyar választási kampányokban is érvényesül az a tendencia, hogy negatív üzeneteket elsősorban a kihívó vagy hátrányban lévő pártok alkalmaznak az inkumbens vagy előnyben lévő ellen. A kampányok első szakaszára a vizsgált

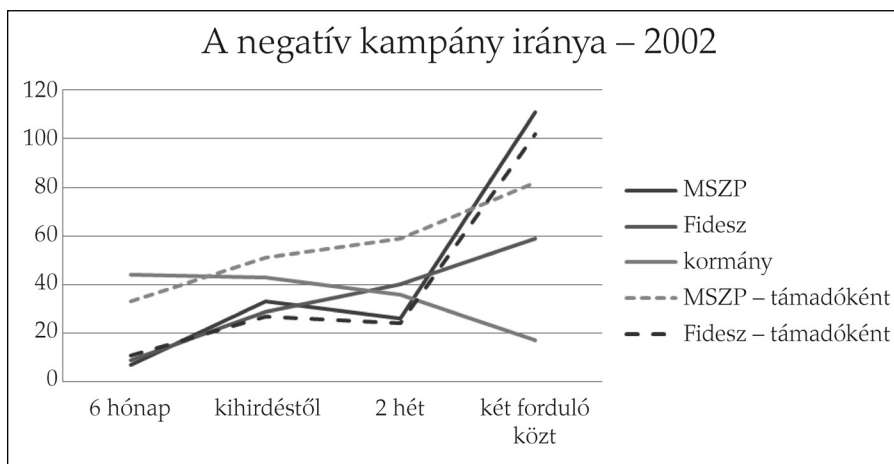
napok alapján általában jellemző, hogy a legtöbb negatív üzenet a kormány vagy a kormányon lévő pártok ellen irányul, az ellenzéki pártok ellen pedig egyáltalán nem folyik negatív kampány. Ez alól némileg kivételt jelent a 2010-es kampány, amelyben a korábbiakhoz képest jelentős számú negatív üzenet szólt a Fidesz ellen (az összes üzenet több mint 34%-a) már a kampány első szakaszában, ami elsősorban azt erősíti meg, hogy a párt viszonylag korán a választások fő esélyeseként jelent meg. Az első forduló közeledtével a támadások fókuszja áttevődik az esélyes pártra, amelynél ezzel párhuzamosan csökken a negatív kampányüzenetek száma, így 1990-ben fokozatosan nőtt az MDF, 1994-ben az MSZP, 1998-ban pedig a Fidesz ellen folytatott negatív kampány mértéke. Utóbbi esetében ugyanakkor érdemes megjegyezni, hogy a Fidesz elleni negatív üzenetek száma a választások előtt közvetlenül sem haladták meg a kormány, illetve az MSZP elleni üzenetek számát, ezzel összhangban pedig a tartomelemzés eredménye azt mutatja, hogy a baloldali pártok a kampány végén sem alkalmaztak intenzív negatív kampányt.

Némileg eltérő mintát követ a 2006-os és a 2014-es kampány, mivel ezekben az esetekben az inkumbens és az esélyes párt ugyanaz volt, illetve mindkét kampányról elmondható, hogy az ellenzéki pártok ellen is folyt negatív kampány. 2006-ban a legtöbb negatív üzenet a kormányt illetve az MSZP-t támadta, ugyanakkor a választások kihirdetésétől kisebb mértékben, de negatív kampány folyt a Fidesz ellen is, amely elsősorban azzal magyarázható, hogy az MSZP nem tudott jelentős előnyre szert tenni. Ezzel szemben 2014-ben a Fidesz viszonylag biztosnak tűnő előnnyel kezdte meg a kampányt, ennek ellenére a párttól származó negatív üzenetek aránya végül megközelítette a baloldali pártoktól származó üzeneteket.⁸ A kormánypárt esetében intenzívnek tekinthető negatív kampányt elsősorban a Fidesz – a rezsicsökkentés példáján keresztül már bemutatott – „ellentámadásra” épülő kampánystratégiája, illetve ehhez kapcsolódóan az egész kampány során hangsúlyozott kormányzati eredmények megvédéséről szóló narratíva magyarázhatja.

Speciális esetet jelent a 2002-es választást megelőző időszak, amelynek során a negatív üzenetek irányának egy kampányon belüli változását figyelhetjük meg.

2002-ben a negatív üzenetek nagy része – kb. 70%-a – a vizsgált időszakokban a két nagy párttól származott. A kampány első felében a legtöbb negatív üzenet a kormányra és a Fideszre vonatkozott, miközben az MSZP elleni támadások száma alig változott a hivatalos kampányidőszak alatt. Azonban miután az MSZP az előzetes várakozásokkal szemben megnyerte az első fordulót, azaz előnyben lévő párttá vált, a Fidesz intenzív negatív kampányba kezdett: a tőlük származó, illetve az MSZP ellen irányuló negatív üzenetek száma látványosan megnőtt az első forduló előttiekhez képest. Mindeközben nőtt az MSZP negatív üzeneteinek száma is, ezek nagy része azonban a Fidesz

kommunikációjára történő reakció volt, a negatív kampányról, ehhez kapcsolódóan pedig a jobboldali párt „szélsőséges” megnyilvánulásairól szólt. Az 1. ábra jól mutatja, hogy az MSZP elleni negatív üzenetek szinte egészében a Fidesztől származtak, illetve látható az is, hogy az MSZP elleni negatív kampány jelentősen megnőtt a két forduló között. Emellett látható, hogy az MSZP negatív kampányüzeneteinek száma a Fidesz üzeneteinek számával szemben viszonylag egyenletesen emelkedett a kampány során, amiből következtethetünk arra is, hogy a szocialisták kampánystratégiájában nem történt olyan éles váltás, mint a Fideszében.

1. ábra. A két nagy párttól származó illetve a két nagy párt ellen irányuló negatív üzenetek számának változása a 2002-es kampány során.

Kisebb pártok és a negatív kampány

A negatív kampány irányára vonatkozó eredmények kapcsán érdemes kitérni a kisebb pártok által alkalmazott, illetve az ellenük folyó negatív kampányra. Mint Skaperdas és Grofman (1995) modellje szerint láthattuk, a negatív kampány elsősorban a győzelemre esélyes pártok között zajlik, és a harmadik vagy kisebb pártok ellen – ha azok nem jelennek meg esélyesként – ritka a negatív kampány, ugyanakkor ezek a pártok is alkalmazhatnak negatív üzeneteket mind az első, mind a kihívó párt ellen.

A kisebb pártok ellen irányuló negatív üzenetek kapcsán a tartalomelemzés eredményei eltérő képet mutatnak az első és a '98 utáni kampányokról. 1990-ben és '94-ben a viszonylag kevés negatív üzenet mellett azt tapasztalhatjuk, hogy a pártok által alkalmazott, és a rájuk irányuló negatív kampányüzenetek száma jobban megoszlott, mint a későbbi kampányokban. Ennek oka

egyrészt, hogy mint már láthattuk, az első két választás esetében a negatív kampány nem töltött be jelentős szerepet a pártok kampánystratégiájában, amelynek eredményeként kevesebb üzenet oszlott meg több párt között. A negatív üzenetek egy része adott ügyekre, nyilatkozatokra reagált, így az üzenetek végeredményben bármelyik pártot érinthették. Másrészt a rendszerváltás utáni első időszakban a pártrendszer instabil, kevésbé koncentrált és heterogénebb volt, így pedig az erőviszonyok sem voltak egyértelműek, azaz a kampány során bizonytalanabb volt, hogy melyik párt a fő esélyes, illetve hogy melyik párt kivel hajlandó esetlegesen koalíciót kötni. Ilyen körülmények között nehezebb lehetett meghatározni azt is, hogy az inkumbensen kívül melyik pártot *kell* és melyiket *lehet* negatív kampánnyal támadni. Ez egyben olyan tényező lehetett, amely csökkentette a negatív kampány alkalmazását, azaz kevesebb negatív üzenetet eredményezett, mint a későbbi kampányokban, illetve a negatív kampány irányát is bizonytalanabbá tette.

3. táblázat. A kisebb pártok ellen irányuló negatív üzenetek aránya az összes negatív üzenethez viszonyítva 1998 óta

	A kisebb pártok ⁹ ellen irányuló negatív üzenetek aránya
1998	25,52%
2002	19,13%
2006	6,52%
2010	12,67%
2014	2,3%

Ezzel szemben 1998-tól a kisebb pártok elleni negatív kampányüzenetek aránya folyamatosan csökkent egészen a 2010-es kampányig, így a kampányok elsősorban a két nagy párt között zajlottak. Mindez megmutatja a pártrendszer koncentráltodását, azaz a választásokon esélyes pártok számának csökkenését, illetve bizonyítja azt is, hogy az esélytelen pártok ellen nem jellemző a negatív kampány. Míg 2002-ben a negatív kampányüzenetek egy része kifejezetten az SZDSZ ellen szólt, addig 2006-ban már a támadások több mint 90%-a a kormány, illetve az MSZP és a Fidesz között oszlott meg. 2010-ben aztán a kisebb pártok ellen irányuló kampányüzenetek száma újra megnőtt, célzottjuk pedig elsősorban a Jobbik volt, amely ellen a választások kihirdetése után gyakorlatilag minden párt használt negatív üzeneteket, ezek száma pedig a választások közeledtével illetve a párt erősödésével folyamatosan nőtt. Amellett hogy a Jobbikot mint szélsőséges pártot támadták, a Fidesztől származó üzenetek között találhatók olyanok is, amelyek arra hívják fel a figyelmet, hogy a pártra leadott szavazatok „elvesztegetettek”, azaz a Fidesz tarthatott attól, hogy a Jobbik miatt szavazatokat veszít. Érdeemes megjegyezni azonban, hogy

a Jobbik ellen irányuló negatív üzenetek száma a vizsgált napok alapján a két nagypárthoz viszonyítva kicsi, az összes negatív üzenetnek csak 8,3%-át teszi ki, azaz – a pártok közvetlen kommunikációja alapján – nem beszélhetünk arról, hogy a Jobbik ellen erős negatív kampány folyt volna. Végül 2014-ben a kisebb pártok ellen folyó negatív kampány hiánya kapcsán újra a 2006-ig tartó tendencia folytatását láthatjuk.

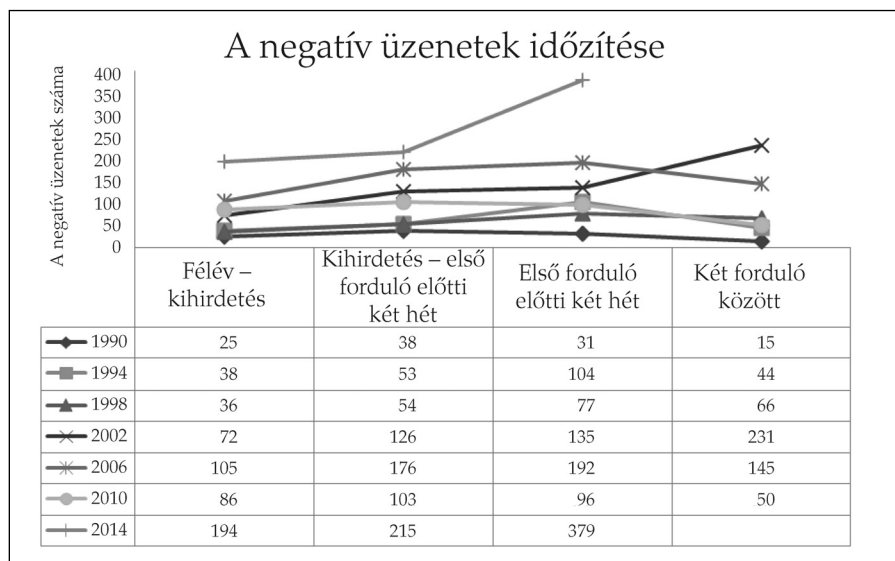
Annak ellenére, hogy a kisebb pártok kapcsán feltételezhető, hogy a nagy pártokhoz hasonlóan alkalmaznak negatív üzeneteket, a magyar kampányok esetében azt láthatjuk, hogy a kis pártok elleni támadások számával párhuzamosan folyamatosan csökken a tőlük származó negatív üzenetek aránya is. A negatív kampány alkalmazása kapcsán speciális eset a Jobbik, amelytől mint anti establishment párttól általában erős negatív kampányt várnánk, ám ennek ellenére némiképp meglepő módon azt tapasztalhatjuk, hogy a párt a vizsgált időszakok alapján sem 2010-ben, sem 2014-ben nem folytatott intenzívebb negatív kampányt, mint a rendszerváltás óta a többi kisebb párt. Különösen igaz ez a 2010-es kampányra, amelyben a Jobbiktól mindössze a negatív üzenetek 5%-a származott. A viszonylag kevés üzenet magyarázata lehet, hogy a Jobbik negatív kampánya elsősorban nem a párt és politikusai közvetlen kommunikációjában jelenik meg, illetve a kiadott nyilatkozataik sok esetben nem kifejezetten pártok ellen szólnak, így például a 2010-es kampányban általánosságban a korrupció megszüntetéséről, a képviselői mentelmi jog illetve a pozícióhalmozás eltörléséről beszéltek. Emellett a Jobbiknál – különösen 2014-ben – megfigyelhető, hogy tudatosan próbálnak kimaradni a pártok közötti nyilatkozatháborúból, azaz eleve kevesebb nyilatkozatot adnak ki, és az ellenük szóló negatív üzenetekre sem reagálnak minden esetben. Ezt támasztja alá, hogy 2014-ben a Jobbik kampányának hangsúlyos eleme volt, hogy ők az egyetlen olyan párt, amely nem folytat negatív kampányt, és valódi programmal rendelkezik.

Időzítés

Mint látható, a negatív kampányüzenetek időzítése az egyes pártok részéről elsősorban attól függ, hogy a kampány adott szakaszában hogyan állnak a versenyben. A kampány elején az inkumbens támadása jellemző, a választások közeledtével pedig a támogatottságát tekintve előnyben lévő párté, illetve elmondható, hogy ha egy párt hátrányba kerül, hajlamosabb több negatív üzenetet alkalmazni. Összesítve feltételezhetjük, hogy a kampányok általában a választások közeledtével fokozódnak – hiszen a pártok igyekeznek mozgósítani a támogatóikat – így a negatív kampány esetében is közvetlenül az első forduló előtt találkozhatunk a legtöbb negatív üzenettel. A tartalomelemzés eredményei részben igazolják ezt a hipotézist: a vizsgált napok alapján az 1990-

es és a 2010-es választások kivételével az első fordulóiig nőtt a negatív kampányüzenetek száma.

1990-ben, mint korábban láthattuk, valódi negatív kampányról nem igazán beszélhetünk, a pártok elsősorban a saját programjuk bemutatására és az első demokratikus választások jelentőségének hangsúlyozására koncentráltak. A '90-es „kampány” egybe esett a rendszerváltással, így a negatív üzenetek nagy része az „inkumbens” hatalom ellen irányult, majd az ellenzéki pártok ismertté válása után a programjuk bemutatására és a kormányzókéességük bizonyítására került a hangsúly. Nem tűnik valószínűnek, hogy a negatív üzenetek alkalmazása ekkor egy tudatos kampánystratégia része lett volna, a jelenség inkább a rendszerváltásból következő adottságnak tűnik. Ugyanakkor elképzelhető, hogy a pártok tudatosan *nem* alkalmaztak negatív kampányt a választások előtt, mivel arra törekedtek, hogy az első demokratikus választás – a pártok közvetlen kommunikációja szintjén mindenképpen – a programok versenyéről szóljon, és a választók még véletlenül se érezhessék úgy, hogy a demokrácia a pártok közötti sárdobálásról szól. Ez magyarázhatja az első forduló előtt az egyébként is viszonylag kevés negatív üzenet számának további csökkenését: az utolsó két hétben a pártok a programjukról beszéltek, és mozgósítani próbáltak, a negatív üzenetektől pedig tartózkodtak.¹⁰

2. ábra. A negatív kampányüzenetek száma a vizsgált időszakokban.

A 2010-es kampány során a negatív üzenetek számának első forduló előtti csökkenésében elsősorban a korábban már említett okok játszhattak közre. Egyrészt a verseny kevésbé volt szoros: közvetlenül az első forduló előtt már

valószínűsíthető volt a Fidesz győzelme, a fordításra már kevés volt az esély. Másrészt az MSZP tarthatott attól, hogy ha erős negatív kampányt alkalmaz, érvényesül a bumerángthatás, az ingadozó szavazók elvesztése pedig a Jobbik jó eredményét és a Fidesz kétharmados többségét segíti elő. Ezzel szemben 2014-ben a kampány utolsó két hetében jelentősen megnőtt a negatív üzenetek száma. A kampány választások közeledtével történő fokozódása mellett mindehhez hozzájárulhatott, hogy a választás egyfordulóssá változott, ami még jobban felértékelte az utolsó hetekben történő mozgósítás tétjét.

Ugyanakkor érdemes megjegyezni, hogy a kampányok során, a 2002-es kivételével, azt láthatjuk, hogy a két forduló között már nem nőtt a negatív üzenetek száma, illetve a tartalomelemzés alapján a két forduló között általában már kevés új kampányüzenet jelent meg a korábbiakhoz képest. A kampány intenzitásának csökkenését a két forduló között az magyarázhatja, hogy az első forduló eredményének megfordítására általában kicsi volt az esély, azaz a két forduló közötti kampány jelentősége kisebb volt, mint az első forduló előttié. 2002-ben, mint azt már láthattuk, a szoros verseny és a nem várt első fordulós eredmény után a Fidesz intenzív negatív kampányt indított. Valószínűsíthető, hogy a párt tanácsadói ekkor úgy gondolták, hogy a pozitív kampánnyal már nem tudnak több választót mozgósítani – amit erősíthetett az is, hogy már az első fordulóban is viszonylag magas volt a részvételi arány –, ezért jobban megéri negatív kampányt folytatni.

KONKLÚZIÓ

A tanulmány arra kereste a választ, hogyan alkalmazzák a magyar pártok a negatív kampányt az országgyűlési választások kampányában. A negatív üzenetek alkalmazásában, mint láthattuk, két meghatározó tényező játszik szerepet: az adott ország politikai- és pártrendszerének sajátosságai illetve a pártok kampánystratégiája, amelyet a negatív és pozitív üzenetek közötti döntés kapcsán az aktuális pozíciójuk és a negatív kampány lehetséges bumerángthatásának figyelembevételével alakítanak ki. A fentiek alapján feltételeztük, hogy a negatív kampány mivel inkább a kétpártrendszerű, perszonalizáltabb politikai rendszerek sajátossága, a magyar kampányok esetében a pártrendszer koncentrálódásával párhuzamosan a negatív kampány mértéke is nőtt, illetve a negatív üzenetek között nőtt a személyek elleni üzenetek aránya. A negatív üzenetek száma valóban nőtt a rendszerváltás óta, és jelentősen nagyobb volt azokban a kampányokban, amelyekben a verseny egyértelműen két esélyes politikai erő között zajlott, így a lefutottnak tekinthető 2010-es kampány kivételével fokozódó negatív kampányról beszélhetünk. Az üzenetek típusát tekintve a személyes üzenetek fokozatos növekedését láthatjuk, ugyanakkor látható,

hogy a magyar kampányok elsősorban továbbra is a pártokra koncentrálnak: a személyes üzenetek aránya nem éri el az összes üzenet egy negyedét.

A negatív kampányra vonatkozó modellek alapján a negatív üzenetek iránya elsősorban a pártok adott pillanatban betöltött pozíciójától függ. A tartalomelemzés eredményei igazolták ezt a hipotézist: a választási kampányok általános sémája az volt, hogy az első időszakban a kormányt illetve az inkumbens pártot támadták legtöbbször, majd ha változott a pártok támogatottsága, és más párt került előnybe, a negatív üzenetek fókuszsa is áttevődött erre a pártra. 2002-ben és 2006-ban a verseny szorosnak volt mondható, így mindkét nagypárt alkalmazott negatív kampányt a másik ellen, a legtöbb negatív üzenet száma továbbra is mindig az éppen hátrányban lévő pártnál volt a legnagyobb, így elmondhatjuk, hogy a hipotézis a szoros versenyekre nézve is igazolódott. Ugyanakkor kivételt jelentett a 2014-es kampány, amelyben azt tapasztalhattuk, hogy az előnyben lévő, inkumbens párt is intenzívnek mondható negatív kampányt alkalmazott. A kampányüzenetek időzítésével kapcsolatban azt feltételeztük, hogy mivel a kampány a választások vége felé fokozódik, a negatív kampányüzenetek száma is elsősorban ekkor nő meg. A hipotézis a pártok közvetlen kommunikációjának elemzése alapján részben beigazolódott, a kivételt az 1990-es és a 2010-es kampány jelentette. Az előbbi esetet a negatív kampány viszonylagos hiánya, az utóbbit pedig a kampány lefutottsága magyarázhatja.

Az eredmények ismertetése után érdemes megjegyezni, hogy a negatív kampány alkalmazásának a közvetlen kommunikáció egy jelentős, ám nem teljes részét képezi. A továbbiakban az elemzést érdemes lehet kiterjeszteni a kampányszervezők illetve a nem közvetlenül pártok által folytatott negatív kampányra. Az alkalmazás módján és a pártok kampánystratégiáján túl a negatív kampány vizsgálata megközelíthető a választók szemszögéből is, azaz érdemes lehet vizsgálni azt, hogy miként hatnak a negatív üzenetek a magyar választókra, így például befolyásolja-e a negatív kampány a részvételt vagy a politikai rendszerbe vetett bizalmat. Utóbbi témában a magyar szakirodalomban egyelőre még nem jelentek meg kutatások, annak ellenére, hogy a negatív kampány Magyarországon is a politikai versengés egyik alapvető elemévé vált.

JEGYZETEK

¹ A további kutatások szerint a negatív kampánynak nincs statisztikailag szignifikáns hatása a részvételre (Brooks, 2006; Finkel–Geer, 1998; Lau és mtsai. 1999; Sigelman–Kugler 2003; Brooks), illetve egyes kutatások alapján a demobilizációs hipotézisnek az ellenkezője igaz, azaz a negatív kampány növeli a részvételt (Geer–Lau, 2005; Goldstein–Freedman, 1999; Lau–Pomper, 2002; Wattenberg–Brians, 1999).

² A témában lásd Brooks–Geer, 2007; Fridkin–Kenney, 2011; Pinkleton, 1997; Sides–Lipsitz–Grossmann, 2010; Stevens és mtsai., 2008.

- ³ A bumerángthatás érvényesülésének bemutatása különösen nehéz, mivel több felmérés szerint a választók szóban elutasítják a negatív kampányt, ugyanakkor sok üzenetet informatívnak értékelnek, és a döntéseikben felhasználják ezeket (Sides–Lipsitz–Grossmann, 2010: 506–507.)
- ⁴ A kampányeszközök, elsősorban pedig a televíziós hirdetések tartomelemzése rendkívül elterjedt módszer a negatív kampány szakirodalmában, ugyanakkor ezek az elemzések kivétel nélkül az amerikai elnökválasztási vagy szenátusi választások kampányairól szólnak. Magyarországon esetében a televíziós hirdetések jelentősen kisebb száma miatt az ilyen jellegű elemzés nem alkalmas arra, hogy átfogó képet adjon a pártok kampánystratégiájáról.
- ⁵ Az MTI hírarchívum használatának előnye, hogy az adatbázis részét képezik az Országos Sajtótársaságon keresztül megjelenő közlemények is. Az OS-en keresztül minden pártnak lehetősége van arra, hogy szöveghűen hozza nyilvánosságra a közleményeit, beszámolóit egyes eseményekről. Mindez egyben azt is jelenti, hogy a pártoknak akkor is lehetősége van az általuk fontosnak tartott üzenetek közlésére, ha valamilyen okból az MTI tudósítói nem számoltak be az adott nyilatkozatról, eseményről. Ebből adódóan feltételezhetjük, hogy a pártok közvetlen kommunikációját a legátfogóbb módon az archívumban található hírek vizsgálatával rekonstruálhatjuk.
- ⁶ A tartomelemzés során az archívumban a keresést a magyar belpolitikai hírekre szűkítettem. Egy napon átlagosan 100–150 ilyen hír jelent meg, a hírek száma pedig a választások közeledtével minden vizsgált kampányban fokozatosan nőtt.
- ⁷ A kategóriák helytállóságát az összes negatív üzenet azonosítása után egy 300 elemes mintán teszteltük. A kontroll során a két kódoló 88%-ban ugyanazokba a kategóriákba osztotta be az üzeneteket.
- ⁸ A Fidesztől származott az üzenetek kb. 30% (a KDNP-vel összesítve az üzenetek 32,7%-a), míg a baloldali pártoktól az üzenetek 34,6%-a.
- ⁹ Kisebb párt alatt értem a választási győzelemre nem esélyes pártokat, amelyek egyben több esetben a két nagy párt korábbi vagy későbbi koalíciós partnereit jelentették. A 2014-es kampány esetén a közösen induló baloldali pártokat egy blokként kezeltem, rajtuk kívül a Jobbik és az LMP ellen szóltak negatív üzenetek.
- ¹⁰ Érdekes megjegyezni ugyanakkor, hogy a pártok közleményeit olvasva kiderül, hogy bár országos szinten nem folyt negatív kampány, helyi szinten ez már nem mindenhol volt így. Több nyilatkozat és közlemény szólt arról, hogy néhány egyéni választókerületben maguk a jelöltek is folytattak negatív kampányt egymás ellen, illetve a pártok aktivistái többször összetűzésbe kerültek egymással.

IRODALOM

- Ansolahehere, Stephen–Iyengar, Shanto–Simon, Adam–Valentino, Nicholas (1994): Does Attack Advertising Demobilize the Electorate? *American Political Science Review*, 88(4): 829–838.
- Brooks, Deborah Jordan (2006): The Resilient Voter: Moving Toward Closure in Debate over Negative Campaigning and Turnout. *The Journal of Politics*, 68(3): 684–696.
- Brooks, Deborah Jordan–Geer, John G. (2007): Beyond Negativity: The Effects of Incivility on the Electorate. *American Journal of Political Science*, 51(1): 1–16.

- Damore, David F. (2002): Candidate Strategy and the Decision to Go Negative. *Political Research Quarterly*, 55(3): 669–686.
- Finkel, Steven E.–Geer, John G. (1998): A Spot Check: Casting Doubt on the Demobilizing Effect of Attack Advertising. *American Journal of Political Science*, 42(2): 573–595.
- Freedman, Paul–Goldstein, Ken (1999): Measuring Media Exposure and the Effects of Negative Campaign Ads. *American Journal of Political Science*, 43(4): 1189–1208.
- Fridkin Kahn, Kim–Geer, John G. (1994): Creating Impressions: An Experimental Investigation of Political Advertising on Television. *Political Behavior*, 16(1): 93–116.
- Fridkin Kahn, Kim–Kenney, Patrick J. (1999): Do Negative Campaigns Mobilize or Suppress Turnout? Clarifying the Relationship between Negativity and Participation. *American Political Science Review*, 93(4): 877–889.
- Fridkin, Kim L.–Kenney, Patrick J. (2011): Variability in Citizens' Reactions to Different Types of Negative Campaigns. *American Journal of Political Science*, 55(2): 307–325.
- Geer, John G. (2008): *In Defense of Negativity*. Chicago, University of Chicago Press.
- Goldstein, Ken–Freedman, Paul (2002): Campaign Advertising and Voter Turnout: New Evidence for a Stimulation Effect. *The Journal of Politics*, 64(3): 721–740.
- Hansen, Kasper M.–Pedersen, Rasmus Tue (2008): Negative Campaigning in a Multiparty System. *Scandinavian Political Studies*, 31(4): 408–427.
- Hargitai Lilla (2002): Érez vagy gondolkodik a magyar választópolgár? *Médiakutató*, 2002. nyár. Elérhető: http://www.mediakutato.hu/cikk/2002_02_nyar/01_magyar_polgar/01.html
- Harrington, Joseph E. –Hess, Gregory D. (1996): A Spatial Theory of Positive and Negative Campaigning. *Games and Economic Behavior*, 17: 209–29.
- Kapitány Ágnes–Kapitány Gábor (2003): Szimbolikus elemek a 2002-es választási kampányban. In: Kurtán Sándor–Sándor Péter–Vass László (szerk.): *Magyarország politikai évkönyve*, 2003. Budapest, DKMKA.
- Lau, Richard R.–Sigelman, Lee–Heldman, Caroline–Babbitt, Paul (1999): The Effects of Negative Political Advertisements: A Meta-Analytical Assessment. *American Political Science Review*, 93(4): 851–875.
- Lau, Richard R.–Pomper, Gerald M. (2002): Effectiveness of Negative Campaigning in US Senate Elections. *American Journal of Political Science*, 46(1): 47–66.
- Mayer, William G. (1996): In Defense of Negativity. *Political Science Quarterly*, 111(3): 437–455.
- Mihályffy Zsuzsanna (2009): *Politikai kommunikáció elméletben és gyakorlatban*. Budapest, L'Harmattan.
- Newman, Bruce I. (2000): *Politikai marketing, mint kampánystratégia*. Budapest, Bagolyvár Könyvkiadó.
- Pinkleton, Bruce (1997): The Effects of Negative Comparative Political Advertising on Candidate Evaluations and Advertising Evaluations: An Exploration. *Journal of Advertising*, 26(1): 19–29.
- Sides, John–Lipsitz, Keena–Grossmann, Matthew (2010): Do Voters Perceive Negative Campaigns as Informative Campaigns? *American Politics Research*, 38(3): 502–530.
- Sigelman, Lee–Kugler, Mark (2003): Why is Research on the Effects of Negative Campaigning so Inclusive? Understanding Citizens' Perception of Negativity. *The Journal of Politics*, 65(1): 142–160.

- Skaperdas, Stergios–Grofman, Bernard (1995): Modelling Negative Campaigning. *American Political Science Review*, 89(1): 49–61.
- Stevens, Daniel–Sullivan, John–Allen, Barbara–Alger, Dean (2008): What’s Good for the Goose is Bad for the Gander: Negative Political Advertising, Partisanship and Turnout. *Journal of Politics*, 70(2): 527–541.
- Theilman, John–Wilhite, Allen (1998): Campaign Tactics and the Decision to Attack. *The Journal of Politics*, 20(4): 1050–1062.
- Tóth Andrea (2002): A negatív kampány szerepe a parlamenti választási kampányokban 1990–1998. In: Bayer József (szerk.): *Politika és társadalom*. Budapest, MTA Politikatudományok Intézete.
- Török Gábor (2006): Pártok, stratégiák és taktikák. In: Karácsony Gergely (szerk.): *Parlamenti választás 2006*. Budapest, DKMKA.
- Török Gábor (2011): Futottak még. Pártok stratégiái a 2010-es kampányban. In: Enyedi Zsolt–Szabó Andrea–Tardos Róbert (szerk.): *Új képlet. A 2010-es választások Magyarországon*. Budapest, DKMKA.
- Wattenberg, Martin P.–Brians, Craig Leonard (1999): Negative Campaign Advertising: Demobilizer or Mobilizer? *American Political Science Review*, 93(4): 891–899.

KITEKINTŐ

Málik József Zoltán

Mechanizmusokon alapuló módszertani mozgalom
a társadalomtudományokban

MECHANIZMUSOKON ALAPULÓ MÓDSZERTANI MOZGALOM A TÁRSADALOMTUDOMÁNYOKBAN

Málik József Zoltán*

(oktató, ELTE ÁJK, Politikatudományi Intézet)

ÖSSZEFOGLALÓ

A társadalomtudomány területén dolgozó kutatók igen gyakran találják szembe magukat a kutatás kvantitatív és kvalitatív módszerei közötti „választás” dilemmájával az adatgyűjtéstől a tudományos eredmények levonásáig. S gyakran merül fel a kérdés, hogy hol van a spekulatív és a tudományos igényességet kielégítő magyarázat közötti határ. A tanulmány célja, hogy bemutasson egy olyan módszertani mozgalmat, ami e dilemmát próbálja áthidalni módszertani megfontolások alapján. A cikk a mechanizmusalapú magyarázatokat és a társadalmi mechanizmusokkal kapcsolatos alapvető megfontolásokat kívánja bemutatni. Ma elsősorban az élettudományok, valamint a közgazdaságtan területén érhető tetten leginkább ez a megközelítés. A szerző javaslatot tesz az ilyen típusú magyarázatok kiterjesztésére a politikatudomány területére. A mechanizmusok segítenek abban, hogy a politikailag releváns jelenségek vizsgálatát – amit a politikatudományi kutatások felvállalnak, de amelyek magyarázata sokszor „zötyögősnek” bizonyul – módszertanilag megalapozhassuk.

Kulcsszavak: deduktív-nomologikus magyarázatok ■ induktív-valószínűségi magyarázatok ■ Hempel-féle átfogó törvények modellje ■ mechanizmusalapú magyarázatok ■ kauzalitás ■ idiografikus és nomotetikus magyarázatmodellek ■ társadalmi mechanizmusok

Az elmúlt évtizedben a társadalmi mechanizmusok és mechanizmusalapú magyarázatok meglehetősen nagy figyelmet kaptak a társadalomtudományokban csakúgy, mint a tudományfilozófiában. Sőt, vannak olyanok, akik egyenesen úgy fogalmaznak, hogy egy társadalmi mechanizmusra épülő módszertani mozgalom söpört végig a társadalomtudományok különböző ágaiban (Norkus, 2005: 350.). A tudományfilozófiában főként az élettudományok területéhez kapcsolódva vizsgálták a mechanizmusalapú magyarázatokat (Bechthel, 2008; Craver, 2007; Darden, 2007; Thagard, 1999), míg a társadalomtudományokban a különböző elképzelésekről neves kortárs társadalomkutatók (Raymond Boudon, Mario Bunge, Jon Elster, Peter Hedström, Thomas Schelling) folytattak intenzív vitákat (Bunge, 1997; Elster, 1995; Hedström és Swedberg, 1998; Szántó, 1999). Bár az alapvető elgondolások egészen hasonlóak, a filozófia és

* Köszönetet szeretnék mondani a Szemle által felkért két anonim opponensnek jobbitó szándékú és igen hasznos kritikái észrevételeikért. Ezeket amennyire csak tudtam, megpróbáltam a szövegben érvényesíteni, illetve a szakmai pontatlanságokat kijavítani.

a társadalomtudományok területén folyó vizsgálatok javarészt egymástól függetlenül folytak. A mechanizmusalapú magyarázatok alapgondolata egészen röviden összefoglalható a következő mondatban: a mechanizmuskeresés azt jelenti, hogy nem elégszünk meg azzal, hogy együttjárást, statisztikus összefüggést állapítunk meg a változók vagy események között,¹ hanem a kielégítő magyarázathoz azt is tudnunk kell, hogy a kauzális folyamatnak melyek azok a fogaskerekei, amelyek ezt a bizonyos kapcsolatot létrehozzák.

A Nobel-díjas biológus, Francis Crick szerint, a fizika az egyetlen tudomány, ahol a törvények kivétel nélkül igazak, a fizikában ténylegesen átfogó törvények működnek. Ugyanakkor a 20. századi biológusok inkább mechanizmusokban gondolkodnak, mint törvényekben. Adott biológiai állapot vagy helyzet többféle módon reagálhat egy kémiai hatásra, attól függően, hogy a hatás milyen más tényezőkkel együtt, azokhoz mennyire igazodva fejt ki hatását (Cirk, 1989: 138.). Az analitikus szociológia szakértői szerint, „mechanizmusalapú magyarázatokat ritkán használnak a történelemtudományban, néha a szociológiában, ugyanakkor meglehetősen gyakran a közgazdaságtanban és a pszichológiában” (Hedström–Swedberg, 1998: 6.). A mechanizmusokon alapuló elméletalkotás igénye a társadalomtudományokban a második világháború után, a Robert Merton nevével fémjelzett középszintű elméletek kidolgozásakor vetődött fel (Merton, 2002). Merton határozottan ellenezte, hogy a szociológia általános elméleteket dolgozzon ki. A szociológia funkcióját pontosan abban látta, hogy társadalmi mechanizmusokkal foglalkozik. Merton úgy határozza meg a társadalmi mechanizmusokat, mint olyan társadalmi folyamatokat, amelyeknek kinyilvánított, szándékolt következményei vannak, amik hozzá vannak rendelve bizonyos társadalmi struktúrákhoz. Azt állítja, hogy a szociológiának az a fő feladata, hogy ezeket a mechanizmusokat azonosítsa, leírja, valamint hogy megállapítsa, milyen feltételek segítik, vagy éppen gátolják működésüket. Bár Merton óta a középszintű elméletek elgondolása polgárjogot nyert a társadalomtudományi módszertanban, azonban „a mechanizmusalapú magyarázat kérdése a feledés homályába merült” (Hedström–Swedberg, 1998: 6.).

Ugyanakkor némi vitába lehet szállni az analitikus szociológia szakértőinek az előbbieken idézett véleményeivel. Először is, mert az egyes diszciplínák közötti különbség nem a mechanizmusalapú magyarázatok alkalmazásának gyakoriságában van, hanem inkább abban, ahogy megragadják és pontosítják a tudományos problémákat. Másodszor, habár más terminológiát használva, de a mechanizmus-felfogás elemei igenis felbukkantak az említett időszak alatt is. A brit tudományfilozófus, Rom Harré még az 1970-es években megkülönböztetést tett a kauzalitás generatív és szukcesszív elmélete között. Az első elmélet szerint ok és okozat viszonya közvetlen, az ok mindig generálja okozatát, és e viszony *mechanizmuson* keresztül kapcsolódik a kiváltó eseményhez. A másik elmélet szerint viszont az okozat nem lehet szükségszerű

következménye az oknak logikai értelemben. Azaz, ahogy egykor erre David Hume is rámutatott, lehetségesnek kell lennie, hogy az ok és az okozat egymástól függetlenül fennálljon (Harré, 1972). Ezt a megkülönböztetést azután – explicite vagy implicite – a kvalitatív kutatások, különösen az értékelő kutatások egy teljes, növekvő súlyú irányzata használta kiindulópontként (Pawson–Tilley, 1997). Tehát mindent egybevetve, ha más koncepcionális keretekben is, és bár nem szisztematikus módon, de a társadalomtudományokban néhány évtizeden keresztül mégiscsak használták a mechanizmus fogalmát. Ugyanakkor igazán az 1990-es évektől került vissza a mechanizmusalapú magyarázat a tudományfilozófia és -módszertan érdeklődésének fókuszába, amit a témában megjelenő szakcikkek növekvő száma igazol leginkább.

A MECHANIZMUSALAPÚ MAGYARÁZATOK

Arthur Stinchcombe a mechanizmus-koncepciót a következőképpen határozza meg: „Egy adott elméletben szereplő mechanizmus nem más, mint különböző szinteken működő entitások elméletdarabkái. Az individuális szinten működő elmélet kihat a felette álló csoportszintre is, ezért az egyén szintjén érvényes elméletek ismerete a felette lévő csoportszinten működő elméletet plasztikusabbá, pontosabbá és általánosabbá teszi.” (Stinchcombe, 1991: 367.) Most két példával illusztráljuk azt, amire Stinchcombe célóz. Az első példa természettudományi, mégpedig a gázok kinetikai elméletének alapgondolata: a makroszkopikus testek fizikai sajátosságait (pl. hőmérséklet, nyomás mint magasabb szint) az őket alkotó mikrorészek dinamikája (alsóbb szint) alapján értelmezzük. Azaz a testek makroszintű termodinamikai jellemzőit részeik mechanikai mechanizmusai alapján magyarázzuk. A másik példa közgazdaságtani, amit mind a mikro-, mind a makroökonómiában előfeltételeznek: a gazdaságilag racionálisan cselekvő individuumok (háztartások, vállalatok, kormányzat, mint alsó szint) hozzák létre a piacot (magasabb szint). Vagyis a makroszintű piaci folyamatokat a piaci szereplők költség-haszon kalkuláción alapuló döntési mechanizmusaiából származtatjuk.

De mi az, amivel a mechanizmus többet ad az együttjárások és a statisztikus összefüggések megállapításánál? Tételezzük fel, hogy szisztematikus összefüggést figyelünk meg két, I és O entitás között. Ahhoz, hogy megmagyarázzuk ezt a kapcsolatot, egy M mechanizmust keresünk, amely úgy működik, hogy I esetén az O eredményt idézi elő. Jelöljük ezt a következő módon: $I \xrightarrow{M} O$. Valójában tehát egy I bemenetű és O kimenetű konkrét rendszert állítunk fel, amelyben a mechanizmus „egy folyamat, ami képes előidézni vagy meggátolni változásokat, mind a teljes rendszerben, mind annak bizonyos részrendszereiben” (Bunge, 1991: 414.). Elster a mechanizmusok egy másik fontos tulajdonságát emeli ki: gyakran feltűnő és könnyen felismerhető kauzális minták-

ról beszél, amiket általános feltételek generálnak, vagy nem meghatározott következmények idéznek elő (Elster, 2007: 36.). Habár Mario Bunge és Jon Elster – akik prominens alakjaivá váltak a mechanizmusalapú magyarázat Merton utáni reneszánszának – definíciói némi átfedést mutatnak, azért episztemiológiai szempontból alapvetően különböznek. Bunge meghatározásában a mechanizmusok dinamikus, kvantitatív aspektusait hangsúlyozza, tehát azt a tényt, hogy egy mechanizmus mindig objektíve adott, vagyis például mérhető változást idéz elő. Elster definíciója viszont olyan kauzális mintaként azonosítja a mechanizmusokat, amiket vagy nem ismerünk, vagy amiknek hatását nem vagyunk képesek pontosan felmérni. Egy tanulmányban a Nobel-díjas közgazdász Thomas Schelling ismeretelméletileg még szolidabb álláspontot elfoglalva, azt hangsúlyozza, hogy mechanizmusokon az állítások olyan csoportját kell értenünk, amelyek hihető leírást adnak arról, hogy az *I*-ből hogyan lesz *O* (Schelling, 1998).

Fontos ugyanakkor látnunk, hogy ez a kauzális magyarázat erőteljesen különbözik a tudományos módszertan klasszikus, a jelenségeket általánosan leíró, átfogó törvények (*covering law*) modelljétől, amelyet Carl Hempel és követői képviselnek (Hempel és Oppenheim, 1948). Hempel szerint, különbséget kell tenni a magyarázat deduktív-nomologikus (D-N) és az induktív-valószínűségi (I-P) (vagy röviden statisztikai magyarázat) modelljei között (Hempel, 1962). A D-N magyarázatok általános törvényszerűségeken gondolkodnak, és bizonyos feltételek mellett bármely jelenségre vagy eseményre alkalmazhatóak. A társadalomtudományi állítások túlnyomó többsége azonban nem ilyen, hanem inkább induktív és valószínűségi (azaz I-P) jellegű. A D-N és I-P modellek együtt alkotják azt, amit a tudományos magyarázat átfogó törvények modelljének nevez. Ez alapján a magyarázat abban áll, hogy az egyedi magyarázandó eseményt egy törvényszerűség alá rendeljük. A törvényben szerepelni kell azoknak a feltételeknek, amelyek lehetővé teszik ennek a törvénynek az alkalmazását egyedi esetekre is (Laki, 1998). Hempel szerint azonban a társadalomtudományokban ezek a törvények természetüket tekintve csak valószínűségi jellegűek lehetnek. Ezek a törvények ugyanis azt fejezik ki, hogy adott kapcsolat bizonyos valószínűség szerint valóban létezik, de ennél többet nem mondanak. Nem kísérlük meg annak megállapítását, hogy miért és hogyan lehetséges az adott kapcsolat előfordulása. Így az I-P magyarázatok előtt álló legnagyobb kihívás, hogy eljuthatunk-e egyáltalán a végelláthatatlan adatgyűjtéstől valamiféle oksági magyarázathoz. Hempel szerint, statisztikai módszereket alkalmazva, az intuíció révén találhatjuk meg ezeket. Erre lehet példaként említeni a matematikusok által kidolgozott ún. *Monte-Carlo-szimulációt*, amelynek nagyon leegyszerűsítve az a lényege, hogy sok próbálkozás véletlenszerű eredményeiből következtetéseket tudunk levonni.² A Monte-Carlo-szimuláció azért is jó példa, mert azt demonstrálja és igazolja, hogy bár a modellek nem tükrözik pontosan a valóságot, de nagyon jól megközelíthetik

azt. Ugyanakkor, szerintem joggal emel kritikát klasszikus könyvében e módszertani megfontolással szemben a neves filozófus von Wright, mondván, jobb nem azt mondani, hogy Hempel induktív-valószínűségi modellje megmagyarázza, hogy mi történik, hanem csak azt mondani, hogy bizonyos várakozásokat és előrejelzéseket igazol (Von Wright, 1971: 10–15.).

Az átfogó törvények modellje végül is létjogosultságot biztosít az ún. feketedoboz típusú magyarázatoknak (*black-box explanations*). A feketedoboz-magyarázatokat az jellemzi, hogy az *I* (input) és *O* (output) között vagy strukturálatlan, vagy gyengén strukturált folyamatokat tételezünk fel. A mechanizmusalapú magyarázatok ugyanakkor éppen a feketedobozok „felnyitásában” látják lényegi módszertani feladatukat. Arra törekednek, hogy megkülönböztessék a valódi kauzalitást a véletlenszerű egybeesésektől és együttjárásoktól, amely így növeli esélyünket annak megértésére, hogy miért tapasztaljuk azt, amit tapasztalunk. A kauzális modell-magyarázatokban a magyarázó mechanizmus nem más, mint egy regressziós együttható, amely *I*-t *O*-hoz kapcsolja, és statisztikai alapon aztán elfogadjuk (vagy esetleg éppen elvetjük), hogy *I* befolyásolja *O*-t. A mechanizmusalapú megközelítés sem tagadja meg mindent, csak túlmegy azon, hogy megállapítsa a kapcsolat erejét, arra is megpróbál választ adni, hogyan jött létre ez a kapcsolat.

Az élettudományok területén ez egy bevett tudományos módszer, sőt az ezekkel kapcsolatos fogalmak, illetve nevezéktan (*nómenklatúra*) bekerülnek még a mindennapi szóhasználatba is. A farmakológiában, például, fontos szerep jut a gyógyszerek hatásmechanizmusát és a hatásmechanizmust befolyásoló tényezők vizsgálata. A magasabb rendű állatok szervezetében a receptorok száma óriási. A szervezetbe került gyógyszer molekulái a különböző szövetek számtalan receptorához kötődhetnek, és igen változatos mechanizmusokat hozhatnak létre. Az esetek többségében azonban az egyik mechanizmus kifejezettebb, mint a többi, ezt nevezik főhatásnak, a többit pedig mellékhatásnak. Ugyanakkor a terápiás gyakorlatban ez a megkülönböztetés gyakran szubjektív: rendszerint a kívánt mechanizmust nevezik főhatásnak, a többit mellékhatásnak, valamint a terápiás szempontból haszontalan, sőt kellemetlen mechanizmusokat nem kívánt mellékhatásnak, ha pedig ezek súlyosak, akkor toxikus hatásnak minősítik (Almási, 2005). Egy másik példa, annak felismerése, hogy a középkori pestisjárványok nem a később a Távol-Keleten felbukkanó bubópestis korai változatai, hanem valószínűleg egy teljesen különböző kor. Erre éppen a betegség lappangási és terjedési mechanizmusának történeti, biológiai vizsgálata során jöttek rá a tudósok, interdiszciplináris kutatások eredményeként az elmúlt harminc évben. S ma úgy tűnik, hogy szemben a bevett nézettel, hogy a középkori fertőzésért is a patkányokon élősködő bolhák lettek volna felelősek, mint a bubópestis esetén, inkább emberről emberre terjedő vírusról beszélhetünk (Twigg, 1984; Cohn, 2002; Scott és Duncan, 2004).

A társadalomtudományban a mechanizmusalapú gondolkodás Elster és különösen Schelling által képviselt felfogása az, hogy a mechanizmus egy elméleti konstrukció, amellyel bizonyos jelenségeket hihetően megmagyarázhatunk. A norvég Gudmund Hernes egy tanulmányában szellemes példával illusztrálja mindezt (Hernes, 1998). 1990 nyarán a norvég sajtó azt közölte, hogy a nőket gyakrabban csípi meg darazsak, mint a férfiakat. Mi magyarázhatja ezt a nemi hovatartozás szerinti különbséget a darázscsípések tekintetében? Különböző elméletek építhetők fel, amik alapján a jelenséget megmagyarázhatjuk:

1. A Rambó-teória: a nők érzékenyebb teremtmények, mint a férfiak. A fiúk nem sírnak, nem panaszkodnak, nem rohannak orvoshoz egy kis darázscsípés miatt.
2. A szabad levegő-elmélet: a nők több időt töltenek a szabad levegőn gyermekeiket sétáltatva vagy velük játszva, és így gyakrabban esnek áldozatul a darazsaknak.
3. A hisztéria-elmélet: a nők hisztérikusabbak, mint a férfiak; ha egy darázs megjelenik, elkezdenek össze-vissza csapkodni, felbosszantva ezzel a darazsakat, amelyek védekezésül megcsípi őket.
4. Az illat-teória: a nők több kölnit és egyéb kenceficét használnak, ami odavonzza a darazsakat, amelyek aztán dühükben, hogy nem valódi virágra szálltak, megcsípi őket.

Ahogy láthatjuk, elvileg tehát több lehetséges magyarázatot adhatunk, azonban kérdéses, hogy melyik hatásmechanizmus plauzibilis a jelenségre. De nem csak a társadalomkutatók és nem csak elméleti problémák kapcsán vetődhetnek fel ilyen kérdések. Az emberiség történelme során állandó társadalmi problémát jelentett a bűncselekmények léte, az adott közösség kriminológiai értelmű fertőzöttsége. A modernizációval, a városiasodással és a vele együtt járó társadalmi jelenségekkel nemcsak fajlagos számosságában, de összetettségében is egyre bonyolultabb helyzetek alakulnak ki. S sokszor a jogi fórumokon is hasonló kihívásokkal szembesülhetünk, mint a tudományos életben – azzal a nem apró körülménnyel megterhelve a dolgot, hogy ezeken emberek sorsáról döntenek. Íme egy példa: Oscar Pistorius paralimpiai bajnok, dél-afrikai rövidtávfutó, egy emblematisz személyiség, aki először a sporttörténelemben múltbakkal olimpián fejezett be versenyt. Pistoriust azzal vádolták meg, hogy Valentin-apon hidegvérrel lemészárolta a jogi végzettségű modell barátnőjét, Reeva Steenkampet. A vád szerint a pár veszekedett, majd Pistorius fogta a fegyverét, és a WC-be menekülő nőt agyonlőtte. A sportoló ugyanakkor azt állítja, hogy „betörőnek nézte” barátnőjét. A tárgyalás során számos érvet felhoztak a sportoló ártatlansága mellett és ellen,³ és az események két nagy magyarázata került szembe egymással: az egyik szerint Pistorius nem szándékosan lőtt, a másik szerint viszont igen. Az alábbi táblázat a két rivális magyarázat-hipotézist és egyes implikációt veti össze az empirikus megállapításokkal.

<p><i>Mellette szóló érvek:</i></p> <p>i) Pistorius retteg a betörőktől, mert a családja többször volt ilyen bűncselekmények áldozata, és ezért „túlreagálta” a vélt fenyegetést.</p> <p>ii) A sportoló azért érezte magát veszélyben, mert nem volt rajta a lábprotézise, amikor leadta a lövéseket. Pszichológusok szerint a fogyatékkal élők gyakran a drámai „harc-menekülés” reakciók közötti választásnak vannak kitéve, és Pistorius azért választotta a harcot, mert úgy érezte, hogy nem tud menekülni.</p> <p>iii) Steenkamp SMS üzeneteinek többsége azt tükrözi, hogy a nő boldog volt a sportolóval. Még egy Valentin-napi üdvözlőkártyát is küldött, amiből kiderül, hogy ő szerelmes volt a férfiből.</p>	<p><i>Ellene szóló érvek:</i></p> <p>i) Őt szomszéd mondta a tárgyaláson azt, hogy egy nőt hallott sikoltozni mielőtt a lövések eldördültek, ez arra utal: Pistorius tudta, kire lő. Egy további szomszéd azt is vallotta, hogy egy férfit és egy nőt hallott veszekedni egy órával a gyilkosság előtt.</p> <p>ii) Steenkamp gyomrában ételt találtak, ami a halottkém szerint azt jelenti, hogy a nő hajnali meggyilkolása előtt két órával még evett. Pistorius pedig azt vallotta, hogy öt órával a halál beállta előtt (este tíz óra magasságában) lefeküdtek aludni.</p> <p>iii) Pistorius megváltoztatta az álláspontját: először azt állította, hogy a Steenkamp-pal váltott utolsó szavak után hallotta a WC-ajtót becsapódni, és azt hitte, betörőre tüzel. Később már azt vallotta, hogy „véletlenül” lőtt.</p> <p>iv) A betörés beszámolójában Pistorius beismerte: nem ellenőrizte, hogy a hangot a mellette fekvő barátnője is hallotta-e.</p> <p>v) Pistorius elmondta, hogy Steenkamp nem reagált a kiáltásaira, hogy hívják a rendőrséget, és nem csapott zajt, amikor elbújt a WC-be. Gerrie Nel ügyész szerint ezt „lehetetlen” elhinni.</p>
--	--

Mind a darazsas, mind a Pistorius-példában a döntő kérdés az, hogy hol van a spekulatív és a kellően megalapozott magyarázat közötti határ. Hogyan lehet eldönteni azt, hogy melyik teória, melyik magyarázat a leginkább elfogadható? Nyilván úgy, hogy megnézzük, milyen következtetések vonhatók le az egyes magyarázatokból, és ezeket mennyire lehet bizonyítékokkal, illetve empirikus kutatási adatokkal alátámasztani. Valójában mindkét fent bemutatott példában mechanizmusokat gyártunk, felismerhető kauzális mintákat keresve, azzal a céllal, hogy kikövetkeztessük az esemény (cselekvés) hátterében lévő okokat (intenciókat).

KAUZALITÁS ÉS A MECHANIZMUSOK SZEREPE

Az oksági kapcsolatok kikövetkeztetésének logikailag két módja van. Az egyik a dedukció, amelyben a következmény vagy kevésbé általános, vagy legfeljebb éppen olyan általános állítás, mint a premisszák. A deduktív érvelés legegyszerűbb alakját *szillogizmus*nak nevezzük, amely következtetésben csak két

premissza van, ezért a konklúzióval együtt csupán három állítás és összesen három fogalom szerepel: a következmény alanya, állítmánya és még egy fogalom, amely mindegyik előző állításban előfordul, de a következményben nem. Ez a fogalom kapcsolja össze a következmény alanyát és állítmányát, ezért középfogalomnak (*terminus medius*) nevezik. A szillogizmus tehát egy séma, ami akkor érvényes, ha a benne szereplő betűket tetszőleges általános terminusokkal kitöltve, szükségszerűen igaz állítást kapunk. Egy példa a szillogizmusra:

Premissza 1: (Ha) minden ember halandó,	P1: Minden M P	S: „görög”
Premissza 2: (ha) minden görög ember,	P2: Minden S M	P: „halandó”
Konklúzió: (akkor) minden görög halandó.	K: Minden S P	M: „ember”

A mindennapi életben azonban gyakran nem deduktív, inkább induktív következtetéseket használunk. Ha valakiről azt mondom, hogy jószívű, akkor egyes tapasztalati cselekedeteiből vonom le azt a következtetést, hogy általában minden cselekedete ilyen természetű. S hasonlóan, valamely országról vagy emberek csoportjáról indukció alapján mondok ítéletet, hiszen valójában az *alapsokaságot* (az összes lakost, teljes populációt) egyáltalán nem ismerhetem. Az induktív általánosítás évszázadok óta súlyos filozófiai viták tárgya. David Hume skót filozófus fogalmazta meg először a 18. században az indukció általános kritikáját: akárhányszor tapasztaljuk is azt, hogy adott körülmények között bekövetkezik valamilyen esemény vagy fellép egy tulajdonság, ez semmiféle objektív bizonyítékot nem jelent arra nézve, hogy legközelebb ugyanazt fogjuk tapasztalni. Röviden: az induktív érvelés sohasem vezethet teljes bizonyossághoz, az induktív általánosításokat mindig kellő kritikával kell kezelnünk, csökkentendő a tévedés kockázatát (Hume, 1995). *Mintának* nevezük az elemek azon összességét, amit az alapsokaságból kiválasztunk, és közvetlenül megfigyeljük, mérjük. Az induktív érvelés fonákja végül is általános-ságban így összegezzhető: mikor és mennyire megalapozott az a vélekedésünk, hogy a minta elemei összességükben ténylegesen reprezentálják az alapsokaságot?

A kauzalitás kérdését két szempontból vizsgálhatjuk: i) Miként lehet amellett érvelni, hogy két dolog között oksági kapcsolat van? ii) Milyen következményei lehetnek valaminek a már ismert oksági kapcsolatok révén? Bár az indukció sajátosságaiból kiindulva, ahogy erre Hume rámutatott, az oksági következtetéseket nem lehetünk bizonyosak, megbízhatóvá tehetjük őket bizonyos szabályok, módszerek segítségével. Mivel teljes körű és explicit leírásuk John Stuart Milltől származik, *Mill-féle szabályoknak* szokás őket nevezni. Ugyanakkor a Mill-féle szabályokon alapuló következtetések sem garantálják teljesen a konklúzió igazságát (Margitay, 2007: 463–478.). Egy példa minderre (a Mill-féle ún. *direkt egyezés módszerét* használva):

Egy vacsorán hárman kaptak ételmérgezést, és ennek következtében kórházba kerültek.

„A” evett: „B” evett: „C” evett:
a, b, c, d b, d, e, f, g d, f, h

Következtetés: a mérgezés oka „d” lehet, mert más körülményektől függetlenül, amikor „d” jelen volt, a betegség mindig kialakult.

Ellenpélda:

Rum + Pizza + Ülök = Fejfájás
Rum + Virsli + Állók = Fejfájás
Rum + Ropi + Fekszem = Fejfájás

A rum okozta a fejfájást

Rum + Szóda = Fejfájás
Vodka + Szóda = Fejfájás
Tequila + Szóda = Fejfájás

A szóda okozta a fejfájást

A mechanizmusokon alapuló magyarázatok a D-N és I-P következtetések között egyféle híd szerepet kívánnak betölteni. Elster úgy fogalmaz, hogy mivel az átfogó törvények természetüknél fogva általánosak, vagyis nem tűnnek kivételt, ezért a „ha *a*, akkor néha *b*” implikáció nem lehet általános jellegű törvény sémája, nem szerepelhet deduktív magyarázatban (Elster, 1995: 17–18.). A mechanizmusok viszont nem is lépnek fel az általánosítás igényével. Ha felismertünk egy mechanizmust, amelynél fogva *a* az *b*-re vezet, akkor tudásunk új elemmel bővült. A magyarázat szempontjából az általánosítás és az előrejelzés nem, csak a mechanizmus számít. Az általánosítás igénye a bizonyosság (és ezen ismeret igazolása) szempontjából fontos, erről azonban az induktív érvelések esetén úgyis le kell mondanunk. A magyarázat végül is megértést eredményez, és a mechanizmus-alkotásban ez a döntő. Ami az előrejelzést illeti, tulajdonképp mindegy, hogy az egyik szükségszerűséget eredményező mechanizmust megelőzheti-e egy másik. Ha például tudjuk, hogy valaki gyógyíthatatlan betegségben szenved, megjósolhatjuk halálát, akár a betegség viszi el végül, akár nem.

A logikai szempont mellett, az oksági magyarázat egy másik tudományos szempontból is felvethető: a magyarázat egy jelenség teljes megértésére törekszik, az összes oksági tényezőt felhasználva, vagy csak egy jelenségszótálya általános megértésére, a releváns oksági tényezők felhasználásával. Az első *idiografikus magyarázatmodell*nek nevezik, és például az élettudományok területén a klinikai pszichológusok használják az abnormális viselkedés okait keresve, a társadalomtudományban pedig a történészek a történeti eseményeket kiváltó okok számbavételekor. A tudományban ugyanakkor sokszor inkább a másik modellmagyarázatot használják, amit *nomotetikusnak* nevezünk. Ezzel a magyarázattal él például a politológus, amikor a választói magatartást a pártokhoz való tartozás alapján írja le. Ez nem jelenti azt, hogy a nomotetikus magyarázat tagadná egyéb oksági hatások létét, egyszerűen csak az igazán fontos oksági tényezőkre fókuszál (Babbie, 1996: 94–95.). Valójában a mechanizmusalapú magyarázatok mindkét modell sajátosságait magán viselik, és ezért építően hathatnak a kutatásra, mivel egyrészt az oksági kapcsolat felállítását tűzik ki célul, mindezt azonban úgy, hogy konkrétan a kauzális ágen-

sek feltárására koncentrálnak. A továbbiakban ezt a kérdést járjuk egy kicsit jobban körül.

TÁRSADALMI MECHANIZMUSOK

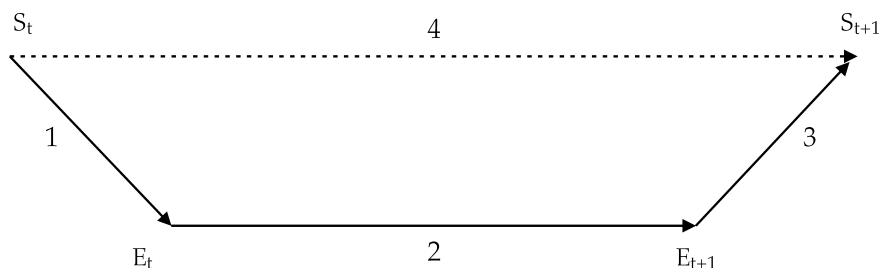
Ahogy arra korábban utaltunk, a mechanizmus pontos fogalmára többféle definíció született. Én most a szociológiai-politológiai szempontból legígéretesebbnek tarthatót fogom kifejtetni, ami röviden így összegezhető: „A mechanizmus entitások és cselekvések együttese, amelyek olyan módon szervezhetők rendszerbe, hogy állandó változásokat eredményeznek a rendszer kezdőállapotától a végállapotig (a határfeltételig)” (Machamer és mtsai. (2000)). Soroljuk fel most azokat a jellemzőket, amik a mechanizmusokat meghatározzák!⁴ Először is, a mechanizmusok komponensekből és a köztük fennálló kapcsolatokból épülnek fel. Komponenseken különbözőféle entitásokat értünk, amelyek bizonyos tulajdonságokkal rendelkeznek, és ezek interakcióban állnak egymással. Másodszor, ezek a komponensek és az egymás között lévő interakciók konstitutívak az $I \rightarrow O$ rendszer szempontjából, azaz a rendszerben történő bármilyen aktivitás/változás, valamilyen áttételen keresztül, kauzális viszonyba hozható a rendszer entitásaival és azok interakcióinak aktivitásával/változásával. Ugyanakkor ebből az is következik, hogy a mechanizmusok többszintűek, mivel a vizsgált rendszer aktivitása/változása komponenseiből és azok közötti interakciókból származhat. Ez a meghatározás naiv realista, abban az értelemben, hogy a mechanizmusokat „reális dolgoknak” tekinti, és nem pusztán analitikus eszközöknek, amelyeket egy jelenség magyarázataként használnak a kutatók.

Többféle mechanizmus elképzelhető, így beszélhetünk szubatomi, genetikai, pszichológiai, társadalmi mechanizmusról. Az, ami a társadalmi mechanizmusokat más típusú mechanizmusoktól pregnánsan megkülönbözteti, éppen a magyarázat rétegzettsége: a társadalomkutatókat alapvetően a társadalmi, gazdasági jelenségek foglalkoztatják, de e jelenségekért felelős mechanizmusokat társadalmi szereplők és azok kapcsolatai konstituálják, vagyis további mechanizmusokba futunk. Elkerülve egy ilyen végtelen regresszus csapdáját, deklarálnunk kell olyan elemi mechanizmusokat, amelyek kétségtelenül formálják a cselekvők magatartását, azonban ez egy olyan szubintencionális szinten történik, aminek vizsgálatától tudatosan eltekintünk.

Elster ezeket olyan pszichológiai mikro-mechanizmusoknak nevezi, amelyek egymást erősítve vagy gyengítve befolyásolják a szereplők viselkedését. Az események kialakulása a különböző mechanizmusok relatív erejétől függ. Például az elhagyott szerelmes reakciói megjósolhatók: a tény tagadása, a „savanyú szőlő” vagy adaptív preferencia, azaz ha valamit nem tudunk megtenni, például a kapcsolatot helyrehozni, akkor nem is vágyunk rá (mint az éh-

koppós róka La Fontaine meséjében, aki előbb lemond az igéző szőlőről, miután a szőlőlugas elérhetetlen számára, majd pocskondiázza a finom csemegét), a kompenzálás és egyebek. Majdnem mindegyik reakció bekövetkezik szinte menetrendszerűen, de az egyének nagy különbséget mutatnak abban, hogy milyen mértékben és milyen sokáig lesznek ennek vagy annak a szakasznak a foglyai (Elster, 1998). Elster e felfogásával, amit *pszichológiai redukcionáliszmusnak* is neveznek a társadalomtudományban, vitatkoznak és egy alternatív koncepciót is képviselnek a racionális döntéseméleti iskola képviselői. Ennek lényege Karl Popper nyomán (Popper, 1989: 149.), hogy az oksági magyarázatok premisszáit *situációs-logikai úton*, végeredményben a racionális döntések elméletében kialakított modellekkel magyarázzák (Szántó, 1999: 21–26.). Ez különösen igaz a közgazdaságtanra. A mikroökonómiában a gazdasági szereplők viselkedését és a szereplők részvételével létrejövő gazdasági (elsősorban piaci) szituációkat tanulmányozzák igen kifinomult modellekkel. S amikor az ember belemegy a téma részletes tárgyalásába, kezdi elurálni az érzés, hogy nem igazán akad olyan egyedi (és egyáltalán nem szükségképpen racionális) gazdasági jelenség, amit ne lehetne szépen, egy megfelelően megválasztott, a racionális döntések elméletén alapuló játékelméleti szituációval leírni. E felfogások mellett egy harmadik alternatívát az ún. *ágens alapú szimulációk* megjelenése jelenti. Az ágens alapú modellek autonóm cselekvőket feltételeznek, amely cselekvők stratégiailag kölcsönösen függnak egymástól. A makroszintű jelenségek emergensen, vagyis az egyéni viselkedések aggregát eredményeként jönnek létre. Az ágens alapú szimulációnak sem alapvető célja az előrejelzés, hanem a társadalmi jelenségek magyarázata. Vannak neves kutatók, akik egyenesen úgy fogalmazznak, hogy a szimuláció általában, és az ágens alapú modellezés különösen, a dedukció és az indukció mellett a tudomány harmadik módszerének tekinthető (Axelrod–Tsfatsion, 2014). Az én megítélésem valójában ugyanez, csupán azt a pontosítást tenném, hogy amennyiben a szimulációkat mint magyarázó modelleket használjuk, akkor azok valójában mechanizmusként foghatók fel. A szimulációs megközelítésnek az első úttörő jellegű alkalmazása és az egyik leggyakrabban idézett példája Schelling etnikai szegregációs modellje.⁵ Megjegyzem ugyanakkor, hogy elsősorban az evolúciós játékelméleti modellek révén a racionális döntéseméleti (szituációs, logikai) és az ágens alapú szimulációk több érdekes alkalmazást produkálva összekapcsolhatók (Vág, 2006; Málík, 2010). S ez a lista akár bővíthető is lesz a jövőben.

Tisztázásra szorul azonban minden egyes megközelítés esetében az, hogy milyen viszonyban állnak az individuális cselekvések és az azokat generáló mikro-mechanizmusok az e cselekvések összegző hatásaként jelentkező társadalmi jelenségekkel. E mikro- és makroszintű jelenségek egymáshoz való viszonyrendszerét – James S. Coleman révén – a következő ábrával világíthatjuk meg (Coleman, 1998: 8.; Hedström–Swedberg, 1998: 22.):

Ez az ábra azt a folyamatot írja le, ahogy egy adott t időpillanatban S_t -állapottal jellemezhető társadalmi rendszer egy $(t+1)$ -ik időpontban megfigyelhető S_{t+1} -állapotba jut. Ez a makroszintű kapcsolat azonban – szól Coleman érve – nem kauzális, hanem statisztikus. Az S_t -állapot kauzálisan nem közvetlenül befolyásolja az S_{t+1} -állapot létrejöttét, hanem ehhez hozzájárulnak mikroszinten az E_t és E_{t+1} események. Ezek szerint, három típusát érdemes annak a viszonyrendszernek megkülönböztetni, ami az S_t és S_{t+1} -állapotok közötti oksági folyamatot generálja, és egyúttal társadalmi mechanizmust is indukál. Egy makro-mikro relációt (1. számú), amit szituációs mechanizmusnak, egy mikro-mikro relációt (2. számú), amit viselkedés- vagy cselekvésformáló mechanizmusnak, végül egy mikro-makro relációt (3. számú), amit transzformációs mechanizmusnak nevezünk. A szituációs mechanizmus lényege, hogy az egyén bekerül egy helyzetbe, és ez valahogyan hat rá. Az egyén vágyai, hite és lehetőségei (amelyek háttérben nem vizsgált, de tételezett mikro-mechanizmusok állnak) valamilyen cselekvéseket idéznek elő, ezeket írják le a cselekvésformáló mechanizmusok, amelyek végül is – mások cselekvéseire is reflektálva – egy új társadalmi szintű cselekvést generálnak, amik a transzformációs mechanizmusokon keresztül érvényesülnek.

Coleman ugyanakkor világosan felismerte, hogy ez a három reláció néha igen nehezen elkülöníthető (Coleman, 1998: 20.). Ez különösen akkor áll elő, amikor az, amit meg akarunk magyarázni nem egy makroszintű „statisztikai viszony”, amit függő és független változóra bonthatunk, hanem egy makroszintű jelenség (pl. piaci buborékok). Ezekben az esetekben használható Raymon Boudon programja (Boudon, 1987). A francia szociológus szerint a nomologikus, az interpretatív és a kritikai paradigma mellett a módszertani individualizmus a negyedik fő megközelítési mód a makroszociológiában. Tegyük fel, hogy egy M makrotársadalmi jelenség tudományos magyarázatát keressük. A módszertani individualizmus álláspontja alapján M -et vissza kell vezetni m individuális cselekvések következményeként. Formálisan ez azt jelenti, hogy $M = M(m)$. Ezek után m – weberi értelemben vett – intencionális megértésére kerül sor, oly módon, hogy m -et legalább részben társadalmi környezetével, azaz a társadalmi kontextussal (S) hozzuk összefüggésbe. Ekkor a cselekvés megértését az $m = m(S)$ összefüggéssel fejezhetjük ki. Végül a társadalmi környezet is ma-

gyarázatra szorul. Ez pedig úgy történik, hogy a kontextust néhány alkalmasan megválasztott makroszociológiai jelenség következményeként fogjuk fel, azaz $S = S(P)$. Végül is, a módszertani individualista programot így összegezhethetjük: $M = M\{m[S(P)]\}$, azaz adott makrotársadalmi jelenségre olyan individuális cselekvések szándékolt és/vagy nem szándékolt következményei révén adható magyarázat, amelyek makroszintű változók révén meghatározható társadalmi jelenségek eredményeképpen kialakuló társadalmi környezetnek felelnek meg.

Vegyük észre, hogy Coleman és Budon leírásai valójában izomorfak egymással, ugyanis $M = M(m)$ megfelel a transzformációs mechanizmusnak, az $m = m(S)$ a cselekvésformáló mechanizmusnak, míg az $S = S(P)$ a situációs mechanizmusnak. Így bármely reprezentációt is használjuk, az világos, hogy a mechanizmusalapú magyarázatok a módszertani individualizmus egy formáját implikálják. Azaz a módszertani individualizmus alapelve szorosan kötődik a mechanizmusalapú megközelítésekhez: hogy mi köt össze két jelenséget vagy állapotot, úgy érthetjük meg igazán, ha megismerjük azt a mechanizmust, amely ezt a kapcsolatot megteremti.

Hedström és Swedberg ugyanakkor fontosnak tartják megkülönböztetni a módszertani individualizmus erős és gyenge formáját (Hedström–Swedberg, 1998: 12.). Az erős változat csak sziklaszilárd magyarázatokat fogad el. S bár a gyenge magyarázat ontológiai pozícióját tekintve azonos az erős változattal, episztemológiailag azonban megengedőbb, mert a valóságűség érdekében elfogad nem megmagyarázott társadalmi jelenségeket is. Ezek feketedobozként részét képezhetik a magyarázatnak. A társadalmi valóság ritkán teszi lehetővé az erős magyarázatokat, mivel az aktuális társadalmi jelenségek hosszú és bonyolult történelmi folyamat nyomán jöttek létre. A szociológiai magyarázatok alapvető területei, mint például a társadalmi intézmények vagy a kultúra, hosszú kauzális láncolatok eredményei, így a módszertani individualizmus erős változatát empirikusan lehetetlen alapul venni. A módszertani individualizmus gyenge változata elfogadja az erős program ontológiai kiindulópontját, hogy minden társadalmi intézmény az egyedi cselekvések szándékolt és/vagy nem szándékolt következményeivel magyarázható, de miután olyan világban élünk, ahol ezek a kauzális láncok praktikusán nem lebonthatók (illetve a *circulus vitiosus* veszélye fenyeget), ezért a gyakorlatban csak ezek legutóbbi történetét tudjuk magyarázatainkba bevenni.

A mechanizmusalapú magyarázatok a módszertani individualizmus gyenge változatával kapcsolódnak össze. A fentiekből az is következik, hogy a módszertani individualizmus használata karakteresen különbözik a szociológiai vagy politikatudományi megközelítésekben attól, amit a közgazdaságtanban vagy a pszichológiában használnak. A szociológiai/politikatudományi jellegű mechanizmusokban elsősorban olyan cselekvést veszünk figyelembe, amely mások magatartásához igazodik. Ez nyilván sokszor része a közgazdasági gon-

dolkodásnak is, de ebben a mechanizmusok karakterisztikus sajátosságát a korlátozott erőforrások fölötti racionális döntésekből származtathatjuk. A mechanizmusok inherens sajátossága, hogy konkatenálva, azaz egymással láncszerűen összefonódva fejtik ki hatásukat, és a végső kimenetel szempontjából erősíthetik vagy gyengíthetik egymást. A mechanizmusalapú magyarázatok rendszerint feltételeznek valamiféle kauzális ágenst, amely a megfigyelési egységek közötti kapcsolatot hozza létre. A természettudományokban ilyen ágensek lehetnek a kémiai reakciók, a biológiában a természetes kiválasztódás tézise, míg a társadalomtudományban e kapcsolat kulcsa az emberi cselekvés.

A stratégiai interakció, vagyis a tudatosan egymáshoz igazodó emberi cselekvések kauzális ágensként való felfogása egy nagyon fontos weberi hagyomány, amelyet Weber az individuális cselekvés „értelem szerinti adekvátságának” nevez.⁶ Az emberi cselekvést csak akkor érthetem meg, ha a cselekedet integráns részének tekintem az értelmet, amelyet a cselekvő ember ad saját tetteinek. Végső soron ez ad lehetőséget arra, hogy a társadalmi jelenségek néha kontingensen megmutatkozó (pl. tüntetések, háborúk), de különösen a szabályszerű cselekvéseit tudományos vizsgálat tárgyává tehesük egyáltalán. Ugyanakkor, ahogy ennek kapcsán Paul Ricoeur rámutat, „nem tudok úgy azonosítani tervet, hogy ne említeném meg azt a cselekvést, amit véghez fogok vinni: van egyfajta logikai kapcsolat, de nem okozati (a hume-i értelemben). Ugyanígy: nem jelenthetem ki cselekvésem indítékait anélkül, hogy ahhoz a cselekvéshez ne kössem őket, amelynek indítékai” (Ricoeur, 2000). Ebből viszont nem következik, mondja Ricoeur, hogy le kellene mondanunk a cselekvések tudományos magyarázatáról. Arról van csupán szó, hogy a cselekvés esetén motívum és ok konvergálnak egymáshoz. Amikor cselekszem, figyelembe kell vennem a világállapotot, amit cselekvésem révén megváltoztatok, majd ennek eredménye a tőlem elváló új világállapot létrejötte. Vagyis a cselekvés egy beavatkozás a dolgok menetébe, de az nem független magától a tettől. Másképpen fogalmazva, és Ricoeur fejtegetését jelen tanulmányra átültetve mindez azt jelenti, hogy a cselekvést intenció és mechanizmus együttes hatásaként kell értelmeznünk, fenntartva a cselekvés motívumainak azon szubintencionális szféráját, aminek szintjeire már nem szállunk le, meghagyva azt – kauzális értelemben – magyarázatunk feketedobozának.

ÖSSZEGZÉS

Mint munkahelyi viták rendszeres résztvevője, közel egy évtizede tapasztalom a társadalomtudomány területén született disszertációk témája kapcsán fellépő módszertani nehézségeket. A doktoranduszok mizériája a témaválasztásból fakadóan általában az, hogy úgy érzik, mivel a társadalomtudományban nem lehet apodiktikus, csak statisztikai jellegű ítéleteket alkotni, így a társadalom-

tudományos érvelés inkább argumentatív és nem szükségszerű. Ezért a doktorjelölt azt hangsúlyozza, hogy értekezése inkább kvalitatív, mintsem kvantitatív jellegű. Ugyanakkor, ha erre vonatkozó kérdésekkel vagy kritikákkal szembesülnek, válaszuk végül is abba az irányba megy el (ha ezt nem is mondják ki nyíltan), hogy a kvalitatív módszer részletgazdagabb és sokszor mélyebb, mint a kvantitatív vizsgálat, bár tény, hogy szubjektívebb is. Ezt kívánják sokszor a dolgozatuk kapcsán a „puha” adatok gyűjtésével (interjúzással) és feldolgozásával, illetve egy keret- és szempontrendszerrel tematizált modellel, valamint a kifejtés szigorú logikájával valahogyan minimálisra redukálni, többkevesebb sikerrel.

E problémával a komparatiztika területén úgy szembesülhetünk, mint a változó- és az esetközpontú megközelítések közötti ellentét. A két megközelítés között az egyik fő különbség az, hogy míg a változóközpontú irányzat az oksági kapcsolat felállítását tűzi ki célul (általános törvények, modellek felállítása), addig az esetközpontú kutatások inkább az oksági mechanizmus feltárására koncentrálnak (della Porta, 2008). Valójában, ha a kutató már összeállított egy adatbázist, ismét belefut egy feketedoboz-problémába: a kutatás során alapvető kérdés, hogy a kutatás tárgya hogyan írható le empirikus elemzések céljából. El kell ugyanis érni a felkutatott adatbázison egy olyan *szaturációs pontot*, amikor további adatok már nem fednek fel új tulajdonságokat a kutatás tárgyáról, vagyis a kutatás elegendően kiterjedt, hogy általános kijelentést tehessünk, ugyanakkor elég specifikusnak is kell lennie ahhoz, hogy érdemben használható legyen.

Ahogy arról szó esett, a kvantitatív–kvalitatív módszer-dilemmára Hempel óta az a tudomány-módszertani megoldás, hogy a társadalomtudományokban nem lehet általános állításokat és univerzális D-N magyarázatokat adni, meg kell elégedni a statisztikai jellegű I-P magyarázatokkal. Ennek következménye a nagyobb horderejű állítások empirikus vizsgálatának szükségessége és a hipotézistesztelés. De ez az elméleti kerettől és a kiinduló szempontrendszertől függő, amelyen keresztül például az empirikus kutatás adatai értelmezhetővé válnak. A hempeli felfogáshoz képest változást jelent a mechanizmusalapú magyarázatok megjelenése, amelyek egyfajta híd szerepét töltik be a D-N és I-P magyarázatok között.

A kauzális kapcsolatnak a tudományos kutatásban három fő kritériuma van (Babbie, 1996: 89–107.): 1) legyen összefüggés a független és függő változók között; 2) a független változó (ok) előzze meg időben a függő változót (okozat); 3) ne lehessen a megfigyelt összefüggést egy harmadik, korábbi változó hatásaként magyarázni. A mechanizmusalapú gondolkodásra éppen az adhat lehetőséget, hogy az oksági kapcsolatok feltárásának, különösen azok folyamatát, fókuszált (puhább) módszerekkel lehet csak kideríteni, mivel a társadalomtudományokban a kauzális kapcsolatnak nem kritériuma a két változó tökéletes együttjárása. Mondjuk, a páros mechanizmusok aggregát kezelésé

gyenge korrelációkat mutathat ki, és elfedhet egy-egy markánsabb pozitív vagy negatív hatást. Az ellenkező irányú páros mechanizmusok elemzésénél pedig ki kell nyitni a feketedobozt, és le kell szállni az alsóbb szintjeire. A mechanizmus-koncepció alkalmazásával, a módszertani „védekező stratégia” az lehet a fenti dilemmákkal küszködő doktoranduszok részéről, hogy leszögezük: modelljükkel valójában a jelenség főbb aktorai által mozgatott különböző mechanizmusokat keresik, és kísérletet tesznek azok konkrét leírására. Ezzel valójában oldhatók a kauzalitás logikai és magyarázatmodelljei kapcsán ismertetett módszertani szakadékok, és ez valamelyest könnyítheti a kutató dolgát a kvantitatív és kvalitatív megközelítések közötti választás dilemmájában; akár úgy is, hogy képes legyen azonosítani a kutatás különböző szakaszaiban a másfajta megközelítések hasznát.

A tudományfilozófia 20. századi történetében egy markáns demarkációs vonal húzható. Az 1930-as évek elejétől kezdődően alakultak ki a tudományra vonatkozó „bevett nézet” (*received view*) elvei és meggyőződései (Putnam, 2010). A nézet két fő elve az volt, hogy i) a percepció rendelkezik az igazoláshoz szükséges episztemikus függetlenséggel, és hogy ii) a racionális gondolkodás tulajdonképpen egy szabálykövetés. Az 1970-es évektől valójában konszenzus alakult ki a tudományfilozófusok között abban, hogy ezek az elvek nem tarthatók. Ezért nem működhet az, hogy az elméleteinket tisztán empirikus adatok segítségével igazoljuk, az általánosításainkat, absztrakcióinkat és következtetéseinket pedig az induktív logika előírásaihoz igazítsuk. A racionalitás társadalmi jellege ugyanis arra utal, hogy a megismerés alanya nem annyira az individuum, mint inkább az adott körülmények között élő közösség (Laki, 1998). Megítélésem szerint a mechanizmusalapú magyarázatok valójában a racionalitás ezen individuális és kollektív karaktere között kísérelnek meg közvetíteni.

JEGYZETEK

¹ A változók közötti empirikus összefüggések vizsgálatára használható a Lazarsfeld-féle modell, amely kérdőíves felvételek adatainak vizsgálatával bizonyos következtetéseket enged levonni. A modellel lényegében úgy teszünk kísérletet arra, hogy két változó kapcsolatát megértsük, hogy további változókat vonunk be az elemzésbe. Részletesebben ld. Babbie (1996: 470–490.).

² A Monte-Carlo-módszer elnevezést Nicholas Metropolis és Stanislaw Ulam használták először egy 1949-es cikkükben arra utalva, hogy a módszerhez szükséges véletlen számokat akár egy kaszinó játékeredményeiből is vehetnénk. A gyakorlatban a véletlen számokat a számítógépek állítják elő. A módszert már a század elején is használta néhány statisztikus, de a Monte-Carlo-szimuláció csak akkor indult igazán fejlődésnek, amikor Neumann János, Stanislaw Ulam és Enrico Fermi atommag reakciókra vonatkozó bonyolult matematikai problémák számítógépes

közelítő megoldására használták. Ha a közelítő számításokban nincs szükségünk nagyon pontos adatokra, akkor a Monte-Carlo-szimuláció nagyon hatékonynak bizonyul.

- ³ Forrás: a dél-afrikai eNCA televíziós csatorna híradása. <http://www.enca.com/south-africa/shades-of-pros-and-cons-tv-access-pistorius-trial> (Letöltés: 2014. október 02.)
- ⁴ A fenti definíció formálisan is leírható. Jelöljük azt, hogy a C_i komponens a aktivitást mutatja (vagy a tevékenységet végzi) a következő módon: $\{C_i: a\}$. Az R rendszert ezen a aktivitással/változással azonosítjuk: $\{R: a\}$. A rész és egész közötti konstitutív viszony révén az $\{R: a\}$ -ból következik a $\{\Phi_1(C_1, C_2, \dots, C_n): a; \Phi_2(C_1, C_2, \dots, C_n): a; \Phi_m(C_1, C_2, \dots, C_n): a\}$ halmaz, ahol $\{\Phi_l (l=1, \dots, m)\}$ a komponensek közötti interakciók. Ez az értelmezés egészen közel visz a luhmanni szociológiai rendszerfelfogáshoz, azonban Luhmann specifikusabban jellemzi a rendszerét: elmélete alapján, a $\{\Phi_l (l=1, \dots, m)\}$ függvényrendszert meg kell bontani lokális és globális átmeneti függvényekre, a globális függvény értékkészlete kételemű (bináris kód), valamint a rendszer entitásai is specifikusabbak. A luhmanni szocio-kibernetikai rendszer matematikai szempontból egy ún. sejtautomataként írható le.
- ⁵ A szerző a családok lakásválasztási szokásait vizsgálta az USA néhány városában. A vizsgált időszakban (az 1970-es évek eleje) már a növekvő etnikai tolerancia volt jellemző Amerikára. A modell kiinduló feltételezése az volt, hogy ha a szomszédok bőrszíne számít a lakásválasztásban, akkor – még ha az egyének tolerálják vagy egyenesen támogatják is az integrációt – kialakul az etnikai szegregáció. A szimuláció eredménye egyértelműen azt jelezte, hogy már kismértékű intolerancia is létrehozza a szegregációt. Részletesebben ld. Schelling (1978).
- ⁶ Erről részletesen írtam már egy másik helyen, ahol egy konkrét alkalmazást is bemutatok (vö. Málík, 2014).

IRODALOM

- Almási Hedvig (2005): *Farmakológia, Toxikológia*. Budapest, Műszaki Könyvkiadó.
- Axelrod, Robert–Tsfatsion, Leigh (2014): A Guide for Newcomers to Agent-Based Modeling in the Social Sciences. Internetes elérhetőség: <http://www.econ.iastate.edu/tesfatsi/abmread.htm> (2014. október 2.)
- Babbie, Earl (1996): *A társadalomtudományi kutatás gyakorlata*. Budapest, Balassi Kiadó.
- Bechtel, William (2008): *Mental Mechanism. Philosophical Perspectives on Cognitive Neuroscience*. London, Routledge.
- Boudon, Raymond (1987): The Individualistic Tradition in Sociology. In: J. C. Alexander et al. (eds.): *The Micro-Macro Link*. Los Angeles–London, University of California Press, 45–70.
- Bunge, Mario (1997): Mechanism and Explanation. *Philosophy of the Social Sciences*, Vol. 27., No 4., 410–65.
- Cohn, Samuel K. (2002): The Black Death: End of a Paradigm. *The American Historical Review*, Vol. 107., No. 3., 703–738.
- Coleman, James S. (1994): *Foundations of Social Theory*. Cambridge, Harvard University Press.
- Crick, Francis (1989): *What Mad Pursuit: A Personal View of Scientific Discovery*. London, Penguin Books.

- Craver, Carl (2007): *Explaining the Brain. Mechanisms and the Mosaic Unity of Neuroscience*. Oxford, Oxford University Press.
- Della Porta, Donatella (2008): Comparative analysis: case-oriented versus variable-oriented research. In: Della Porta, Donatella–Michael Keating (eds.): *Approaches and Methodologies in the Social Sciences*. Cambridge, Cambridge University Press, 2008, 198–222.
- Lindley Darden (2006): *Reasoning in Biological Discoveries. Essays on Mechanisms*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Elster, Jon (1995): *A társadalom fogaskerekei*. Budapest, Osiris Kiadó.
- Elster, Jon (1998): Savanyú a szőlő. In: Csontos László (szerk.): *A racionális döntések elmélete*. Budapest, Osiris Kiadó–Láthatatlan Kollégium, 113–128.
- Elster, Jon (2007): *Explaining Social Behavior: More Nuts and Bolts for the Social Sciences*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Harre, Rom (1985). *The philosophy of science* (2nd Edition). Oxford, Oxford University Press.
- Hempel, Carl G.,–Oppenheim, Paul (1948): Studies in the Logic of Explanation. *Philosophy of Science*, Vol. 15., No. 2., 135–175.
- Hedström, Peter–Swedberg, Richard: Social mechanisms: An Introductory Essay, 6. o. In: Hedström, P.–Swedberg, R. (eds.): *Social Mechanisms. An Analytical Approach to Social Theory*. CUP, Cambridge, 1998, 1–31.
- Hempel, Carl G. (1962): Deductive–Nomological vs. Statistical Explanation. In: Feigl, H.–Maxwell G. (eds.): *Minnesota Studies in the Philosophy of Science*, Vol. 3., Minneapolis, University of Minnesota Press, 98–131.
- Hernes, Gudmund (1998): Real virtuality. In: Hedström–Swedberg (eds.): *Social Mechanisms. An Analytical Approach to Social Theory*. Cambridge, Cambridge University Press, 76–98.
- Hume, David (1995): *Tanulmány az emberi értelemről*. Budapest, Nippon Kiadó.
- Laki János (1998): Empirikus adatok, metodológia, gondolkodás és nyelv a 20. századi tudomány-filozófiában. In: Laki János (szerk.): *Tudományfilozófia*. Budapest, Osiris Kiadó, 7–32.
- Machamer, Peter–Darden, Lindley–Craver, Carl F. (2000): Thinking about Mechanisms. *Philosophy of Science*, Vol. 67., No. 1., 1–25.
- Málik József Zoltán (2010): Egyén és közösség veszedelmes viszonyai – játékelméleti megközelítésben. *Századvég*, Vol. 15., No. 57., 103–117.
- Málik József Zoltán (2014): Értelmezhetőek-e etnikai konfliktusok individuálisan racionális cselekvések következményeként?. *Jogelméleti Szemle*, Vol. 15., No. 3., 91–104.
- Margitay Tihamér (2007): *Az érvelés mestersége*. Budapest, Typotex Kiadó.
- Merton, Robert K.(2002): *Társadalomelmélet és társadalmi struktúra*. Budapest, Osiris Kiadó.
- Norkus, Zenonas (2005): Mechanisms as miracle makers? The rise and inconsistencies of the “mechanismic approach” in social science and history. *History and Theory*, Vol. 44., No. 3., 348–72.
- Pawson, Ray–Tilley, Nicholas (1997): *Realistic Evaluation*. London, Sage Publications.
- Popper, Karl (1989): *A historicizmus nyomorúsága*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Putnam, Hillary (2010): What theories are not. In: Hillary Putnam: *Mathematics, Matter and Method*. Philosophical Papers, Vol. 1., Cambridge, Cambridge University Press, 215–227.

- Ricoeur, Paul (2000): Magyarázat és megértés: A szöveg-, cselekvés- és történelemelmélet közötti néhány jelentős összefüggéséről. In: Thomka Beáta (szerk.): *Narratívák 4. A történelem poétikája*. Budapest, Kijárat Kiadó, 185–214.
- Schelling, Thomas C. (1978): *Micromotives and Macrobehavior*. New York, Norton, 136–166.
- Schelling, Thomas C. (1998): Social Mechanisms and Social Dynamics. In: Hedström–Swedberg (eds.): *Social Mechanisms. An Analytical Approach to Social Theory*. Cambridge, Cambridge University Press, 32–44.
- Scott, Susan–Duncan, Christopher (2004): *Return of the Black Death: The World's Greatest Serial Killer*. New Jersey, Wiley.
- Stinchcombe, Arthur (1991): „The Conditions of Fruitfulness of Theorizing About Mechanisms in Social Science”. *Philosophy of Social Sciences*, Vol. 21, No. 3, pp. 367–88.
- Szántó Zoltán (1999): *A társadalmi cselekvés mechanizmusai*. Budapest, Aula Kiadó.
- Thagard, Paul (1999): *How Scientists Explain Disease*. Princeton, Princeton University Press.
- Twigg, Graham (1984): *The Black Death – A Biological Reappraisal*. Schocken Books.
- Vág András (2006): Multiágens modellek a társadalomtudományokban. *Statistikai Szemle*, Vol. 84., No. 1., 25–52.
- Von Wright, Georg (1971): *Explanation and Understanding*. New York, Cornell University Press.

RECENZÍÓK

Bozóki András

Elitizmus és populizmus, a két jó barát

Pál Gábor

Szociális ellátórendszer alulnézetből

ELITIZMUS ÉS POPULIZMUS, A KÉT JÓ BARÁT

Bozóki András

(egyetemi tanár, CEU, Politikatudományi Tanszék)

Umut Korkut: *Liberalization Challenges in Hungary: Elitism, Progressivism, and Populism*. New York, Palgrave Macmillan, 2012.

Umut Korkut könyve annak strukturális okaira keresi a választ, hogy miért hirdethettek Magyarország 2010-ben megválasztott politikai vezetői új irányt, sőt új rendszert – a „nemzeti együttműködés rendszerét” – a liberális demokráciával szemben. Mik voltak az antiliberális fordulat okai? Nem akármilyen helyzetről van szó, hiszen Magyarország 2004 óta az Európai Unió tagja, belépésekor elfogadta annak feltételeit és maga is csatlakozott az EU közös alapértékeit rögzítő 2009-es lisszaboni szerződéshez.

Aki erre a bonyolult kérdésre komolyan vehető választ kíván adni, annak fel kell térképeznie a magyar kommunista rendszer természetét, ismernie kell az 1989-es rendszerváltás folyamatát, értenie kell annak dinamikáját és szereplőinek főbb motivációit. Erre a kérdésre az adhat jó választ, aki ismeri a posztkommunista átalakulás kettős természetét, a demokráciára és a kapitalizmusra való egyidejű átállás ellentmondásait, az elmúlt 25 év domináns ideológiáit és változó korhangulatait, a társadalmi igények megváltozását, valamint a meghatározó politikai erőket. Ráadásul a folyamat nem érthető meg a nemzetközi kontextus bemutatása nélkül, hiszen a közép-európai posztkommunista demokráciák átalakulása sokszor párhuzamosan, olykor azonban egymástól különböző irányokban haladt. Egyes történeti trendek megismétlődtek ezekben az országokban, míg más tekintetben – például az államépítés vonatkozásában – alapvetően különböztek is egymástól.

Korkut meggyőzően érvel amellett, hogy a demokratikus átmenet kutatóinak várakozásaival szemben „a liberalizáció és a demokratizáció közötti kapcsolat nem feltétlenül egymást erősítő progresszív folyamat, hanem olyan átalakulás, amelynek elemei kölcsönösen bomlasztó hatással lehetnek egymásra. Egyrészt a liberalizáció morális-elitista kontextusban jelent meg, másrészt a gazdaság és a politika párhuzamos liberalizálása felgyorsította a gazdasági átalakulást, ám diszkreditálta a demokratizálódást.” (57. o.) Nem véletlen tehát, hogy az elitizmusra populista válasz fogalmazódott meg.

Az elitista modernizációnak hosszú múltra visszatekintő hagyománya van Magyarországon. Csak az utóbbi fél évszázad fejlődését áttekintve: a magyar

kommunista rendszer viszonylag korán, már az 1956-os forradalom után megváltozott: a totalitárius korszak helyébe a poszt-totalitárius lépett. A magán-szférát függetlenítették a közvetlen politikai befolyástól, a magas kultúrát tisztelték, az 56-os foglyok többségét hamar kiengedték és társadalmi integrálásokra törekedtek. Lehetővé tették a külföldi utazást és a gazdaságban egyre inkább decentralizációval és kvázi piaci reformokkal kísérleteztek. Kádár János – tanulva az 1956-os leckéből – a társadalomnak békét ajánlott és a politikai monopoli hatalom fenntartása érdekében enyhített a társadalom központi ellenőrzésén. A permanens politikai mobilizáció helyébe a társadalom neutralizálása lépett, ahogy az tekintélyelvű rendszerekben szokás. Mindez az 1970-es évek közepéig tartó gazdasági fejlődéssel párosult. Korkut kimutatja, hogy a reformokra való nyitottság megkönnyítette azoknak a technokrata elemeknek a hatalom közelébe kerülését, akik szakértelmükkel segíthették az ország modernizációját – s ez által közvetve a rendszer fennmaradását. A káderpolitikában a párthűség korábbi kizárólagosságát felváltotta a politikailag lojális szakértők előtérbe állítása.

E politikai fordulat élhetőbbé tette a Kádár-rendszert, mert elősegítette a korábban szegénységben élők széles körű kispolgárosodását, miközben igyekezett fenntartani a rendszer ideológiai ígéretei között fontos szerepet játszó szociális védőhálót. Miközben – Jugoszlávia kivételével – más kelet-közép-európai kommunista országokban éles kommunista-antikommunista törésvoalak és érzületek mutatkoztak (hiszen a rendszer vezetői nem, vagy csak nehezen mondtak le a totalitárius uralomról), addig Magyarország úgy érkezett el az 1989-es rendszerváltás küszöbéig, hogy a reformszocialista szakértői csoportok fokozatosan közeledtek a liberális ellenzékhez. Míg másutt 1989-ben bársonyos vagy erőszakos forradalmak zajlottak le, addig Magyarországon a reformcsoportok és ellenzéki pártok párbeszédének eredményeként erőszakmentes, tárgyalásos átmenetre került sor.

A magyar társadalom szélesebb rétegei – bár támogatták – jellemzően nem vettek részt a demokratikus átalakulásban. A demokrácia kivívása nem saját élményük volt; inkább úgy érezték, hogy a demokráciát a történelmi széljárás szerencsés fordulata nyomán ajándékba kapták. Ugyancsak úgy tűnt, hogy a gyors privatizációnak nincs alternatívája, hiszen Magyarország az 1980-as évek végére a világ egyik legeladósodottabb országává vált.

A posztkommunista korszak első évtizedében a liberális politikai tábor és a korábbi reformszocialista technokrácia együttműködése szorosabb formákat öltött, sőt az 1994–1998 közötti szocialista-liberális Horn-kormány tevékenységében közvetlen politikai együttműködéshez vezetett. A kor nagy kérdése az volt, lehetséges-e párhuzamosan politikai és gazdasági átalakulás. Vajon a kibontakozó politikai demokrácia nem erősít-e fel olyan csoportokat, amelyek blokkolhatják a liberális gazdasági átalakulást? Ha pedig a felgyorsuló privatizáció új erőcsoportokat teremt, vajon mi garantálja azok érdekeltségét a de-

mokrácia elmélyítésében? Lehetséges-e igazságos privatizáció? Hogyan lehet a privatizáció folyamatát a demokrácia keretei között tartani? Mivel Magyarországon a politikai átalakulás vértelenül zajlott le, az új demokrácia elsődleges haszonélvezői a „spontán” privatizációból részesülő, részben a régi rendszerből eredő kapcsolati hálókra építő technokrata körök lettek. Az ő tapasztalataik ellentétben álltak a társadalom széles rétegeinek mindennapi élményeivel. 1990-es években megkezdődött a magyar társadalom kettészakadása.

E folyamat „természetesként” való elfogadását a korszak világszerte domináns gazdasági ideológiája erősítette. A posztkommunista átalakulások ugyanis olyan pillanatban mentek végbe, amikor a világban a Hayek és Friedman nevéhez kötődő neoliberális gazdaságpolitikai paradigma uralkodott, amely Reagan és Thatcher neokonzervatív korszakaként vált ismertté. Mindez hatással volt a nyugati baloldalra is, amely később – Clinton, Blair és Schröder idejében – a szociáldemokrata politika piacbarát változatával kísérletezett és Anthony Giddens elméleti munkássága nyomán a „harmadik út” politikáját hirdette meg. Ez a baloldal rugalmas munkaerő-politikát, *public-private partnership*-et hirdetett és társadalmi bázisát a régi, eltűnőben lévő munkásosztállyal szemben a képzett, feltörekvő, új középosztályra alapozta. Az Európai Unióhoz csatlakozni kívánó közép-európai országok új elitje több esetben a sokterápiát és a gyors privatizációt választotta a felzárkózás eszközeként. Ez az új elit abban hitt, hogy a piacosítás pozitív hatásai hamar leszívárognak az alsóbb társadalmi rétegekhez, így megőrizhető a társadalmi béke. A magyar társadalom nem akart újabb nagy kísérletek alanyává válni. Azt remélte, hogy a gazdasági felemelkedést a javak igazságos elosztása fogja kísérni, hiszen – mint azt sokszor hallotta – demokrácia és piacgazdaság kéz a kézben jár. Az akkori *Zeitgeist* szerint a piacgazdaság bázisán kifejlődő polgári társadalom és politikai demokrácia szorosan összekapcsolódik, így e párhuzamos, kettős átalakulással végső soron mindenki jól jár.

Umut Korkut pontosan írja le a magyar liberalizmus felemelkedését és hanyatlását, amely nélkül nem érthető meg a 2010-ben bekövetkezett nacionalista fordulat. A demokratikus ellenzék jelentős szerepet játszott a rendszerváltásban és így komoly morális tőkére tett szert. Pártja, a liberális SZDSZ 1990-ben és 1994-ben is megszerezte a szavazatok 20 százalékát, amelynek révén – egészen a 90-es évek végéig – tartósan a második legnagyobb magyar párt lett. A liberális demokrácia iránti elkötelezettsége lehetővé tette számára, hogy olyan rendszer kibontakozását segítse elő, amelyet a súlyokra és ellensúlyokra épülő, kifinomult jogi intézményrendszer jellemezett. A Horn-kormány nem élt vissza kétharmados parlamenti többségével, mert nem volt szüksége rá. A szellemi felsőházként működő alkotmánybíróság és az egész alkotmányos rendszer a jogállamisággal ellentétesnek ítélte a „történelmi igazságtétel” radikális formáinak visszaható hatályú alkalmazását, továbbá legálisként fo-

gadta el a spontán privatizációt, így annak nyertesei érhetően nem a rendszer újabb átalakításában, hanem konszolidálásában voltak érdekeltek.

A gazdag tradíciókkal rendelkező magyar liberalizmus későbbi hanyatlását Korkut szerint az okozta, hogy „az átmenet első pillanatától fogva az elitdemokrácia és a gazdasági liberalizmus céljai összekapcsolódtak” (60. o.). „A politikai döntések depolitizálása lett a következménye annak, hogy e döntéseket kivonták a politikai kontroll alól és azokat a szakértő politikusok kizárólagos felelősségévé tették. A szakpolitikából (policy) igyekeztek eltüntetni a politikát (*politics*), s ezáltal úgy tűnt, mintha a liberális átalakulás tisztán szakkérdés lenne, amelynek nincsenek politikai ellenfelei.” (65. o.)

A kilencvenes évek eredeti tőkefelhalmozásának korszakát egyre inkább átszötte a korrupció. A liberálisok számára egyre kényelmetlenebbé vált a szocialistákkal való koalíciós kormányzás, mert a választók szemében az a meggyőződés erősödött meg, hogy a liberálisok morális tőkét egyre inkább a volt kommunisták anyagi haszonszerzésének legitimálására használják. Az a tény, hogy a „baloldal” privatizált – amelynek a népi percepció szerint a volt kommunisták lettek a haszonélvezői – egyszerre lökte a választók nagy részét egyszerre antikommunista és antikapitalista irányba. A „baloldal” és „jobboldal” gazdaságpolitikája megfordult, mert a „baloldal” privatizált és a „jobboldal” követelt erős államot. A külföldi közvetlen tőkebefektetés (FDI) látható növekedése a választók szemében még erősebbé tette a liberálisok elitizmusát és a volt kommunistákból rekrutálódó „komprádor burzsoázia” összefonódását a mulinacionális tőkével. Egyre többen vélték úgy, hogy a domináns „modernizációs ideológia”, mint legkisebb közös többszörös, csupán a globalizálódó gazdaságba bekapcsolódni képtelen, kevésbé iskolázott, hátrányos helyzetű csoportok, valamint a bérből és fizetésből élők kizsákmányolásának elfedésére szolgál. Azt a következtetést vonták le ebből, hogy a baloldal elárulta eszményeit és választóit, amikor a gazdasági lehetőségeket önmaga javára kihasználva jobboldali-neoliberális gazdaságpolitikát folytatott. Mindez tápot adott az összeesküvés-elméleteknek. A jobboldalon megjelentek a közismert, sztereotip ellenségek: a saját nemzetére rontó baloldal („kommunisták”), a külföldi érdekeket szolgáló liberalizmus, a globális profit szempontjait követő multinacionális tőke és a nemzetietlen kulturális értékeket közvetítő kozmopoliták („zsidók”). A történelmi helyzet szinte tálcán kínálta az újraállamosító, nacionalista-populista politika visszatérésének esélyét.

A változás iránya már az első Orbán-kormány idején (1998–2002) kirajzolódott, de az új jobboldali elit akkor még ortodox gazdaságpolitikát folytatott, hiszen a gazdaság amúgy is felívelő pályán állt. Az első Orbán-kormány csak kismértékben fogalmazta át a redisztribúció elveit, de szakított a klasszikus liberális államfelfogással. Felismerte, hogy a demokrácia nem működhet hatékony állam nélkül. Az éjjeliőr állammal szemben (akkor még) „kicsi, de erős” államot akart, de ezt az államot a maga képére akarta formálni. Célja az ál-

lamreform volt, nem pedig a „társadalmi forradalom”. Támogatóit az akkor még bővülő forrásokból is kielégíthette, és nem állt szándékában veszélyeztetni az uniós csatlakozást, amelyért maga is sokat tett.

A 2002–2010 között hatalmon lévő szocialista-liberális kormányok az első ciklusban szociáldemokrata, a másodikban pedig „megkésett harmadikutas” politikát folytattak. Az első ciklus sikeres volt, mert az általános életszínvonal javult, az ország csatlakozott az Európai Unióhoz és a társadalom többsége optimista várakozásokkal nézett a jövőbe. 2006-ban a hatalmon lévő pártokat újraválasztották, ami először következett be a magyar demokrácia történetében. A második ciklus „blairista” kurzusa viszont sikertelen maradt döntően három okból: 1. a politikai osztály morális válságba jutott, 2. korrupciós ügyek tizedelték, 3. a 2008-as globális pénzügyi válság kirobbanása után a kormánynak már csak válságkezelésre maradt ereje. A progresszív politika gazdasági bázisa kimerült, a növekedés először lelassult, majd negatívba fordult. A reformoknak útját állta az erősödő populista ellenzék, amelynek szerves része volt a nyíltan rasszista szólamokat hangoztató, paramilitáris szervezeteket működtető szélsőjobboldal. Vidéken felerősödött a cigányellenesség, amely szélsőséges formában a rasszista indíttatású gyilkosságokban tetőzött. A neoliberaisnak bélyegzett neo-blairista kormány reformjai zátonyra futottak a növekvő politikai hitelvesztés következtében.

A liberálisok sokáig egyszerre próbálták meg képviselni a „szabadság és szolidaritás” eredeti, rendszerváltó programját. De 2007-ben az ő köreikben is meghatározóvá vált az a felfogás, amely szerint e két érték ellentétben áll egymással. Úgy vélték, a társadalmi szolidaritás akadály a ország versenyképességének. Ugyancsak ők voltak azok, akik a „kultúraváltás” szükségességét hangoztatták, mintha a kultúra csak a múlt hínárja, s ekképp a modernizáció akadály lenne, s mintha attól kellő elszántsággal, egy csapásra meg lehetne szabadulni. „A hatalmi csoport egyes körei saját szerepükre úgy tekintettek, mintha pásztorok vagy civilizátorok volnának” (63. o.), amely egyre anakronisztikusabbá vált az erősödő politikai konfrontáció idején. Az államadósság ugrásszerűen megnőtt, és a mindennapi életben is úgy tűnt, hogy az állam nem képes fenntartani a rendet és a biztonságot.

2010-re olyan helyzet állt elő Magyarországon, amelyben a „szakértői politikát” támogató liberalizmus szitokszóvá vált. Korkut a magyar helyzetre is érvényesnek tekinti David Ost szavait: „Nem egyszerűen néhány liberális szakpolitikai javaslattal vagy politikusi attitűddel volt probléma, hanem mindenekelőtt azzal, hogy az egész progresszív politikai építmény az értelem (*reason*) primátusára épült. Azáltal, hogy a progresszív tábor a politikáját nemcsak a »jó«, hanem a »szükséges«, nemcsak a »kíváncsi«, hanem a »racionális« fogalmára építette, nem adott lehetőséget követőinek arra, hogy elégedetlenségüket azok bármilyen elfogadható módon kifejezzék. A »nincs alternatíva« megközelítéséhez ragaszkodva a liberálisok minden ellenállást

irracionálisnak és illegitimnek tekintettek. A másként gondolkodókat »irracionálisnak« bélyegezték.” (76. o.) Korkut mindehhez hozzáteszi, hogy a liberalizmus ilyen (félre)értelmezésében a liberális értelmiség is felelős, amely kulturális tőkéjét a jozefinista reformok legitimálására fordította. „Ezzel pedig – párhuzamosan a liberalizáció által kiüresített politikai folyamatokkal – megfosztotta politikai tartalmától a közügyekről folyó diskurzust.” (144. o.) „A liberális értelmiség a ‘válság’ fogalmát objektív értelemben használta, mintha a gazdasági válság mindenki számára nyilvánvaló, univerzális valóság lenne, csakúgy, mint annak megoldása. Ennél fogva a társadalmi teret a liberális értelmiségiek univerzalista látásmódja dominálta, akik egyúttal az új, univerzális paradigmák megfogalmazásának igényét képviselték.” (150. o.) A liberalizmus elitista értelmezésének kudarca után az inga az etatista-populista irányba lengett ki, mintha e két szélsőség között nem lehetne középút. Pedig jelzésértékű, hogy a demokratikus Magyarország mindmáig legnépszerűbb politikusa az a Göncz Árpád volt, aki személyében egyesíteni tudta a liberális és plebejus értékeket.

A 2010 áprilisában hatalomra került konzervatív-populista Fidesz kétharmados parlamenti többségében testet öltő új politikai kurzus a fentiekben vázolt univerzalista szemlélettel is szembefordult, amikor új partikularizmust hirdetett meg: „nemzeti öncélúságot”, „forradalmat”, „nemzeti együttműködést”, elitellenességet és a korábbi uralkodó elit eltávolítását, és központilag irányított, „centrális erőterben” megvalósuló politikát. Az új politikai garnitúra vezetői kimondatlanul is azt üzenték, hogy válság idején korlátozni lehet a demokráciát. Ha az európai demokrácia liberális, akkor az antiliberális politikának nem erre a demokráciára, hanem annak „szuverén”, „keleti”, a nemzetközi konvenciók értelmezési keretéből kilépő, korlátozott formájára van szükség. Különösképp korlátozták a demokratikus jogállam liberális és szociális komponenseit: a sajtószabadságot, a tanszabadságot, a vallásszabadságot, az emberi jogok védelmére hivatott intézmények hatáskörét, a szervezkedés szabadságát, a bírói függetlenséget, a népszavazás és népi kezdeményezés törvényes lehetőségeit, a sztrájkjogot, a szakszervezeti jogokat és a társadalombiztosítást. Radikálisan csökkentette a munkanélküli segély folyósításának időtartamát, az azt követő, alacsony összegű támogatás folyósítását pedig közmunkához kötötte. Ezek a változtatások túlmutatnak az állam reformján, mélyen érintik a társadalmi viszonyokat is. Nemcsak a közigazgatási szféra autonómiája szűnt meg, hanem egyes közalkalmazotti csoportok tagjai számára még kötelező kamarai tagságot is előírtak. Orbán Viktor szerint Magyarországon a korábbi liberális alkotmányt keresztény alkotmány váltotta fel – mintha e két érték feltétlenül ellentétben állna egymással. A „nemzetegyesítés” politikája a nemzet fogalmát a politikai közösségről az etnikai közösségre helyezte át. A rendszer hívoszavai a „munka”, az „otthon”, a „rend” és a „család” lettek.

Az intenzív újraállamosítás a korábbi privatizáció által „igazságtalanul” kiosztott jövedelmek visszaszedését jelenti, amelyek fölött egy szűk gazdasági-politikai csoport diszponál. Mivel az újraállamosítást egyúttal az államszervezet erőteljes centralizációja kísérte, az „államérdek”, a „nemzeti érdek”, a „nemzeti kultúra” stb. fogalmait ez a szűk csoport – sőt, gyakorlatilag a csoport élén álló miniszterelnök személyesen – definiálja, aki egyúttal az uniós pénzek elosztása fölött is diszponál. Nem kizárt, hogy az államosítást később egy újabb privatizációs hullám (például a kiosztott hosszú távú földbérletek után a földek megvásárlása) követi, amellyel a jelenleg hatalmon lévő politikai erőcsoport megpróbálja visszafordíthatatlanná tenni az általa kialakított új status quo-t. Mindezek a hullámzások hasonlítanak néhány környező ország elitista-populista politikai váltógazdaságához, például Szlovákiáéhoz, ahol Meciar, Dzurinda és Fico kurzusai követték egymást, vagy Lengyelorszáéhoz, ahol Miller, Belka, Kaczynski és Tusk nevéhez kapcsolódtak az eltérő politikai szakaszok. A magyarországi fordulat azonban mélyebb ezeknél, hiszen Orbán mögött alkotmányozó többség áll, amely „nemzeti szabadságharcot” folytat azzal az Európai Unióval szemben, amelynek maga is tagja.

Umut Korkut könyve lényeglátóan mutatja be a magyarországi változások természetét, az elitista-populista mérleghinta változásait. A kapitalizmus és demokrácia konfliktusokkal terhelt együttélése a régióban továbbra is fennmaradhat, de ez politikailag egymást váltó elitista és populista kurzusokban ölt testet. Mindezek a látszattal ellentétben nem egymás ellentétei, hanem ugyanarra a problémára adott, egymással összefüggő, torzult válaszok, amelyeket a szűkösség, a lemaradás, a modernizáció, az állami vagy piaci koordináció és a demokrácia közötti feszültségek hívtak elő. Korkut elemzése komoly elméleti bázisra támaszkodik, a könyv a kritikai tudásszociológiai iskola figyelemre méltó műve. Ezen túlmenően, a szerző átfogóan és belülről ismeri az utóbbi harminc év domináns magyarországi politikai diskurzusait, amelyeket eredetiben olvasott. Munkája nem pusztán esetleírás, hanem értelmező elemzés, amely nemcsak a Magyarországgal foglalkozó kutatók, hanem a poszt-kommunista átalakulások, a politikai eszmék, az új demokráciák, a hibrid rezsimek kutatói, sőt a politikaelméletben jártas szakemberek érdeklődésére is számot tarthat.

SZOCIÁLIS ELLÁTÓRENDSZER ALULNÉZETBŐL

Pál Gábor

(tudományos segédmunkatárs, MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont PTI
adjunktus, NKE KTK Állam- és Társadalomelméleti Intézet)

Bódi Ferenc–Fábián Gergely–Lawson, Thomas R. (eds.) (2012): *Local Organization of Social Services in Hungary. Crises – Reactions – Changes*. Studies in Comparative Social Pedagogies and International Social Work and Social Policy, Vol. XXII., Bremen, EHV.

A Bódi Ferenc, Fábián Gergely és Thomas Lawson szerkesztésében megjelent *Local Organization of Social Services In Hungary. Crises – Reactions – Changes* című gyűjteményes kötet érdekes és fontos munka. Érdekes, mert színesen, adatokban gazdagon, esetközpontúan, több kiindulópontból és aspektusból mutatja be tárgyát. És fontos, mert a magyar társadalom és a magyar politika egyes égető kérdéseit angol nyelven tárgyalja, emellett egy német kiadó gondozásában, európai terjesztéssel kerül a polcokra, azaz a benne foglaltak jó eséllyel a hazai tudományos, illetve szakmai nyilvánosság határain túlra, egy tágabb, nemzetközi olvasóközönséghez is eljuthatnak.

A kötet egy hosszabb ideje zajló nemzetközi kutatói együttműködés rekvizitumaként, az ún. LOSS Projekt¹ szemléleti és infrastrukturális kereteihez kapcsolódva, ugyanakkor túlnyomó részt magyar kutatók közreműködésével, hazai tudósok írásaiból született. Címe, témája, tartalma és felépítése erős átfedést mutat a szerkesztőtárs két magyar tagja által ugyancsak szerkesztőként jegyzett, 2011-ben publikált *Helyi szociális ellátórendszer Magyarországon* című munkával (Bódi–Fábián, 2011). Azonban fontos hangsúlyozni, hogy nem (pusztán) fordításkötetről, hanem egy kibővített, újragondolt, átszerkesztett, voltaképp önálló értékkel bíró könyvről van szó.

Az alábbiakban négy csomópont köré rendezve fejtem ki a terjedelmes (ábrákkal együtt közel 490 oldalas) munka olvasása nyomán kialakított véleményemet. Ez a négy csomópont pedig: a *kötet jellege*, (1); a *kötet témája, fókusz(áltsága) a és témakonstrukciós jellegzetességei* (2); a *kötet tudományági besorolhatósága, az írások diszciplináris sajátosságai* (3); illetve a *kötetnek egyedi karaktert kölcsönző markáns szemléleti jegyek* (4) kérdésköre.

Elsőként a *kötet jellegéről* (1) ejtenék szót. Ez azért releváns, ráadásul elsőként tárgyalandó kérdés, mert nem csupán azt határozza meg, hogy mi várható el magától a munkától, hanem azt is, hogy mi várható el a recenziótól.

Egy egyszerűs monográfia esetében például okkal és joggal fogalmazható elvárásként, hogy a szöveg kellőképp fókuszált és koherens, az elméleti- és módszertani keret, a fogalomhasználat, a kifejtésmód stílusa pedig egységes legyen; hogy a belső szerkezeti arányok szigorúan a tartalmi szempontok megkívánta kereteket tükrözzék; hogy a kifejtés, ha nem is halad teljesen lineárisan, azért meghatározott gondolati ívet kövessen. Egy egyszerűs monográfiáról íródott recenzión ennek megfelelően okkal és joggal kérhetjük számon a fenti szempontok – mondhatni – normatív, kritikai értékelését. Más a helyzet azonban az egy- és többszerzős tanulmánykötetek, és még inkább más a sokszerzős gyűjteményes kötetek esetében. Az ilyen művek esetében többnyire (általában) nem reális, és nem is jellemző a célkitűzés, hogy a szöveg magas fokú tematikai összefogottságot és koherenciát érjen el, elméleti-, módszertani- és stílusbeli egységességet mutasson fel, és/vagy markáns gondolati ív mentén haladjon. Egy gyűjteményes kötet bemutatása és bírálata esetében ezek egyike sem tekinthető igazán legitim, hangsúlyos, érdemi értékelési szempontnak, hiszen egy ilyen típusú munka „értéke” elsősorban nem ezeken a vonásokon mérhető le. Megítélésem szerint tehát nem, hogy hibát nem követek el, de talán épp egy, a kötet jellegének megfelelő értékelési módszert követek akkor, amikor az alábbiakban a jelzett sajátosságokat nem kritikai-normatív, hanem pusztán leíró megközelítésben vizsgálom.

A munka gyűjteményes jellege mellett annak sokszerzős mivolta is nagyban meghatározza a recenzens mozgásterét, és egyértelmű következményekkel jár a recenzióra nézve. Mivel a kötetben tizennyolc írás olvasható másfél tucat szerzőtől, ezért a műfajra jellemző terjedelmi keretek között teljességgel lehetetlen lenne minden írásra kitérni, minden szerzőt méltatni, minden tanulmány következtetéseit, érdemeit, és – esetleges – hibáit sorra venni. Ilyen esetben nagyjából három járhatónak tűnő út marad a recenzens előtt. Az egyik, hogy ízlésének, érdeklődésének, jártasságának megfelelően szemezget az írások közül, és az ily módon választott szövegeket igyekszik részletesebben bemutatni. A másik, hogy ugyanezt a szelektív tárgyalásmódot a kötetben közölt tanulmányok teljesítmény-, reprezentativitás-, vagy jelentőség-szempontú rangsorolásával kapcsolja össze és indokolja meg – vagyis a „legjobban sikerültnek”, a „legjellemzőbbnek”, esetleg a „legfontosabbnak” ítélt írásokat értékeli. A harmadik lehetőség, hogy elsősorban valamiféle összbenyomás megfogalmazására törekszik, és az egyes tanulmányok, szerzők, megállapítások kiemelését igyekszik ennek az átfogó értékelésnek alárendelten megtenni – azaz a konkrét említések státusza az, hogy példázzák, illusztrálják, alátámasztják az általánosságban mondottakat.

Jelen sorok szerzője több okból is a harmadik lehetséges utat kívánja követni. Egyrészt azért, mert a kötet egy korábbi recenzense egyértelműen és felvállaltan az első út mellett kötelezte el magát (vö. Farkas, 2013), így a könyv anyagainak (adott) kutatói érdeklődés/jártasság alapján szelektált bemutatása

már megtörtént.² Másrészt azért, mert bár a második megoldás is bevett és legitim, ám a rangsorolásnál nehezen kerülhető el az önkényesség, így az alkalmazott eljárás sok esetben nem száz százalékgig fair a szerzőgárda tagjaival szemben. Harmadrészt és egyáltalán nem utolsó sorban pedig azért, mert az itt olvasható bírálat írója az összbenyomások megfogalmazását, illetve az átfogó értékelésre tett kísérletet tartja a leggyümölcsözőbb megközelítésnek, és érzi a legközelebb magához.

A bemutatott könyv jellegéhez a fent jelzett módo(ko)n hozzáigazított írássom következő csomópontja a *kötet témájának, fókusz(áltság)ának és témakonstrukciós jellegzetességeinek* (2) górcső alá vétele. Az első megállapítás, amit ezzel kapcsolatban tennék, hogy a munka nagyon fontos, ugyanakkor nagyon komplex, nagyon sokféleképpen lehatárolható és megkonstruálható témát jár körül, amelyet ráadásul a maga komplexitásában, a lehetséges koncepcionálási módok sokféleségére is reflektálva talán még kevésbé kutatottnak is nevezhetünk.

A „helyi szociális ellátórendszerek”³ kérdésköre egyfelől igen összetett, sok vetülettel rendelkező problémamezőt képez a tudományos vizsgálódás számára. Kutatási szempontból alapvetően tudományágak közötti, illetve tudományágak határain átnyúló területként jellemezhetjük, hiszen a szociológia, a szociálpolitika, vagy a közpolitika-tudomány irányából éppen úgy megközelíthető, mint a történettudomány, a jogtudomány, vagy a közgazdaságtan felől. A kérdéskörben a statisztika vagy a demográfia diszciplínáinak képviselői éppen úgy illetékesnek érezhetik magukat, mint a regionális tudományok vagy a *gender studies* reprezentánsai.

Ugyanakkor, másfelől, még ha egy jól körülírt, diszciplinárisan jól lehorogonyzott, *top-down*-jellegű, intézményi- vagy rendszerszemléletű kiindulópontból közelítünk is a problématerülethez, akkor is szembesülnünk kell annak belső komplexitásával: a szakpolitikai-ágazati sokféleséggel, az intézményi viszonyok bonyolultságával, a helyi ellátórendszer alrendszerének szövevényességével és interdependenciájával.⁴

Ráadásul, harmadfelől a téma – a jóléti állammal, az általában vett állami szerepvállalással, a gazdaságpolitikai irányvonalakkal, a javak elosztásával, a társadalmi egyenlőtlenséggel vagy a társadalmi mobilitással kapcsolatos vitákba való beágyazottsága miatt – erősen elméleti, magas absztrakciós szinten mozgó, tágas teoretikus horizontot beszárnyaló tárgyalásmódot éppen úgy lehetővé tesz, mint konkrét, mikroszkopikus, esetközeli elemzéseket. Végezetül pedig, negyedfelől a problematika jelentős területen érintkezik a közjóra, az igazságosságra, vagy a társadalmi-politikai felelősségre vonatkozóan kifejtett koncepciókkal, így vizsgálata nem csupán leíró, de akár kifejezetten normatív jelleggel is művelhető.

A kötet témáját tehát a perspektivisztikus komplexitás (a vetületek és a nézőpontok sokfélesége), inherens strukturális komplexitás (a rendszerképző

szerveződésmódok, a funkciók, és relációk összetettsége), valamint a teoretikus és a morális kontextusokkal való szoros összekapcsoltság jellemzi. Lehetőséges tárgyalásmódját ebből adódóan a diszciplináris sokféleség és komplexitás lehetősége, az adatgyűjtési, módszertani és elemzési komplexitás szükségessége, az absztrakt elméleti magaslatok és az empirikus, „földközeli” esetek szembenállása, valamint a leíró és a normatív megközelítés (látens) feszültsége határozza meg.

Természetesen a téma komplexitása adott kifejtés keretei között még a jelzett sajátosságok mellett is számos módon csökkenthető: szorosabb fogalmi kontúrok felvázolására irányuló konceptualizációs erőfeszítésekkel, valamiféle munkadefiníció megadásával, a lehetséges diszciplináris kiindulópontok korlátozásával, vagy a főbb kutatási célok, elvek, irányok és módszerek lehatárolásával. A *LOSS*-kötet szerző- és szerkesztőgárdája azonban ezen egyszerűsítő, komplexitás-csökkentő, egyszersmind fókusz-élesítő eljárások egyikével sem él.

A „helyi szociális ellátórendszerek” tematikájának vizsgálata itt meglehetősen tágra szabott fogalmi keretben, sok irányból körüljárva, egymástól helyenként eléggé eltérő szemléletben, lazán összefűzött írásokkal történik. A munka, hogy a szemléletesség kedvéért egy lehetséges szimplifikáló-fókuszáló eljárással szembeszegezzem, nem a leszűkítve értelmezett „szociális ellátás” (segélyek, járadékok, nyugdíjak stb.) lokális szervezetrendszerének vizsgálatára vállalkozik. Hanem, e helyett lényegében mindenféle helyben biztosított humán jellegű közszolgáltatás (így az egészségügyi-, oktatási-, és egyéb segítő-támogató szolgáltatások) minden releváns vonatkozását, történeti-, intézményi-, kulturális-, demográfiai-, gazdasági-, és politikai összefüggését egyaránt a vizsgálati körbe potenciálisan beletartozó kérdésként koncipiálja, az „ellátórendszer” fogalmába a formális struktúrák mellett végső soron az informális struktúrákat is beleértve. Ráadásul mindezt úgy, hogy a rendszerek működésének leírásánál egyszerre jelenik meg az *output*- és az *outcome*-szemlélet, a longitudinális és a horizontális logika, továbbá a keresleti és a kínálati oldal sajátosságainak, valamint a két oldal interakciójának jellemzése.

A könyv tehát annak perspektivisztikus és inherens komplexitását meghagyva közelít témájához. A nem reduktív (és emiatt nem is igazán fókuszált) témakonstrukciónak ugyanakkor emellett az is része, hogy szerzőgárda a teoretikus és morális kontextusokhoz való viszonyulás kérdésében sem foglal el markáns közös álláspontot. Vélhetően ebből (is) adódik, hogy a kötet felvezető, programatikusnak szánt írása a „jóléti államok fejlődésének szociokulturális modelljét” vázolja mindenfajta igazán hangsúlyos konkrét, lokális és empirikus referencia nélkül, egyenesen az elméleti felhőrégiókból tekint a tárgyra, míg a későbbiekben következő elemzések jelentős része szinte kizárólag konkrét, lokális érvényű, empirikus megállapításokat közöl mindenféle hangsúlyo-

sabb teoretikus beágyazottság, illetve az eredmények teoretikus magyarázatokkal való összekapcsolására irányuló szándék nélkül.⁵

Ugyanezt a nyitva hagyottságot illetve eldöntetlenséget vélem felfedezni annak a sajátosságnak a hátterében, hogy miközben a legtöbb tanulmány alapvetően semleges/deskriptív karakterű, egyes szerzők írásaiban mégis nyilvánvalóan elvi alapú, normatív kijelentésekkel találkozhatunk többek közt a munka és a közteherviselés kvázi erkölcsi értéke, a szociális juttatásokat könnyen és sokak számára hozzáférhetővé tévő közpolitika helytelensége, az oktatás- és fejlesztéspolitika kívánatos irányai, a népességfogyás és a „járadékokból élő” tömegek (közvetett, rendszerszintű) társadalmi veszélyessége, vagy a tájékozott és aktív állampolgár eszménye kapcsán.⁶

A témakonstrukcióban mindazonáltal fellelhető két, az eddigiektől független lehatároló, specifikáló, illetve fókusz-erősítő mozzanat. Az egyik, már a kötet alcímében is jelölt törekvés arra irányul, hogy az anyag az ellátórendszerek működését elsősorban a (pénzügyi-, társadalmi-, politikai) válsághelyzetek körülményei között, a válság(ok) által kiváltott reakciók és változások problematikájával összekapcsolva mutassa be. A másik, alapvetően szerkesztési jellegű eljárás – amennyiben jól értem – az inkább magával az ellátórendszerrel kapcsolatos írásokat a könyv első nagy szerkezeti egységében, míg az inkább annak környezetével és bemeneti-kimeneti pontjaival kapcsolatos elemzéseket a második nagy szerkezeti egységben igyekszik csoportosítani. A részletek taglalása nélkül itt most csak annyit jegyeznek meg, hogy bár alapvetően mindkét mozzanat kifejt bizonyos fokú hatást a tárgy körvonalazása és strukturálása szempontjából, tulajdonképpen egyik törekvés sem valósul meg száz százalékosan.⁷

Mindent összevetve témáját kevésbé leszűkítő, a szerzői szabadságnak tág teret hagyó, és így összességében némileg eklektikus munkával van tehát dolgunk, amely vonás, sokszerzős tanulmánygyűjteményről lévén szó, semmiképpen sem hiányosság, pusztán említést érdemlő tény. A fókusz-élesség szigorú beállításának elmaradásáért bőségesen kárpótol bennünket a kötet sokszínűsége, a tárgykör összetettségét és vizsgálati vetületeinek multiplicitását felvillantó karaktere. Hogy a közreműködők voltaképp tudatosan választották, és döntésük következményeire reflektálva követték ezt az utat, az egyebek mellett abból is látszik, hogy az anyagot maguk a szerkesztők is „mozaikszerűnek” minősítik.

A recenzió harmadik csomópontjaként a *kötet tudományági besorolhatóságát, és az írások diszciplináris sajátosságait* (3) szeretném megvizsgálni. Az e pontban tárgyalásra kerülő kérdés tulajdonképpen folyománya, továbbvezetése az eddigieknek; olyan problematika, amelynek számos elemét már érintettem a korábbiakban. A tanulmánygyűjtemény diszciplináris irányvonalával kapcsolatban elsőként azt szögezném le, hogy az anyag összességében nem a szigorúan vett, szűken értelmezett „szociálpolitikai” munkák terrénján belül he-

lyezhető el. Bár a kötet íásaiban találhatóak hivatkozások a szociálpolitikai irodalom bizonyos meghatározó szerzőire, kategóriáira és elméleti megközelítéseire, reprezentatív folyóirataira és fontosabb eredményeire, ám ez korántsem tekinthető kizárólagosnak, vagy elsődlegesnek, de még más diszciplínák háttérbázisánál egyértelműen hangsúlyosabbnak sem. Az elemzések kérdésfelvetései és következtetései inkább csak érintkeznek a „klasszikus” szociálpolitikai kutatásokkal, semmint hogy tényleges, taxonómiailag is jól igazolható átfedésben lennének azokkal; a szerzők inkább csak külső nézőpontokkal és adalékokkal gazdagítják a tudományág diskurzusát, semmint hogy magukat azon belülről pozícionálva szólalnának meg.

A munka indirekt jellemzését folytatva megállapítható, hogy a könyvben nem, vagy alig jelenik meg az ellátórendszerek vizsgálatának institucionalista és/vagy neo-institutionalista nézőpontja, jogi-, igazgatástudományi-, illetve szervezetszociológiai megközelítése. Nagyjából ugyanez mondható el a közgazdaságtan és a közpolitika-tudomány (*public policy*, illetve *policy science*) kanonikus irodalmáról, elméleteiről, modelljeiről, kategóriáiról is.

A karakterjegyek direkt formában való számbavételére rátérve említést érdemel, hogy a kötetben közölt tanulmányok többségét a konkrét diszciplináris háttér kétségtelen sokszínűsége mellett egyfajta empirikus szociológiai irányultság jellemzi.⁸ Ez elsősorban az írások „design”-jában, ambícióiban, adatgyűjtési és elemzési technikáiban érhető tetten.⁹ Ugyanakkor az is kiemelendő, hogy a jellemzően *survey*-jellegű módszertant alkalmazó, illetve (szám szerű) adatok másodelemzését felvonultató vizsgálatok mellett a kötetben olvashatunk nagyívű társadalomtörténeti elemzéseket (Bódi Ferenc: *The development of the welfare system in Hungary*; Bódi Ferenc–Gizczey Péter: *Migration processes in modern Hungary and today*); a falukutatás tradícióiból merítő, terepmunkán alapuló leírást a kistelepülési iskolák helyzetéről (Fekete Attila: *Schools at the border's edge*); interjúkra épülő esettanulmányt a szabolcsi települések szegénysorain, „gettósodott” körülmények között élő lakosság formális rendszerekhez való hozzáféréseit pótló informális ellátórendszerként felfogott „uzsorázásról” (Fábian Gergely–Szoboszlai Katalin–Hüse Lajos: *„Money with interest”*); valamint a részvételi arányszámok regionális eltéréseit elsősorban társadalomtörténeti-, kulturális- és szocio-demográfiai tényezőkre visszavezető választásföldrajzi elemzést is (Bódi Ferenc–Bódi Máttyás: *Where are the voters?*).

A munka tehát leginkább olyan interdiszciplináris illetve multidiszciplináris vállalkozásként értékelhető, amely elsősorban a szociológia, a szociálpolitika, a társadalomtörténet, a társadalomföldrajz, a regionális tudományok, valamint a népességgpolitikával és a fejlesztéspolitikával kapcsolatos irodalom határmezsgyéin mozog. Ha azonban kizárólag egy diszciplína területén kellene elhelyezni, akkor megítélésem szerint a Magyarországon talán kevésbé ismert *area studies* lenne a megfelelőbb kategória a besorolás számára. Ez a közepes

és nagyobb „térsegek” komplex vizsgálatával foglalkozó diszciplína már eleve tudományágak közötti, illetve tudományágakon átívelő vonásokkal bír, ráadásul (mások mellett) éppen a fent kiemelt társadalomtudományok megközelítései és eredményei jutnak komolyabb szerephez benne.¹⁰

A könyv bemutatásának és bírálatának általam korábban meghatározott negyedik, utolsó csomópontja a *kötetnek egyedi karaktert kölcsönző markáns szemléleti jegyek* (4) számbavétele. Ezek közül kettőt ítélek igazán hangsúlyosnak, igazán karakterisztikusnak: a térbeliség szerepének kiemelését, illetve az „alulnézeti” perspektíva érvényesítését. Az első markáns szemléleti jegy egyrészt abban érhető tetten, hogy a szerzőgárda (többsége) a „lokális” elemét komolyan véve végső soron nem elvont (össz-)társadalmi terekbe kívánta beilleszteni az általa végzett vizsgálatot, hanem konkrét, fizikai kiterjedéssel is rendelkező régiók, települések, vagy városrészek viszonyait elemezte, és következtetéseit ezekre nézve (illetve ezekre korlátozva) fogalmazta meg. A térbeliség mozzanatának juttatott kiemelt jelentőség másrészt abban jelenik meg, hogy kötet a kutatási eredményeket (más metszetek mellett) szinte minden esetben regionális-települési bontásban (is) közli, és nagyobb léptékű összehasonlítások esetében vizuálisan, a lokális vonatkozásokat kifejező ábrák, illetve térképek felvonultatásával is megtámogatja.

A másik meghatározónak tűnő szemléleti jegy ugyanakkor, az előzővel ellentétben, vélhetően a szerzők és a szerkesztők előtt sem tudatosult teljes mértékben. A mű olvasása során ugyanis az a határozott benyomás alakult ki bennem, hogy a kötetben közreműködők zöme, mintha csak valamiféle hallgatólagos megállapodást követne, az ellátórendszer és az állampolgárok interakciójára, illetve az ellátórendszer állampolgárok általi percepciójára koncentrálna elsődlegesen.¹¹ Ez a sajátosság kimondatlanul, világos/explicit reflexió, előszóban közölt program-meghatározás vagy szerkesztői deklaráció nélkül is áthatja az írások többségét, és az elemzések helyenként pozitívisztikus ismeretelméleti és metodológiai vonásaival elvegyülve is ad némi karakteres fenomenológiai ízt az anyagnak. Az „alulnézeti” látószög fokozott megjelenése összességében olyanná teszi a kötetet (vagy legalábbis annak jelentős részét), mintha az a szakértői tudás elefántcsont-tornyából kitekintő értékelés helyett kifejezetten a laikus tudásmódok figyelembe vételével, az „életvilág” felől igyekezne megérteni és leírni a „rendszert”.¹² A szövegek a mikrostruktúrák, a mindennapi gyakorlatok, az egyéni, helyi- és csoportszintű vélekedések meglehetősen gazdag elemzését kínálják; a tanulmányok jórészt az „életvilággal” való kölcsönhatásban, az életvilág tényei és adottságai felől igyekeznek látni és láttatni a „rendszer” különböző szintjeit, struktúráit és mechanizmusait. Ezzel kapcsolatban talán érdemes megemlíteni, hogy az ehhez hasonló „hétköznapi-alulnézeti” perspektíva érvényesítése, illetve az egyoldalú *top-down*-szemléletet felváltó megközelítések alkalmazása a szociálpolitikai irodalomban is jelen van, sőt, a szociális munka irodalmában „az életvilág-orientált” meg-

közelítés kifejezetten befolyásos irányzatnak számít (ld. elsősorban Tiersch, 2005 [1992]).

Zárásként részben megismételném, részben kiegészíteném az írásom elején mondottakat. Újfént aláhúznám, hogy a kötet érdekes és fontos munka, amely azonban nem csupán témája, sokszínűsége, és adatgazdasága miatt érdemes az olvasók figyelmére, hanem a lokális-hétköznapi viszonyokra, az életvilág történéseire és az állampolgár nézőpontjára való fogékonysága okán is. Várjuk, hogy a hasonló szemléletben végzett, és a kötet hátlapján beígért országközi-összehasonlító vizsgálatok eredményei is napvilágot lássanak, és eljussanak mind a hazai, mind a nemzetközi közönséghez.

JEGYZETEK

- ¹ A betűszó egy 1993-ban indult nemzetközi kooperációt, illetve egy több országra kiterjedő kutatói hálózatot takar. A rövidítést feloldva (*Local Organization of Social Services - LOSS*) világossá válik, hogy a kötet címe hűen tükrözi a német, olasz, amerikai, finn, és magyar szakemberek részvételével zajló munka fő csapásirányát, sőt, voltaképp a kutatói közösség önmeghatározását is.
- ² Farkas Jenő, a *Tér és Társadalom* című szaklapban közölt bírálata szerzője az általa követett eljárást teljesen átláthatóvá téve a következőképpen fogalmaz: „A könyv bemutatása során nem kívánom az összes írást egyenként végigvenni, hanem kutatói érdeklődésem mentén szelektálok azokból, így e helyt kell elnézést kérnem azokról a szerzőktől, akiknek a munkáit nem említem. Válogatásomban elsősorban a társadalomföldrajz és a regionális tudomány képviselői számára fontos és az ő érdeklődésükre számot tartó publikációk kerültek be.” (Farkas, 2013: 193)
- ³ Bár a vonatkozó hazai irodalomban ez az elnevezés számít bevettnek (sőt, kanonikusnak), az angol kifejezés akár „a szociális ellátás helyi szintű szervezetrendszere”-ként is átváltható lehetne.
- ⁴ Erre a belső-strukturális komplexitásra Bódi Ferenc egy korábbi, témába vágó írásában maga is reflektált (Bódi, 2008).
- ⁵ Némi túlzással, és egy Hajnal Györgytől kölcsönzött hasonlattal élve azt is mondhatjuk, hogy valamelyest olyan, mintha a könyvből egyszerre olvashatnánk az ember fogazatának kialakulásáról és a táplálkozásban betöltött szerepéről, illetve egy adott fogászati páciens bal felső hatos őrőlfogának aktuális állapotáról.
- ⁶ Elsősorban Bódi Ferenc írásairól mondható el, hogy bizonyos pontokon érzékelhetően normatív(abb) karakterrel bírnak; a főszövegben kiemelt megállapítások is az ő elemzéseiből származnak.
- ⁷ Csupán két momentum a főszövegben tett állítás megvilágítása, és alátámasztása céljából. Az egyik, hogy a „válsággal” való összekapcsolás, a válság kontextusában való vizsgálat több írás esetében inkább csak a tanulmány időhorizontját jelöli. Azaz alapvetően annyit jelent, hogy az adatfelvétel és/vagy az elemzés a 2008-as, 2009-es, 2010-es időszakra esett, ám nem foglal magában explicit reflexiót magára a „válságra”, mint jelenségre, annak mibenlétére, tágabb össze-

függéseire, hatásaira vonatkozóan. A másik momentum, hogy a könyv első, „helyi szociális ellátórendszerek” című részében elhelyezett írások egy része maga is kitér az ellátórendszerek társadalmi környezetének problémájára, köztük a következő nagy rész címűül választott „egyenlőtlenségek” témakörére, míg a kötet második szerkezeti egységében integrált tanulmányok némelyike részletes és alapos elemzést ad a szociális ellátás tulajdonképpeni szervezetrendszeréről.

- ⁸ Ezt a legtisztább, legkarakteresebb formában talán Fónai Mihály *Potential impacts of community problems and residential needs on local politics* című írása, illetve Laki László és Szabó Andrea *Hungarian world according to the youth...* című elemzése mutatja fel.
- ⁹ Emellett ugyanakkor a munkák jó részének ismeretelméleti és kutatásfilozófiai pozíciója is hasonlóan pozitíviztikus.
- ¹⁰ Ezen a ponton jegyezném meg, hogy egy másik, inkább csak „Nyugaton” elfogadott és művelt diszciplína, a *gender studies* kérdésfelvetései még ekkora diszciplináris tarkaság mellett is (szinte) teljes mértékben hiányoznak a munkából. Pedig azok, a könyvben felvonultatott regionális, etnikai, generációs, vagyoni-jövedelmi, és egyéb státuszbeli metszetek figyelembe vételén túl részben gazdagíthatnák, részben új irányokba terelhetnék a magyarországi szociális ellátórendszerek működésével kapcsolatos leírást.
- ¹¹ Lawson és Soelter korábban már említett, elméleti-felvezető írása, illetve Bódi Ferenc egyes nagyobb ívű elemzései ebből a szempontból nyilvánvaló kivételnek számítanak.
- ¹² Vö. Szabó, 2012.

IRODALOM

- Bódi Ferenc (2008): Helyi szociális ellátórendszer: LOSS. In: Bódi Ferenc (szerk.): *Helyi szociális ellátórendszer. Tanulmánygyűjtemény*. Budapest, MTA PTI. 11–16.
- Bódi Ferenc–Fábián Gergely (2011) (szerk.): *Helyi szociális ellátórendszer Magyarországon*. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen.
- Farkas Jenő (2013): Recenzió a LOSS-kötetről. (Eredetileg önálló cím nélkül). *Tér és Társadalom*, XXVII. évf., 4. sz. 192–198.
- Szabó Márton (2012): Közpolitikai diskurzuselemzés. *Politikatudományi Szemle*, XXI. évf., 3. sz., 7–34.
- Tiersch, Hans (2005 [1992]): *Lebensweltorientierte Soziale Arbeit*. 6. Aufl. Weinheim–München, Junevta.

ÚJ KÖNYVEK VÁLOGATOTT BIBLIOGRÁFIÁJA

2014. 4. NEGYEDÉV

ÖSSZEÁLLÍTOTTA: KUSZTOR ÉVA

LEZÁRVA: 2014. OKTÓBER 31.

ÁLLAM ÉS JOGTUDOMÁNY

BENCZE Béla: Börtönügyi lexikon
Kronosz Kiadó, 2014. 272 p.

GREKSZA Veronika–MOHAY Ágoston: Bevezetés az Európai Unió jogába
IDResearch Kutatási és Képzési Kft., 2014. 106 p.
(Studia Europaea)

HALÁSZ Iván: Államfő, parlament, kormány
Az államszervezet fejlődése a visegrádi országokban 1989 után
Lucidus, 2014. 370 p.
(Kisebbségkutatás könyvek)

MAJTÉNYI László: Romok ormán
Magyarország legújabb történetei
Magvető, 2014. 488 p.

POLITIKA, POLITIKATUDOMÁNY

BÁRDOS-FÉLTORONYI Miklós: Bevezetés a geopolitikába
L'Harmattan, 2014. 254 p.

BUENO DE MESQUITA, Bruce–SMITH, Alastair: Diktátorok kézikönyve
Miért jó politika a rossz viselkedés?
Gabo, 2014. 400 p.

DELORS, Jacques: Az új európai összhang
L'Harmattan, 2014. 212 p.
(Varietas Europaea)

FISCHER, Tibor: A magyar tigris
Helikon, 2014. 144 p.

HALMAI Péter: Krízis és növekedés az Európai Unióban
Európai modell, strukturális reformok
Akadémiai K., 2014. 370 p.

KÁNTOR Zoltán: A nemzet intézményesülése a rendszerváltás utáni
Magyarországon
Osiris, 2014. 300 p.
(A külpolitika világa)

KOVÁCS Bálint–HAKOB, Matevosyan (szerk.): Politikai krízisek Európa
peremén: a Kaukázustól a Brit-szigetekig
Magyar Napló, 2014. 432 p.

MAGYAR Bálint–VÁSÁRHELYI Júlia (szerk.): Magyar polip 2.
A posztkommunista maffiaállam
Noran Libro, 2014. 440 p.

MURAVCHIK, Joshua: Földre szállt mennyország
A szocializmus története
Közép- és Kelet-Európai Történelem és Társadalomkutatásért Közalapítvány,
2014. 440 p.

OPLATKA András–Németh Miklós: „Mert ez az ország érdeke”
Helikon, 2014. 480 p.

SZABÓ Márton: A közügy politikaelmélete
Nemzeti Köszolgálati és Tankönyv Kiadó, 2014. 256 p.

POLITIKATÖRTÉNET

BÁNÓ András–SZEGEDI Sándor: Hét nap, hét éjjel
Scolar, 2014. 352 p.

BÍRÓ Friderika–FÜR Lajos: Búcsú a parasztságtól III.
Forrásgyűjtemény, fotódokumentumok
Kairosz, 2014. 524 p.

FRANK Tibor [és mtsai]: Történelem és emlékezet
Kossuth, 2014. 208 p.
(History könyvek)

GERŐ András: Magyar másik
Értelmezések és reprezentációk
Habsburg Történeti Intézet, Közép- és Kelet-Európai Történelem és Társadalomkutatásért Közalapítvány ; 2014. 208 p

GONDA Gábor: Kitaszítva
Kényszeremigráció, nemzetiségpolitika és földreform németek által lakott dél- és nyugat-dunántúli településeken 1944-1948
Kronosz K., 2014. 500 p.

LACZÓ Ferenc: Felvilágosult vallás és modern katasztrófa közt
Magyar zsidó gondolkodás a Horthy-korban
Osiris, 2014. 300 p.

LAMAR, Waldron: A Kennedy-gyilkosság elhallgatott története
A 20. század bűnténye az új adatok fényében
Akadémiai K., 2014. 528 p.

MAYER, Gregor: A nagy összeesküvés
A Sarajevói merénylet és következményei
Noran Libro, 2014. 192 p.

STONE, Oliver; KUZNIK, Peter: Amerika elhallgatott történelme
Kossuth, 2014. 616 p.

TULIPÁN Éva: Ostrom 1956-ban – A Köztársaság tér emlékezete
Jaffa Kiadó, 2014. 248 p.

SZOCIOLÓGIA

DEBRECZENI József: Ne bánts d a cigányt!
Politikai vitairat
De.hukönyv Kft., 2014. 220 p.

GORALIK, Linor: Barbie
Az igazi szókenő
Typotex, 2014. 292 p.

HÉRA Gábor-LIGETI György: Módszertan
A társadalmi jelenségek kutatása
Osiris, 2014 372 p.

ROSTA Andrea: A fiatalkorú bűnözés kriminológiája és szociológiája
L'Harmattan, 2014. 400 p.

TÓTH Pál Péter: Népeségfogyás – Vándorlás
Lucidus, 2014. 262 p.
(Kisebbségkutatás könyvek)

PUBLICISZTIKA

ACZÉL Endre: Acélsodrony 50 I.
Az ötvenes évek
Park K., 2014. 408 p.

BÍRÓ Zoltán: Országkép 2010-2013
Kairosz, 2014. 494 p.

CSÖRSZ István: Viharjelzés
Riportok 1956 katonáival
Napkút Kiadó, 2014.

MÁTÉ Krisztina: Az első millióm
XXI. Század Kiadó, 2014. 500 p.

MURÁNYI Marcell: Szex, celebek, politikusok
XXI. Század Kiadó, 2014. 300 p.

ABSTRACTS

Attila Kovács

FROM CONSULTATION TO CODECISION: THE ENHANCED ROLE OF THE EUROPEAN PARLIAMENT IN LEGISLATION FOR THE COMMON AGRICULTURAL POLICY

The role of the European Parliament in the EU decision-making and legislative process has long been a topic of analysis by political science. Part of those analyses study the relative strength of the EP and the two other institutions, namely the Commission and the Council, also participating in the various law-making procedures such as consultations, cooperation and codecision.

The codecision procedure, introduced by the Maastricht Treaty is broadly considered as having enhanced the strength of the EP in European Union legislation. The subsequent treaties of the EU, such as the ones of Amsterdam, Nice and Lisbon have mostly enhanced the role of the EP by extending the validity of the codecision procedure over further areas.

The current paper studies the influence of the EP on legislation in the codecision procedure, already a regular law-making procedure, extended over the most significant joint policy of the EU, namely the Common Agricultural Policy, and more specifically its interest-asserting ability against the Council. The central issue of the study is to find out what the chances are of the proposals for modification approved by the EP to be incorporated into the final legal norm after negotiations with the Council.

The basis of the study was a data base newly made by the author with the help of which an opportunity opens up not only for calculating the success rates of the EP proposals for modification that were also approved by the Council, but also for analysing variables influencing the acceptance of the EP modifiers. So far no analysis of this type and the comparison of the procedures of consultation and codecision as a result of the acceptance of the Lisbon Treaty have yet been made.

The results of the analysis performed are confirmed by the enhanced legislative strength of the European Parliament in the field of the Common Agricultural Policy: the number of modifications proposed by the EP and approved by the Council has been doubled. In addition, the activity of the EP Members has also grown in the field of law-making after the Lisbon Treaty.

The analysis has pointed out that the possibility of the acceptance of modifying proposals made by EP representatives of the net contributor Member States would also grow during the codecision process.

Keywords: European Parliament, procedure of consultation, regular legislative procedure, Lisbon Treaty, Common Agricultural Policy

Dániel Mikecz

NEW FORMS OF PROTEST AND ORGANIZATION AMONG THE TOOLS OF THE
RADICAL RIGHTIST MOVEMENT

During the radical rightist demonstrations in the mid 2000s – besides the basic conflicts – the violent actions of the protesters and their conflict with the law enforcement gained much attention. The reason of that was the violence of the protests and of the policing of the demonstrations, which was without any precedence in Hungary after the democratic transition. The authorities also tried to hinder the protest events and the function of the semi-legal radical rightist social movement organizations with administrative means. The radical rightist protest organizations introduced such protest and organizational forms, which the authorities could not deal with. These forms were spontaneous protest, protest camp and non-registered social movement organizations. In this paper I argue that the introduction of these innovative forms was possible due to the break down of the public-order partnership and the application of internet-based technologies.

Keywords: Social movements, political protest, radical right wing, use of info-communications, forms of protest, protection of public order

Zoltán, Gábor Szűcs

POLITICS IN AN IMPERFECT WORLD. ON THE THEORETICAL FOUNDATIONS
OF POLITICAL REALISM

To providing a comprehensive picture of political realism, the paper discusses the major constitutive elements (or “topoi”) of the realist theory including epistemological issues, ontology, anthropological questions as these topoi emerge in the classics of political realism (Thukydides, Machiavelli, Guicciardini, Hobbes, etc.) and in the modern authors (Weber, Morgenthau, Schabert, Williams, etc.). This approach reveals some unconventional insights into realism. For example, political realism is not so much about power politics than about the conflicting nature of human societies. Additionally, a comprehensive depiction of political realism confronts us with the question whether it would

be possible or desirable to create a coherent theory of realism or it should remain in its present form as a set of ideas that are more or less interconnected with each other.

Keywords: Realism, political theory, history of political thought, international relations theory, Machiavelli

Fruzsina Nábelek

NEGATIVE CAMPAIGN IN HUNGARY. NEGATIVE CAMPAIGN IN THE DIRECT COMMUNICATIONS OF PARTIES

This paper examines the use of negative campaigning in the Hungarian parliamentary election campaigns that took place since the regime change. The major hypothesis of the paper is that due to the transformation of the party system and to the development and professionalization of campaigns the number of negative messages has increased since the regime change, i.e. the Hungarian campaigns have become more negative. In addition the paper aims to answering how the Hungarian parties use negative campaigning as a political marketing technique: which parties use this technique, what type of messages appear and how they are timed during the campaign. To answer these questions the study examines the parliamentary election campaigns that took place since 1990, using content analysis of the direct communication of party politicians and press releases of the parties.

Keywords: Negative campaign, political communications, political marketing, parliamentary elections

József Zoltán Málik

METHODOLOGICAL MOVEMENT BASED ON MECHANISMS IN SOCIAL SCIENCES

Scholars working in social sciences often meet a dilemma how to “choose” between quantitative and qualitative methods of research from data collecting working towards conclusion. The question often occurs: where is the borderline between speculative and available scientific explanations. The aim of the paper is to present methodological movements that make an attempt to bridge this dilemma by methodological considerations.

The paper wishes to present mechanism-based explanations and fundamental considerations related to social mechanisms. Nowadays this approach can be found primary in life sciences and economics, but from our general perspective it is possible and it is worth extending it to political science. Mechanisms

help us to substantiate investigations that are politically relevant to phenomena, and which are conducted in political science, but explanations often prove to be “clumsy” from methodological point of view.

Keywords: Deductive-nomological explanations, inductive-probability explanations, Hempel’s covering-law model, mechanism-based explanations, causation, idiographic and nomothetic explanations, social mechanisms

CONTENTS

POLITICAL THEORY

- *Szűcs, Zoltán Gábor*: Politics in an Imperfect World. On the Theoretical Foundations of Political Realism 7

EURÓPAI POLITIKA

- *Kovács, Attila*: From Consultation to Codecision: the Enhanced Role of the European Parliament in Legislation for the Common Agricultural Policy 35

MOVEMENTS AND CAMPAIGNS

- *Mikecz, Dániel*: New Forms of Protest and Organization among the Tools of the Radical Rightist Movement 71
- *Nábelek, Fruzsina*: Negative Campaign in Hungary. Negative Campaign in the Direct Communications of Parties 92

OUTLOOK

- *Málik József Zoltán*: Methodological Movement Based on Mechanisms in Social Sciences 117

BOOK REVIEW

- *Bozóki, András*: Elitizmus és populizmus, a két jó barát – Elitism and Populism, the Two Good Friends (Umut Korkut: Liberalization Challenges in Hungary: Elitism, Progressivism, and Populism) 139
- *Pál, Gábor*: Szociális ellátórendszer alulnézetből – The System of Social Care from Below (Bódi Ferenc–Fábián Gergely–Lawson, Thomas R. (eds): Local Organization of Social Services) 146

BOOK WATCH 155

ABSTRACTS 159

SZERZŐINKHEZ

(A PUBLIKÁLÁS FELTÉTELEI)

1. A Politikatudományi Szemle referált folyóirat magyar nyelven beküldött kéziratokat – tanulmányokat és könyvrecenziókat – fogad el.

2. A kéziratok minimális terjedelme tanulmányok esetén 40 000, legfeljebb 50 000 karakter, kivételes esetekben a felső határ 60 000 karakter. Recenziók esetén a terjedelem 15-25 000 karakter lehet.

3. A kéziratokat Word formátumban kérjük a *posze@mtapti.hu* címre elküldeni. A kéziratnak tartalmaznia kell egy magyar és egy angol nyelvű szöveg-összefoglalót, a kulcsszavakat, valamint a szerző titulusát és pontos munkahelyi adatait. A szerző neve a tanulmány felett szerepeljen.

4. Szöveg közbeni kiemelésként dőlt betű alkalmazható; ritkítás, aláhúzás, vastag betű, csupa nagybetű csak egészen kivételes esetben fogadható el.

5. A közvetlen hivatkozásokat a szövegtörzs tartalmazza, ezek ne jegyzetekben szerepeljenek. Minden idézetet, hivatkozást igénylő állítást vagy kifejezést követően zárójelben tüntessék fel a szerző vezetéknévét, az idézett vagy hivatkozott mű publikálásának évszámát és – ha szükséges – az idézett oldalaikat a következő formában: (Arendt, 1992: 25.) vagy (Arendt, 1992: 135–138.).

6. A jegyzetek a főszöveg kiegészítéseit tartalmazzák (tehát nem hivatkozásokat). A jegyzetek helyét a tanulmányon belül felső indexben lévő arab számmal jelöljék (így: ¹), a jegyzeteket pedig kérjük a szöveg végén számozott formában elhelyezni. Indokolt esetben lábjegyzet alkalmazható, amelyet – ha csak kis számban fordul elő – a szövegben csillaggal (*) kell jelölni, s az oldal alján kell elhelyezni.

7. Kérjük, hogy a felhasznált irodalom jegyzéke csak a ténylegesen hivatkozott publikációkat tartalmazza. Az explicit módon hivatkozott forrásokon kívül az irodalomjegyzék legfeljebb még 10-15 forrásmegjelölést tartalmazhat.

8. Az irodalomjegyzéket a tanulmány végén közöljük, a következőképpen oldva fel a szöveg közti utalásokat:

a. Könyveknél:

Arendt, Hannah (1992): *A totalitarizmus gyökerei*. Budapest, Európa.

b. Tanulmánykötetben, gyűjteményes kötetben megjelent szövegek esetében:
Mickiewicz, Ellen (2000): „Institutional Incapacity, the Attentive Public, and Media Pluralism in Russia”. In: Richard Gunther and Anthony Mughan (eds.): *Democracy and the Media*. Cambridge University Press.

c. Folyóiratban megjelent tanulmány esetében:

Selck, J. Torsten (2004): „On the Dimensionality of European Union Legislative”. *Journal of Theoretical Politics*, Vol. 16., No. 2. April, 203–222. pp.

9. A táblázatok és az ábrákat megfelelően formázva, az eredetüket is feltüntetve a szövegbe építve kérjük.

10. A szerkesztőségbe beérkezett – formailag megfelelő – kéziratokat a szerkesztőség előzetes szűrése után két opponensnek küldjük ki. Az opponensek a szerzők nevének feltüntetése nélkül kapják meg a kéziratokat. A közlés feltétele a két opponens támogató véleménye. Az opponensek által javítandónak értékelt kéziratokat átdolgozásra visszajuttatjuk a szerzőkhöz. A két opponens egybehangzó elutasítása esetén a kéziratot nem publikáljuk.

11. A szerkesztőség a beérkezett kéziratokért honoráriumot nem fizet.

Köszönjük, hogy megfelelően előkészített kézirat beküldésével segítik munkánkat.

Folyóiratunk megvásárolható az alábbi könyvesboltokban, ára 750 forint,
előfizetőknek 650 forint.

Előfizethető a szerkesztőség postacímén (*Budapest, Pf. 694/115*),
valamint a *posze@mtapti.hu* e-mail címen.

Az előfizetés ára egy évre: 2600 forint.

L'HARMATTAN KÖNYVESBOLT, Bp., V., Kossuth Lajos u. 14–16.

PÁRBESZÉD KÖNYVESBOLT, Bp., VIII., Horánszky u. 20.

ELTE TÁTK HALLGATÓI BOLT, Bp., XI., Pázmány Péter sétány 1/a.

ELTE BTK Könyv- és Jegyzetbolt, Bp., V., Múzeum krt. 6–8.

GONDOLAT KÖNYVESHÁZ, Bp., V., Károlyi Mihály u. 16.

ÍRÓK BOLTJA, Bp., VI., Andrássy út 45.

NYITOTT MŰHELY, Bp., XII. kerület Ráth György u. 4.

MTA TÁRSADALOMTUDOMÁNYI KUTATÓKÖZPONT, Bp., I., Országház u. 30.

ANTI-KFT., Pécs, Ferencesek utcája 1.